

САЙФИ САРОЙИ ГУЛИСТОНИ БИТ-ТУРКИЙ

Нашрга тайёрловчи:
филология фанлари кандидати
Насрулло Даврон.

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1986

САЙФИ САРОЙНИНГ «ГУЛИСТОНИ БИТ-ТУРКИЙ» АСАРИ ҲАҚИДА

Сайфи Саройининг «Гулистони бит-туркий» асари форс-тожик адабиётининг улугъ намояндаси Саъдий Шерозий «Гулистон»нинг ўзбек тилидаги энг биринчи ижодий таржимасидир. Сайфи Саройи Саъдий «Гулистон»нинг асосий маъзини олиб, ранг-баранг ҳикоятлар, оригинал қитъа ва байтлар, манзумалар билан тўлдириб, туркий халқларга тарғиб этган.

«Гулистони бит-туркий» асарининг ёзилгани ҳижрий ҳисобида 793, милодий 1390-91 йилидир. Бу ҳақда Сайфи Саройининг ўзи асарнинг охирида шундай деб маълумот беради:

Муддати ҳижрат эди юз тўқсон уч,
Йил эдиким оз эди оламда куч.
Аввали шаввол эдиким, эй азиз,
Хатм ўлди бу гулистоннамиз.

Сайфи Саройи «Гулистони бит-туркий» асарининг жаҳон бўйича бирдан-бир нусхаси Лейден университетининг кутубхонасида 1355 рақами билан сақланмоқда. Ҳозирда Москвадаги Ленин номи кутубхонада, шу жумладан, бизнинг қўлимизда ҳам мазкур асарнинг фотонусхаси мавжуд. Биз мазкур асар қўлёзмасини ана шу мавжуд бўлган ноёб фотонусхаси асосида нашрга тайёрладик. Шунинг билан бирга сўнги илмий изланишлар натижасида топилган «Едгорнома»да ёзилган «Суҳайл ва Гулдурсун» достонини ҳам шу китобга киритдик.

Шоирнинг ўз тили билан айтганда, бу китобда у маърифатга саккиз турли боб очган. Булар: султонлар ҳақида ҳикоятлар, фақирлар ахлоқи ҳақидаги ҳикоятлар, қаноатнинг фойдаси ҳақидаги ҳикоятлар, сукутнинг фойдаси ҳақидаги ҳикоятлар, ишқ ва йигитлик ҳақидаги ҳикоятлар, қариликдаги заифлик сифатлари ҳақидаги ҳикоятлар, тарбиянинг таъсири ҳақидаги ҳикоятлар, суҳбат одоблари ҳақидаги ҳикоятлардан иборат.

Бу бобларнинг ҳар бирида маълум миқдорда ҳикоятлар бор, ҳар ҳикоятнинг охирида масал ёки фалсафий чекинишлар берилган. Масалан, тўртлик ва байтлар ёзувчининг мулоҳазаларини тасдиқлаш учун хизмат қиладилар.

«Гулистони бит-туркий» асаридаги ҳикоятларда хилма-хил образлар ва характерлар мавжуддир. Асарнинг кириш қисмидаги Сайфи Саройининг ушбу сўзлари ҳам сўзимизни қувватлайди:

Гул тиласа хотиринг тўли табақ,
Бу «Гулистон»имдан ўқи бир варақ.
Гул жамоли бир неча кунда кечар,
Бу «Гулистон» доимо кўнгул очар.
Ул ажойбким гаройиб мунда бор,
Хусраву Ширин ичинда қанда бор?!
Бу латиф боғи бўстони дурур,
Булбули маъни гулистони дурур.

Бу асарда турли ижтимоий табақалар иштирок этади: шоҳлар, вазирлар, амалдорлар, руҳонийлар, олимлар, ҳунармандлар тоифаси, деҳқонлар, чўпонлар, дарвишлар, ўғрилар, савдогарлар, паҳлавонлар ва бошқалар.

Сайфи Саройи ҳар бир ҳикоятни бошлашда форс-тожик адабиётини бебаҳо фалсафий, ахлоқий обида билан бойитган Саъдийни эҳтиром билан тилга олади. Сўнгра ўз ғоявий нияти асосида муайян саргузаштни изчил мантиқ билан баён этишга ўтади. Том маъноси билан олганда, барча ҳикоятлар дидактик мазмундаги ҳикоятлардир.

Ҳикоятларда Сайфи Саройи кўпроқ Саъдий тилида, баъзан ўз услубида бирор кичик воқеани ҳикоя қилиш орқали қиссадан-ҳисса билан кишиларга панд-насиҳатлар қилади, ўғитлар беради. Ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий-таълимий масалаларга доир хулосалар чиқаради.

Асар ғоявий мундарижасидан кўринишича, шоир панд-насиҳат қилиш йўли билан адолат ва осойишталик ўрнатиш; зolim подшо ва амалдорларни жиловлаш, давлатни қатъий қонун-қондалар асосида бошқариш, кишиларнинг хулқ-атворидаги камчиликларни тугатиш мумкин деб ўйлайди. У шу мақсадда ҳикояларда тўғрилиқ, ростгўйлик, садоқат ва марҳамат каби олижаноб инсоний фазилатларни тарғиб этади. Подшо ким, гадо, дарвиш ким, улар қандай муомалада бўлмоғи керак, яхши ҳоким қандай бўлмоғи даркор, одамлар нимага интилмоқлари зарур, булар устод Саъдийнинг фикрлари эди. Айни чоқда эса Сайфи Саройи ҳам шу ғояларга қўшилади ва бунинг ўз ора тилида кенг халқ оммасига тарқатади. Айниқса, ҳаётини воқеаларни тасвирловчи ҳикоятларга киритилган қадимги ўзбек халқ мақоллари ва ўғитлари асарнинг ғоявий таъсирини кучайтирган.

Аммо шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, Сайфи Саройининг «Гулистони бит-туркий»сида ҳам изчил фалсафий системани кўрмаймиз. Унинг фикр-ғуйғулари ҳам Саъдий каби қарама-қаршилиқларга эга. Бунинг сабаби, мураккаб ва қарама-қаршилиқлар билан тўла ўз даври тақозосидан келиб чиққанлигидир. Лекин ана шу зиддиятли фикрлар замирида ҳам шоирнинг эл-юртга бўлган оташин муҳаббати, инсонийликка эътиқоди барқ уриб туради.

Насрулло Даврон.

Илиқ ёз кунларинда бир кун¹ бўстон ичинда, гуллар орасинда бир неча зариф олимлар билан ўтуруб, иншо илминдан баҳс қилиб, абёти ғариб ва ашъори ажиб ўқудум эса, ул олимларнинг улуси аруз илминдан бир мушкул байтнинг тақаттуъин савол этти. Филҳол жавобин эшитиб айтти: «Эй адиби ғариб, сенга бир мувофиқ насихатим бор, қабул қилсанг, хайр бўлғай». Айттим: «Буюрунг». Айтти: «Шайх Саъдий Гулистонин туркий таржима қилсанг, бир соҳиб-давлат эр отина, мисрои ёдгоринг жаҳонда қолсун деб».

Ул азизнинг муборак нафасин қабул этиб айттим: ...аммо қувватим заиф турур анинг қавий маънийларина.

Мен дағи тангриға таваккул қилиб, ҳиммат белин рағбат эли билан боғлаб бошладим, тамом бўлғай деб. Аммо бу китоб оти ул сабабдан Гулистон бўлдиким, ажойиб ҳикоёт ва ғаройиб насонҳ ва анвоъи латонф билан мураттаб ва музайян бўлуб турур.

Ш е ъ р

Эй жаҳонни илму устоиди ҳунар,
Маърифатнинг манбаи соҳиб назар.
Гул тиласа хотиринг тўли табақ,
Бу Гулистонимдан ўқи бир варақ.
Гул жамоли бир неча кунда кечар,
Бу Гулистон доимо кўнгул очар.
Ул ажойиб, ким ғаройиб мунда бор,
Хусраву Ширин ичинда қанда бор?!

¹ Асар айрим қисқаришлар билан босилмоқда.

Бу латоиф боғи бўстони дурур,
Булбули маъни гулистони дурур.
Бу сифатлар бирла кўзларга тўлуб,
Не ажаб, бўлса масобиҳ-ул-қулуб.
Туркийга қайтиб ажамдан бу китоб,
Маърифатга очти саккиз турлу боб.
Текма бир жонга муфарраҳ бўлмаға,
Текма хотирни мушарраф қилмаға.
Бу Гулистонға тамошо қилган эр,
Дам-бадам маъни емишин тоза ер.
Жон қачон бўлғай Гулистондин малул,
Чун кўружак шодмон бўлур кўнгул.
Хайр этиб бўлган маликлар номдор,
Кетти қўйуб ҳар бири бир ёдгор.
Эйгу оти қолса эрнинг яхшироқ,
Сўнгра қолғинча тўли олтун равоқ.
Ёдгори қолса кимнинг эйгу от,
Ўлмас ул эр кимда бўлса бу сифот,
Бу сифатли эр букун хайри касир,
Миср ичинда бор бир ориф амир,
Эйгулуктур дам-бадам элга иши,
Жоҳу давлат, фатҳу нусраттур эши.
Лутфу ахлоқу карам кони дурур,
Эйгу оти доимо тилда юрур.
Дину дунё, давлати зоти шариф,
Маърифатнинг маъдани ўзи зариф.
Бу Гулистон зийнати Тайхосбек,
Ҳожибул-ҳужжоб султона хос бек.
Ҳар бирига жон бекин элга ярар,
Ўлтуруб ёрғу ёзарда қил ёрар.
Ҳақ таоло давлатин қилсун зиёд,
Динидин олсун танаъум бирда дод.
Эй малак сурат, малик нусрат аён,
Жуд ичинда Ҳотами Тойи замон.
Бадри давлат олама қутлу юзунг,
Ким билик баҳри ўзунг, жавҳар сўзунг.
Биликли фориссан ул арслон юрак,
Ким букун уштар сенга миҳтар керак.
Сенсан ул лашкарда сафлар ўзган эр.
Эрдаминда эрдамин кўргузган эр.
Кўрмадим ориф, назаринг жавҳарий,
Дурри маънийга мубассир муштарий.
Назм этиб кўркили дуолар зотинга,
Тонг ҳадия келтурубман отинга,
Ул ҳадия бу китоб эрур муфид,

Жумла алфози тўлу маъний жадид,
Ўзина бўлуб муборак бу китоб,
Доим олсун нафъ мундан шайху шоб.
Эйгу оти ёди бирла кўб замон,
Тоза бўлсун бу Гулистони жинон.
Бу Гулистон боғбони ул адиб,
Ким Саройи Сайф эрур назми гариб.

Ҳ и к о я т

Кўнгул эялариндан бир солиҳ эр бошин мууроқабат ёқосина чекиб, мукошафат баҳрина мустағрақ бўлуб турар эди. Бир замондан сўнгра ул соҳиб вақт бошин хирқасиндан чиқарди. Ёронларидан бири анга айтти — «ул бўстонғаким бориб турур эдинг, андан бизга не тухфа каромат кетурдунг?» Ул эр айтти: «Хотирамда бор эдиким, қачон гул ағочларина етсам, бир этак гул ёронларга ҳадия кетургайман. Гул ағочларина еттим эса, гулистон иси мени анинг каби исруттиким, этаким алимдин тутти».

Ш е ъ р

Манга ҳаммом ичинда бир юзи ой
Букун сунди муфарриҳ гул каби гил.
Мен ул гилга савол эттимки: недан
Бўлур хуш ройиҳингдан сукур ҳосил?
Ул айтти: «Илк эдим бир хор туброқ,
Вале гул бирла бўлдум бир неча йил,
Асар қилди манга гулнинг жамоли,
Йўқ эса мен ўшул туброқман, бил!
Тилосанг бўлмаға Маъруфу Қархий,
Жунайду Шайхи Шиблий суҳбатин қил!

Аввалғи боб: салотин сийрати ичинда турур.

Иккинчи боб: фуқаро ахлоқи ичинда турур.

Учинчи боб: қаноат фазилати ичинда турур.

Тўртинчи боб: сукут фойдаси ичинда турур.

Бешинчи боб: ишқ дағи йигитлик сифати ичинда турур.

Олтинчи боб: қарилик дағи заифлик сифати ичинда турур.

Еттинчи боб: тарбият таъсири ичинда турур.

Саккизинчи боб: суҳбат адаблари ичинда турур.

АВВАЛҒИ БОБ

Ҳикоят

Бир султон бир асирни ўлтурмакка буюрди. Ул бечора тирикликдан умидин кесиб, султонга сўқди. Масалда келиб турур: ҳар ким жондан ал ювғай, не ким кўнгулда бўлса, тилина кетургай.

Шеър

Зарурат ҳолатинда ким қочарға тобмаса бир йўл,
Юруб қаршу эли бирлан тутар ити қиличин ул.

Султон сўрдиким: «У ўлумли киши не айтур?» Вазирлардан бири, оқил вазир айтти: Султон ёши узун бўлсун!

Султон мунини эшитти эса, ёзуқундан кечиб, озод қилди. Ул вазирнинг душмани бир вазир бор эди. Ул айтти: «Бизим жинсимизга лойиқ, дегул, султон хидматинда ёлғон сўзламак». Ул ёзуқли султонга сўкти, ярамас сўзлар сўзлади».

Султон ул вазирдан малул бўлуб айтти: «Мунинг ёлғон сўзи сенинг тўғри сўзундан яхшироқ турур, анинг учунким, анинг сўзунинг биноси маслаҳат уза турур дағи, сенинг сўзунг биноси ғийбат уза турур».

Шеър

Фитна юзли рост сўздан бўл йироқ,
Маслаҳатли ёлғон андан яхшироқ.

Оқил ул сўзни ўринда сўзлагай,
Ҳам жавобини муносиб кўзлагай.

Ким мухалиф бўлса султон сўзина,
Келтурур ул кўб балолар ўзина.

Ҳикоят

Хуросон маликларидан бири малик Султон Маҳмуд Сабуктекинни тушинда кўрди. Улганидан юз йил сўнгра, барча сўнгаклари тўкулмиш эди. Илло, кўзлари ўй-

нар, дағи назар қилур. Бу туш таъбирини жумлаи ҳу-
камо ожиз қолдилар. Бир фақир келиб, буларнинг муш-
килин ҳал этиб, айтти: «Нечаким анинг мулки ўзгалар
алинда бўлғай, мунинг кўзлари ул мулк ортинча қол-
ғай».

Ш е ъ р

Эй неча бекни, маликни йибтур бу жаҳон
Ким, алардан ер юзинда қолмади зарра нишон.
Хайр қил, эй неъматни кўп хожа, сен андин бурун—
Ким, юруб дегай мунодий қолмади хожа фалон.

Ҳ и к о я т

Бир султоннинг уч ўғли бор эди. Иккиси узун бўй-
ли, соҳибжамол дағи бири қисқа бўйли эди. Бир кун
султон бу қисқа бўйли ўғлига ҳақорат кўзи билан боқти.
Ўғлон фаросат билан билди, дағи айтти: «Эй ота, узун
бўйли аҳмақдан қисқа бўйли оғил яхшироқ дурур...»

Ш е ъ р

Бир ориқ оқил одамий айтти,
Бир семиз аблаҳа келиб қарши.
Неча бўлса заиф тозий ит,
Бир тавила эшакдан ул яхши.
Бу латифа султонга хуш келди, дағи кулди, қарин-
дошлари эшитиб малул бўлди.

Ш е ъ р

Ҳунару айб эрда белгурмас,
Не қадар ул киши тек ўлтурса.
Текма беша ичинда, эй маҳдум,
Не ажаб кезланиб асад турса.

Бу сўздан бир неча кун кечти дағи султонга бир
оғир душман черики келди. Булар дағи черик ясаб,
қарши юридилар. Икки черик муқобил бўлди. Аввал
майдонга султоннинг ул қисқа бўйли ўғли кирди дағи
наъра уруб бу байтни ўқуди:

Шеър

Эй баҳодурлар, билинг келдим букун майдона ман,
Бош ўйнаб жон таркин урмоға мардона ман.

Сўнг ўйнаб, от чопуб, кўп турлу эрдам кўргузуб,
айтти: «Ул занжирин узган фориси девонаман».

Мунн айтти дағи душман черикина кириб, бир неча
баҳодур эранларни тушурди дағи отасина хизмат қи-
либ, бу байтни ўқуди:

Шеър

Эй мени кўрган ҳақорат кўз билан шоҳи диёр,
Бўлмас эр сурат билан лашкар ичинда ихтиёр.
Эрдаминда эрдамин кўргузмас, илло эр киши,
Ўйла ким эрдам тевада йўқ дағи арслонда бор.

Душман черики ҳадсиз кўб эди, дағи булар оз. Жа-
моат қочмоға юз туттилар.

Шеър

Ўғлон айтти: «Эй эранлар, ёт черикка ўт урунг,
Ё бориб аврат қумошин кийиб, эвда ўтурунг!»

Ул эранлар бу сўзни эшитиб гайратланиб, ўғлонга
уйдилар. Ул соат ичинда душман черикин синдурдилар.
Ўғлон келиб, отаси хидматинга ер ўпти. Султон дағи
ул ўғлини қучуб, кўзундан ўпти дағи дуо қилди. Қун-
дан-куна муҳаббат назари анинг уза зиёдат бўлди. Қариндошлари ҳасад этиб, ул ўғлонга ош ичинда оғу бердилар. Буларнинг бир қиз қариндоши бор эди. Ул қиз тоқадан кўрдиким, қариндошина ош ичинда оғу бердилар. Ул қиз тоқани ёпти эса, ўғлон фаросат билан билди. Алин ошдан чекиб, айтти: бу муҳол эрурким, эрдам эри ўлгай дағи эрдамсизлар анинг ерин тутқай.

Шеър

Кетса жаҳон вилоятин тарк этиб ҳумой,
Бойқуш кўланкасина киши келмаги муҳол.

Бу хабар султонга етти эса, қариндошларин индаб
йнгириб, ҳар бирини бир ерда ҳоким қўйди, ҳатто фитна
ўтуруб низоъ ўртадан кеткай.

Ш е ъ р

Сигар бир ҳужраға ўн икки меҳмон,
Бир иқлима сиғишмас икки султон.

Ҳ и к о я т

Бир неча ҳаромийлар тоғ бошинда ер этиб ўтурур эрдилар. Султонга айтдилар: «Фалон тоғ бошинда ҳаромийлар бор, кечкан корвонни уруб, йўл кесиб ўтурурлар». Султон бир неча баҳодур эранларни териб айдиким, аларни тутуб кетургайлар. Ул эранлар келиб, бир ерда кезландилар. Ул ҳаромийлар мағрибдан сўнгра келиб, қофила уруб мол ва неъмат кетурдилар. Салоҳларин шешиб ётдилар. Ул эранлар вақт сақлаб, фурсатни ғанимат кўруб чиқтилар. Буларнинг сарвақтина келиб бостилар, алларин боғлаб, султон хидмати-на кетурдилар. Султон буюрдиким, барчасин ўлдурунг теб. Буларнинг ичинда бир ўғлон бор эдиким, умрининг бўстони яшариб, ҳусни гули янгила очилиб турур эди. Вазирлардан бири илгари келиб, султонга ер ўпуб айтти: «Бу ўғлон умри боғиндан емиш емиши йўқ турур. Жаҳон султони ўз караминдан ёзуқин бағишлаб, озод қилса, не бўлғай эди?» Бу сўз султонга хуш келмади, юзин бир ёни чевуруб айтти:

Ш е ъ р

Тарбият ғайр аҳлина қилмоқ,
Гунбаз устунда қавз қўймоқдур.
Ўлтур аниким ул юруб доим,
Санъати — ким йўлуқса сўймоқдур.

Айтти: «Бу фасод аҳлининг насли мунқатиъ бўлса керак, йўқса ўт сўндуруб қўр қўймоқ, йилон ўлтуруб балосин бесламак оқиллар иши дегул».

Ш е ъ р

Агар ёғса булутдан оби ҳайвон,
Яқин бил тол ағочинда емиш йўқ.
Ёмон бирла умрни зоеъ этма,
Қури найдан киши шаккар емиш йўқ.

Вазир бу сўзни эшитиб, тавъан ва карҳан султоннинг ҳусни ройин беганиб таҳсинлар ўқуди, дағи айти: «Жаҳон султони буйруқи айни ҳақиқат турур. Бу ўғлон ул ёвузлар орасинда қўбса, анлардан бири бўлғай эди, аммо умид борким, эйгулар суҳбатинда тарбият топса, оқиллар феълин тутқай. Анинг учунким, ҳоли тифл ўғлондурур, қобили тарбият дурур. Сурагинда ёвузлуқ аломати йўқ турур».

Ш е ъ р

Лутнинг эвдаши ёвузларға уйған учун жаҳаннама
кетти,
Эйгуларнинг сўнгинча манзилға юруб асҳоби қаҳф
ити етти.

Бу сўзни вазирдан султон надимлари эшитиб, вазир билан бир бўлуб, султонға мадҳу дуо қилдилар.

Султон ул ўғлоннинг ёзуқин бағишлаб, озод қилдим, деди ва лекин маслаҳат кўрмади.

Ш е ъ р

Рустамга отаси Зол бир кун
Айти: кел, эшит ўгут, куни сен,
Гофил юрубон ўсал бўлма,
Душманни кўруб ҳақиру мискин.

Филжумла, бу ўғлонни нозу неъмат билан бесладилар. Бир муаллимға бердиларким, мунга илм ва одоб ва ҳусни хитоб ва хидмати мулук ўғратқай. Бу ўғлон ул ғоятка еттиким, беклар беганиб, эъзоз ва икром қилур эдилар.

Бир кун султон хидмати на ул вазир келиб, бу ўғлоннинг кўрклу авсофиндан бир шамма васф этти эса, султон кулуб айти: Таки, бесландинг анинг сути била дағи улғайдинг меним қотимда. Бас ким, хабар берди сенгаким, сен бўри ўғлисан. Қачонким бир ким эрсанг битиши ёмон бўлса, фойда қилмас анга адаб қилгучининг адаби.

Ш е ъ р

Бўрининг боласи бўлур оқибат
Отаси каби ул ҳаромий бўри.
Неча кўб едурсанг, сенга бир кун ул,
Урур захм, андан сақина юзи.

Алқисса, ул ўғлон ўн беш ёшина етти эса, ул маҳаллада неким азғанлари бор эди, барчаси мунунг қотина келдилар. Бир кун ул ўғлон хилватта фурсат топиб, бу вазирни дағи икки ўғлини ўлтурди дағи мол ва неъмат олиб, ул тоғ бошиндаги ҳаромийлар мағорасина кириб, отаси ерина ўлтурди. Бу хабар султонга тегди эса, айтти:

Ш е ъ р

Яхши қилич бўлурми ҳаргиз ёмон темурдан,
Ювмоқ билан кетарми лавни қора кўмурдан.
Ёвузга эйгулукни қилмоқлик уйладур бил,
Хайр ишлари ёмонлик қилмоқ бўлур муқобил.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир султон қасри эшикинда бир вазирнинг ўғлини кўрдум, ғоят жамоли камол ичинда.

Ш е ъ р

Ул бўйи сарву жамоли тўлин ой,
Илму эрдам бирла комил кўркабой.
Қошлари фитна эди, кўзи бало,
Ким юзин кўрса бўлурди мубтало.

Анинг хожадошлари ҳасад элтиб, туҳмат этиб, султон хидматинда қонина тануқлуқ бердилар.

Ш е ъ р

Чун дўст сени севуб ҳамиша кўзлар,
Душманнинг ичи ёниб не бўлса сўзлар.

Султон ул ўғлонга сўрдиким: «Бу жамоат сенга не жиҳатдан хасм бўлуб турурлар?» Ўғлон айтти: «Султон ёши узун бўлсун, барчани рози қилдим, илло ҳасудни рози қила билмадим».

Ш е ъ р

Малул қилма ясар ориф эр киши кўнглун,
Вале ҳасуд ҳасаддан бўлур ҳамиша малул.

Ҳасуд ранжига йўқтур ўлумдан ўзга даво,
Халосинг оздур эсанг, ул дағи равон қуртул.

Ҳ и к о я т

Бир султон ўз раияти молина зулм алиин узатиб
жавр эта бошлади. Халойиқ зулминдан мутафарриқ
бўлди эса, иртифон вилоят нуқсон топти, хазина бў-
шалди, дағи душман ғолиб бўлди.

Ш е ъ р

Зулм қилса малик раиятга,
Ложарам мамлакат хароб бўлур.
Лутф душманга кўргузур бўлсанг,
Дўстлуқ шартин ул тамом қилур.

Бир кун бу султон мажлисинда «Шоҳнома» китобин
ўқур эдилар. Ул ерга етиларким, Заҳҳок мулкининг
заволи нечук эди, дағи Фаридун мамлакатин не тари-
қа тутти.

Султон вазирга сўрдиким: «Фаридуннинг моли ва
лашкари ул қадар кўб дегул эди, нечук анга мамлакат
муқаррар бўлди?» Вазир айтти: «Халқ ани тилаб ке-
либ муованат қилдилар. Ул дағи карам кўргузуб сул-
тон бўлди».

Халқнинг келмағи султон кўрки дурур. Бас, сен не
учун халқни тоғитурсан, магар мамлакатни тарк этиб
кетмак тиларсан?

Ш е ъ р

Хуш кўр бу раиятни ким, нафъи фаровондур,
Не ердаки султон бор, мунлар билла султондур.

Яна вазирга сўрдиким: «Раиятнинг жамъ бўлмоқи-
на сабаб не турур?» Вазир айтти: «Султони карим ке-
ракким, халқ анга келгай, дағи одилу мушфиқ бўлгай,
ҳатто мамлакат эмин бўлуб қарор тутқай».

Ш е ъ р

Ким зулм элин узатса, султон бўлурми, бўлмас,
Қўйларға қуврат ҳаргиз чўпон бўлурми, бўлмас!

Вазир насиҳати султонға хуш келмади. Вазирни ҳисбга буюрди. Бир неча кун кечти. Султоннинг қариндоши, ўғли отаси мулкининг ҳиссасин талаб қилди. Ул қавмким, андан зулм кўруб эдилар, барча мунунг қатина келиб, тақвият қилдилар.

Алқисса, мулк ул золим элиндан чиқиб, буларға муқаррар бўлди.

Ш е ь р

Ул маликким доим элга ва улусқа куч қилур,
Оқибат мулкин алиндан бир қавий душман олур.
Кел райят бирла сулҳ эт, хасмдан фориф юри,
Чун райятдур билурсан шоҳи одил лашкари.

Ҳ и к о я т

Бир малик билан тенгиз кўрмаган бир ҳалаб қул кемага кириб ўлтурди. Ул қул чун тенгиз кўрмаган дағи кема заҳматин чекмаган эди, таҳаммул эта билмади, қатти ун билан йиғлаб титрамакка бошлади. Не қадарким, лутф билан алдаб сўзладилар, фойда қилмади. Маликнинг хотири инган малул бўлди. Ул кемада бир ҳаким эр бор эди, келиб малик хидмати айтти: «Буйруқунг бўлса, ман ани сокин қилайин». Айтти: «Ғоят лутф бўлғай». Ҳаким буюрдиким: «Тенгизга солинг!» Солдилар. Бир кез ботиб чиқти, иккинчи ботиб чиққанинда сочиндан тутуб кема устуна кетурдилар. Ул қул икки али билан кема йибларина ёпишти, дағи кириб бир ерда теб-тек ўтурди. Ҳакимнинг бу иши маликка ғоят хуш келди дағи сўрдиким: «Мунда ҳикмат не?» Айтти: «Бу фарқ бўлмоқнинг меҳнатин тотмайин, кема роҳатининг қадрин билмайин эди. Эмди бу мусибатни кўрди, кема офиятининг қадрин билди».

Ш е ь р

Эй тўқ кўзунга арпа ўтмаги кўрунмас хуш,
Лекин меним оллимда иззатли муқаррамдур.
Аъроф эрур жаннат боғи сақар аҳлина,
Қим аҳли жинонга ул аъроф жаҳаннамдур.

Ҳ и к о я т

Малик Ҳурмузга сўрдилар: «Вазирларингдан не

хато кўрдунгим, ҳибсқа бирақтинг?» Айтти: «Хато кўрмадим, ва лекин меним маҳобатим анлар кўнглунда инган ғолиб бўлуб эди, дағи меним буйруқима иъти-модлари ул қадар дегул эди. Ихтиёт эттимким менга қасд этмасунлар деб. Хукамо қавли билан амал қилдим, нечук ким айтурлар».

Ш е ъ р

Туну кун сақлан ул эрдан ким, ул қўрқа юрур сендан,
Юз онча бўлсанг эрликда билиб кўб турли ол эрдам.
Эшитканинг муни йўқми қачон бўлса четук ожиз,
Уруб панжа паланг кўзин чиқарур қўрқмайин ул дам.
Йилон чўпон аёқина урур захм ул сабабданким,
Бошини янчмасин теб тош билан ногоҳ уруб маҳкам.

Ҳ и к о я т

Ажам маликлариндан бир малик қарилик ҳолатинда хаста бўлуб, тирикликдан умид кесиб эди, ногоҳ эшикдан бир кимарса кириб башорат кетурдиким, фалон қалъани малик давлатинда лашкар мансур бўлуб, фатҳ эттилар. Дағи ул ернинг лашкари ва раияти жумласи мутӣ бўлдилар.

Бу сўзни эшитиб, совуқ нафас билан малик оҳ этиб айтти: «Бу хайр хабари менга дегул, меним душманларима дурур, яъни мулк ворисларина».

Ш е ъ р

Азиз умр туганди ўшул умид билан,
Кўнгул тилаги эшикдан қачон кира келгай,
Букун тилаким эришти вале на фойдаким,
Умид йўқки кечиб умр ерина келгай.

Ш е ъ р

Қўси раҳил чолди ажалнинг али,
Икки кўзум, ёш видоъин қилинг,
Умр дағи қолмади чун бир нафас,
Алу аёқ, бош видоъин қилинг.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: «Дамашқ жомеи ичинда, Яҳё

алайҳиссалом турбатинда муътакиф эдим. Бир араб малики инсофсизлик билан мавсуф дағи зулм ва тааддий билан маъруф эди. Зиёрат қилмаға келиб, намоз қилиб, ҳожат тилади.

Ш е ъ р

Ул эшикнинг қулидур бою йўқсул,
Ғанийрак ким эса муҳтожрактур.

Андан сўнгра менга айтти: «Ул ерданким фақирлар ҳиммати дурур, хотирингни менга йўлдош қилгилким, саъб душман андишасина тушуб турурман». Айттим: «Занф раиятинга раҳмат қилгилким, қавий душмандан заҳмат кўрмагайсан».

Ш е ъ р

Тутуб мискин кишининг панжасини,
Айирмоқ куч билан айни хатодур.
Экиб зулм урлуқин хайр истаганлар,
Жаҳаннам ўтина ўзин ёқодур,
Қутулмаға тиласанг хавф элиндан,
Раият ҳолина яхши боқодур.

Ҳ и к о я т

Бир дуоси мустажоб фақир Бағдод шаҳрина кириб, Ҳажжож бин Юсуфни кўрди. Бир киши ўтурмиш соғалин белина қўйуб, айтти: «Эй фақир муборақ, менга бир хайрли дуо қилгил!» Фақир айтти: «Илоҳий мунунг жонин олғил!» Ҳажжож айтти: «Эй фақир, бу не дуодурурким менга қилдинг?» Фақир айтти: «Бу дуо-йи хайр дурур сенга дағи жумла мусулмонларға».

Ш е ъ р

Эй жафонинг алини қўюб белға,
Не қадар қилғасан бу зулм элга.
Соғин ул кунниким тутуб нетар
Маликул-мавт халқингни алга!

Ҳ и к о я т

Бир зolim ҳоқим бир олим эрга сўрдиким: «Ибодат-

лардан фозилраки қайси турур?» Айтти: «Зухд вақтин уюмоқ, то ул замон ичинда халқни озор қилмағайсан».

Ш е ъ р

Кўрдум авла вақт бир золим уюр,
Айттим ул фитна уюса яхшироқ,
Доим элга зулм ким қилса анинг
Улмаги яхшироқ ҳаётиндан йироқ.

Ҳ и к о я т

Бир маликни айтурлар: кеча ишрат қилиб, тонг от-
қинча сукр саҳросинда бу байтни ўқур эди:

Ш е ъ р

Дунёда менга бу дам бекин хуш дам йўқ,
Ишратда ўзум, кўнгулда зарра ғам йўқ.

Бир урён фақир ташқари совуқда ётур эди, айтти:

Ш е ъ р

Эй давлат ичинда йўқ тенги, моли чўқ,
Қайғунг йўқ эса, меним дағи қайғум йўқ.

Ул малик муниг заиф ҳолина раҳм этиб, минг ол-
тун ҳамён билан тоқадан ташқари тутуб, айтти: «Эй
фақир, этакинг очқил!» Фақир айтти: «Тўнум йўқ, этак
қайдан кўтурайим?» Маликнинг шафқати анинг ҳақ-
қина дағи ортуқроқ бўлди. Буюрди, бир яхши хилъат
билан ул ҳамён олтуни фақирға бердилар.

Фақир ул олтуни бир неча кунда еди, дағи келди.

Ш е ъ р

Сахий элинда билурсан қарор тутмас мол,
Нечукки тутмас олиб сув кафи уза ғирбол.

Ул ҳолатда маликнинг анга майли йўқ эди. Фақир
илгари келиб, ифлос қиссасин ўқуди дағи вазифа ти-
пади. Маликка хуш келмади. Асҳоби фитрат ва хибрат
анинг учун айтурларким, маликларнинг ҳиддат ва сав-
латиндан ҳазар қилмоқ керак, ғолибо ҳимматлари мам-

лакатнинг азим ишларина мутааллиқ бўлур, авомнинг издиҳомина таҳаммул қила билмаслар.

Ш е ъ р

Малик неъматни ул кишига ҳаром —
Қи, фурсат дамани кузатмас тамом.
Кетар қадринг ул дам, келиб сўзласанг
Улулар қотинда ярамас калом.

Малик айтти: «Бу гадойи мудбир, мунча неъматни оз муддат ичинда зоеъ этти. Сурунг илайимдан, кетсин! Бутун мол хазинаси мискинлар луқмаси турур, шайтонлар тўъмаси дегул».

Ш е ъ р

Ул биликсиз кундузинким шамъи кофурий ёқар,
Ложарам ёғи чароғининг равон бўлур тамом.

Вазирлардан бир носих вазир айтти: «Эй малик, маслаҳат ул турурким, мунунг бекин кишиларга важҳи кафофин муайян қилғайсанким, муддати мадид еб нафақасин исроф қилмағай. Аммо улким зажр ва манъ ва тавбадан буюрдунг муносиби сийрати арбоби ҳиммат дегул. Бир ким эрсани лутф билан умидда тутмоқ дағи бир кез ани навмид қайтармоқ маликлардан лойиқ дегул».

Ш е ъ р

Аё тамаъ эшикин ўзина тилаб очқан,
Қарам билан очибон куч билан ани ёлма!

Ш е ъ р и о х и р

Бар ичинда сусаб ҳижозийлар,
Шўр сувни кўруб яқин келмас.
Қандаким тотли сув оқар бўлса,
Қурту қуш, балиқ андин эксилмас.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: «Бир маликни кўрдум, мамлакат ҳаққина суст дағи лашкарини тақсир тутар эди.

Тангри қазоси билан бир саъб душман черики юз тутуб келди. Бу маликнинг ҳашам ва ҳошияси юз қайтариб барча кетти».

Ш е ъ р

Аяр бўлса черикдан мол султон,
Нечук бош ўйнасунлар тарк этиб жон.

Аларнинг бири билан дўстлуқум бор эди. Маломат қилиб айттим: «Инган мурувватсиз дун ҳиммат кимэрс-са бўлғай, ул ким оз тағйири ҳол учун кўб йилги неъмат ҳаққин унутиб, қадимий маҳдуминдан юз қайтариб кеткай. Ул йигит айтти: «Қарам қилиб, қулоқ тутсанг, жавоб айтайим». Айттим: «Айтқил». Айтти: «Вақतिकим, отимнинг арпаси бўлмаса ё эяримнинг ичиркиси тутсоқ бўлса, султон қўлларина олтун билан бахиллиқ қилса, жон билан анга жумардлиқ этса бўлмас».

Ш е ъ р

Тиласанг тутмаға, эй шоҳ, иқлим,
Черикингдан дариф этма дароҳим.

Қачонким тўйса баҳодур ҳамла қилур тутмаға дағи оч қоринли бек тутар қочмоқни.

Ҳ и к о я т

Айтурлар: бир вазири маъзул фақирлар қотина келди. Дағи ул фақирлар суҳбатининг баракати анга асар қилди. Бир кун султон ул вазир билан кўнгул хуш этиб, анга вазорат берди. Вазир қабул қилмади дағи айтти: «Оқиллар қотинда маъзуллуқ яхшироқ машғул-луқдан, нечукким айтурлар:

Ш е ъ р

Аларким офият кунжин тутуб окиф бўлубтурлар,
Эл оғзин, ит тишин боғлаб савомияга тўлубтурлар.
Қаламни синдириб, йиртиб варақларни, бўлуб фориф,
Халойиқнинг алиндан ҳам тилиндан қуртулубтурлар.

Малик айтти: «Ложарам бизга бир комил биликли эр керакким, мамлакат тадбирига ярағай». Вазир айт-

ти: «Эй малик, комил биликли эр ул турурким, мунинг бекин ишларга кўнгул бермагай».

Ш е ъ р

Хумой ул иш билан топти шарафким,
Сўнгак еб жонвор инжитмиши йўқ.

Ҳикоят

Қорақулоққа сўрдилар: «Арслон суҳбатин не сабабдан ихтиёр қилдинг?» Айтти: «Сайдининг фазласин ерман, дағи ҳамласи ҳимоятинда душманлар шарриндан эмин юрурман». Айттилар: «Эмди ким ҳимояти куланкасина кирдинг дағи неъматини шукрина эътироф кетурдунг? Нечун яқин бормассанким хослариндан бўлуб, мухлислариндан сойилгайсан?» Айтти: «Анинг учунким ҳамласи шарриндан эмин дегулман».

Ш е ъ р

Габр агар юз йил ўт ёқар бўлса,
Ичина тушижак куяр филҳол.

Вақт бўлурким, надимларга султон ҳазратинда киса билан олтун тегар, дағи вақт бўлурким боши кетар.

Ҳукамо қавлинда келиб турур: султон табиатиндан ҳазар қилмоқ керак. Вақт бўлурким салом қилсанг, малул бўлур, вақт келурким сўксанг, хилъат ва неъмат бағишлар. Кўб зарофат надимлар ҳунари, дағи ҳакимлар айби турур.

Ш е ъ р

Сен ўз виқоринг уза қадрини қийматинг билла бўл,
Қўюб бу завқу зарофат надими комилга.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Дўстлардан бир ким эрса келиб ғаддор дунё элиндан шикоятини ҳикоят қилиб айтти:

— Кифоятим оз, дағи аёлим чўқ дағи йўқсуллуқ юкини қувватим йўқ. Неча навбат бу андишани қилдимким, дағи бир ўзга иқлимга бориб, не ҳол билан

бўлса тирилайимким ҳеч ким эрса меним яхши-ёмон ҳолимдан билмасун деб.

Ш е ъ р

Неча муфлис зўқоқларда ётур оч,
Ким эрса билмас онларники, кимдур.

Яна айтурманким кеткайман, сўнгра ғайбатимда душманлар кулуб таъналар уруб, меним бу саъйимни мурувватсизликка ҳамла этиб айткайлар:

Ш е ъ р

Кўрунг ул ғайрати йўқ одаимийни,
Хато нийят қилиб, ботил иш этти.
Қўюб ўглин, қизин меҳнат ичинда,
Туруб ўз роҳатин кўрмакка кетти.

Аммо муҳосаба илминдан уйлаким бор-бир оз билурман. Агар сизинг жоҳингиз билан бир жиҳат ҳосил бўлса, жамъийяти хотир учун, азим миннат бўлғай. Айттим: Эй қариндош, султон амалининг икки тарафи бор, бири умиди мол, бири хавфи жон. Дағи бу оқиллар ройи дегул: ул умид билан бу мухотара ишга мубтало бўлмоқ.

Ш е ъ р

Йўқсул эрга киши келиб айтмас,
Боғу бўстон хирожини бергил.
Ё бу ташвиш ичинда рози бўл,
Ё жигар доғина таҳаммул қил.

Айтти: «Бу сўзни меним ҳолима лойиқ айтмадинг. Дағи саволима жавоб кетурмадинг. Эшитканинг йўқми: ҳар ким хиёнат билан тирилгай, ҳисоб вақтинда аллари титрагай».

Ш е ъ р

Кўнилик ҳақ ризосидур, кўни бўл,
Сени мақсудунга элтур кўни йўл.

Ҳукамо айтур: «Тўрт киши тўрт ким эрсдан қўрқар,

Ҳаромий султондан, ўғри ҳорисдан, фосиқ ғаммоздан,
қаҳба муҳтасибдан. Анингким ҳисоби дуруст турур, эй
ёр, муҳосибадан не қайғуси бор?»

Ш е ъ р

Ортуқча тамаъ амалда қилма,
Ким, ганж қатинда аждаҳо бор.
Йўлунгда ори бўлуб юригил,
Кир юзни урур ҳажарга қассор.

Айттим: «Бу сенинг ҳолинг ул тулки ҳикоятини ўх-
шар ким, кўрдилар; йиқила тура кетар эди. Бир кимэр-
са айтти: «Не бўлди сенгаким бу ҳолда кетарсан?» Айт-
ти: «Тевани сухраға тутадурлар». Айтти: «Эй аблаҳ, те-
ванинг сенга не муносабати, дағи сенинг анга не мушо-
бахатинг бор?» Айтти: «Тек тургил. Агар ҳасудлар ға-
раз билан айтсалар, бу тевадурур деб, кимнинг қай-
ғуси бор меним халосимдан ё тафтиши ҳолимдам.
Ироқдан тарёк келгунча йилон захмли эр ўлар. Бали,
сенда фазилат ва диёнат ва амонат бор, аммо фаттон
ҳасудлар фитна қилиб, бир кун малик хидматиндан ул
ким сенинг яхши сийратинг дурур, анинг хилофин тақ-
рир қилсалар, ул ҳолда кимнинг сўзламакка мажоли
бор». Маслаҳат ани кўрарманким, қаноат мулкин ҳа-
росат қилиб раёсат таркин ургайсан, уйлаким, оқиллар
айтур:

Ш е ъ р

Манофиъ баҳр ичинда кўб ва лекин,
Саломатлиқ ёқасинда топарсан.

Ул бу сўзни эшитиб, малул бўлуб айтти: «Бу не ақл
ва кифоят бўлур дағи бу не фаҳм ва дироят. Ҳукамо
қавли дуруст келди, нечукким айтиб турурлар: дўстлар
зиндон ичинда керак бўлур, дағи душманлар суфрада
дўст кўрунур.

Ш е ъ р

Дегулдур дўстунг неъматда ҳар ким,
Муҳаббат лотини урса ёнингда.
Ҳақиқат дўстунг ёрингдур улким,
Қўлунг тутса аёқдан тушганингда.

Кўрдумким мутағаййир бўлуб, насиҳатни ғараз билан эшитур, олиб ани соҳибуд-девои қотина бордим. Ул сабаданким, ўртамизда маърифат бор эди. Сурати ҳолин тақрир қилдим эса, бир мухтасар ишга қўйди. Бир неча кун кечти, яхши хилосин кўриб, ҳусни тadbирни беканиб, бир муътабар иш уза қўйди. Кундан-кунга саодати ортти, давлати ғоят камолга етти. Султон қотинда хос мушорун илайҳ ва муътамаддун алайҳ бўлди. Саодат уза саломат кўруб айттим:

«Огоҳ бўлғил, қуюрмағил, албатта бало устуна. Анинг учунким, бахшишли тангрнинг лутфлари бордурур ўртуқли».

Ул айёмда бир неча мувофиқ ёронлар билан Ҳижоз сафарин этиб, Маккани зиёрат қилиб келганимда, ул ҳариф икки манзил қарши келди. Кўрдум: сурати ҳоли хароб, дағи бағри меҳнат ўрина кабоб бўлмиш. Айттим: «Бу не ҳолат турур?» Айтти: Сен айтқанинг каби бўлди. Бир неча фаттон ҳасудлар мени хиёнатқа мансуб қилиб англаттилар. Малик дағи ҳолимнинг ҳақиқатин билмайин мени зиндонга буюрди. Ул кун азиз дўстлар, қадимий ёронлар ҳақ сўзни сўзламакдан сукут эттилар.

Ш е ъ р

Ҳақ таоло кима ғазаб қилса,
Халқ ичинда бўлур залилу ҳақир,
Гар саодат яна алиин тутса,
Бўлур ул муътабар амири кабир.

Филжумла, анвои уқубат ичинда эрдимким, ҳожийларнинг саломат хабарин султонга кетурдилар. Ул муборақ кун султон мени оғир занжирдан халос этиб, амлокимни ўзина хос қилди. Айттим: «Сен меним насиҳатимни қабул қилмадинг. Султонлар амали тенгиз сафарина ўхшар, хатарли дағи фойдали, ё ганж элтмак, ё тилисми ичинда ўлмак турур».

Ш е ъ р

Ё хожа юк билан қизил олтун олиб келур,
Ё баҳр ичинда ғарқ бўлуб кин билан ўлур.

Маслаҳат кўрмадим, дағи ортуқроқ сўзламакка хотири оғригай деб. Бу икки байт била ихтисор қилдим.

Шеър

Насиҳат тутмаган ғофил кимэrsa,
Тушар доим машаққатнинг қинина.
Билурсан захмина чун тоқатинг йўқ,
Қўлунгни суқмагил ақраб инина.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: суҳбатимда бир жамоати фақирлар бор эди. Зоҳирлари салоҳ билан музайян, ботинлари фалоҳ билан мураттаб эди. Ул замон беклариндан бир бек бу тоифа ҳаққина ғоят эътиқод боғлаб, дағи муҳиб бўлуб, идрор муайян қилди. Бир кун буларнинг бириндан бир ҳаракат содир бўлдиким, улар солиҳ фақирларнинг ҳолина муносиб дегул эди. Ул бекнинг ҳусни занни фосид дағи буларнинг бозори қосид бўлди. Тиладимким, бир тариқа билан бу ёронларнинг кифоятин халос қилсам. Туруб ул бекнинг хидматина келдим. Баввоб манъ этти, кирмакка қўймади. Бир неча сўз ачи тил билан сўзлади, маъзур туттум, ул ҳукм биланким, масалда айтурлар:

Шеър

Кирмакка бекнинг, маликнинг эвина,
Восита лобуд керак бир ихтиёр.
Ногаҳон баввоб ва ит кўрса ғариб,
Бу ёқасин, ул этакин бек тутар.

Эвдан бекнинг хоссагийлариндан чиқиб, ҳолимдан воқиф бўлуб кирдилар, дастур олиб чиқтилар. Икром ва эъзоз билан мени олиб кирдилар. Ул бек мени туруб топти, дағи бир иззатли ерга ишорат қилди: ўлтурунг — деб. Мен дағи тавозуъ қилиб айттим:

Шеър

Муборак хидматингдур қутлу роим,
Қўйунг қуллар сафинда ўлтуройим.

Айтти: «Оллоҳ, Оллоҳ! Бу не сўз бўлур?»

Ш е ъ р

Аё ақли тенгсиз, сўзи гуҳарбор,
Утурсанг кўзум устунда еринг бор.

Утуруб, ҳар бир бобдан сўз очиб сўзладим тақриб
билан. Сўз бу ёронларнинг зиллатина етти эса, айттим:

Ш е ъ р

Собиқул-инъом қулдин не хато кўрди, ажаб —
Ким, ани кўздан солиб қайғу ҳисоринда тутар.
Ҳақ таолога мусалламдур кўруб қулдан хато,
Кесмайин ҳар кундаги ризқин қароринда турар.

Ул бекка бу сўз ғоят хуш келди. Буюрдиким, онлар-
нинг асбоби маошини аввалги қонда уза муҳайё қил-
дилар, даги ул бир неча кунким, вазифалари кесилиб
эди, адо қилдилар. Неъмат шукрин қилиб, хизмат ерин
ўпуб, хасорат узрин тилаб, кетар вақтин айтти.

Ш е ъ р

Бўлубтур Қаъба ҳожат қиблагоҳи,
Анга халқ ул жиҳатдан кўб кетарлар.
Таҳаммул қил бизим амсолимизга —
Емиши кўб ағочқа тош отарлар.

Ҳ и к о я т

Бир султон ўғлина отасиндан кўб мол ва неъмат
қолди. Карам алин очиб, сахо додин берди. Лашкарга
ва раиятга фаровон мол ва неъмат бағишлади.

Ш е ъ р

Муборак ҳунардур жаҳонда карам,
Карамсиз вужуди эрур кул-адам,
Улуғлуқ тиласанг сахий бўл, сахий,
Сахийни севар ҳақ таоло ахий.

Ул мажлисда бир жоҳил бек насиҳат бошладиким:
«Бурунги султонлар бу неъматни саъй этиб маслаҳат
учун кўюб турурлар. Бу ҳаракатни оз қилғилким, ила-
йингда кўб воқеалар бор, даги ортингда кўб душманлар

бор!» Султон ўгли бу сўздан малул бўлуб айтти: «Сурунг бу қавводни. Бир мен ичарман, бағишларман. Мен мунинг ҳориси дегулманким емайин сақламаға».

Ш е ъ р

Эл етарда эйгулук қил, эй фалон,
Қим отинг қолғай жаҳонда жовидон.
Қорун ўлди, қолди қирқ эв тўли ганж,
Улмади адли билан Нуширавон.

Ҳ и к о я т

Нўширавони одилга овда кийик шишладилар. Туз йўқ эди. Бир қул кентга бордиким, туз кетургай. Нўширавон анга айтти: «Тузни қиймат билан олгилким, расм қолиб кент хароб бўлмасун». Ул қул айтти: «Бу қадар туз солмоқ билан не халал келгай?» Айтти: «Зулмнинг асоси аввал оз эди. Ҳар ким келди мазид қилди, то бу ғоятқа етти».

Ш е ъ р

Раият боғининг султон олиб еса бир олмасин,
Юзор мундин егай бир қул барини илмайин тишка.
Буюрса беш юмуртқани олурға куч била султон,
Навкарлари тутуб санчар йигирма қозни бир шишка.

Ҳ и к о я т

Айтурлар: бир омил эрни раият эвин хароб этиб,
султон хазинасин иморат қилур эди, ҳукамо қавлиндан
ғофил, нечукким айтурлар: ҳар ким тангри таоло халқин
озор қилса, дағи бир кимэrsa кўнгли учун ҳақ таоло
ул кимэрсани анга ҳавола қилурким, ҳаётининг
кўкин кесар.

Ш е ъ р

Келибтур хуш анга жавр этмак элга,
Элинда бир неча кун бор жоғи.
Юз эрлик кони қилса, уш минг онча,
Қилур бир кун анга мискинлар оғи.

Жумла ҳайвонот аълоси арслон дағи андоси эшак

турур. Иттифоқи халқ бу турурким юк кўтурган эшак
яхшироқ ул арслонданким, одамийни йиртқай.

Ш е ъ р

Нечаким фаҳми йўқ мискин эшакнинг,
Кўтурмак бирла юкни қиймати бор.
Эшак ул одамийдан яхшироқким,
Қилур доим кишининг кўнглин озор.

Ул амалдор эрдан султонга кўб турли шикоят қил-
дилар. Буюрдиким мусодара қилинг, юз турли уқубат
билан ўлтурдилар. Андан зулм кўрган кишиларнинг
бири ани ул ҳолда кўруб айтти:

Ш е ъ р

Анингким бор элинда мансабу жоҳ,
Солиб тарҳ ул қилур доим тижорат.
Йиқиб ёрли раият хонумонин,
Қилур султон хазинасин иморат.
Кимэrsaга хасорат қилмади ул,
Ўзининг жонина қилди хасорат.

Ҳ и к о я т

Бир золим кимэрсани, айтурлар халқни кўб озор қи-
лур эди. Бир кун бир солиҳ фақирни тош билан бо-
шина урди. Ул фақир қўрқуб, ўчун ола билмади. Ул
тошни олиб сақлади. Бир кун султон ул золимни ёзуқ-
лаб қуйуға солди. Бу ҳариф келиб, ул тош билан бо-
шина маҳкам урди, айтти: «Сен кимсан? Бу не тош ту-
рурким, менч мунунг билан урдунг?» Айтти: «Мен фа-
лон кишиман дағи бу ул тош турурким, ул тарихда ме-
ним бошима урдунг». Айтти: «Мунча замондан қанда
эдинг?» Айтти: «Ул кун жоҳинг буюк эди, қўрқдум. Эм-
ди букун сени қўйиода кўруб, фурсатни ганимат кўр-
дум. Нечукким айтурлар:

Ш е ъ р

Чўнг жоҳиллар билан бўлди бу чарху бахтиёр,
Оқил эр кўруб ани таслим қилди ихтиёр.
Хасм чун сендан қавийдур қил таҳаммул жаврина,
Эрта лобуд ўч олурға душманиндам вақт бор.

Тутмағил пўлод қўлли бирла панжа, эй заиф —
Ким, алинг эмгак кўруб тоқат кўтурмайини синоп.
Сабр қил, душман қўлни боғли қатингда кўргасан,
Дўстлар алинда ул кун ур дағи мағзин чиқар».

Ҳикоят

Маликлардан бир маликка бир ранж ҳосил бўлди. Ул вилоятнинг ҳокимлари жамъ бўлуб айттилар: «Бу ранжнинг давоси дегул, илло, одамийнинг ўти дағи ул одамий мунча турлу сифат билан мавсуф керак». Султон буюрди, истадилар. Бир экинчининг ўғлини топтилар. Ул сураттаким, ҳукамо айтиб турур эди. Онасин, отасин издаб кўб мол ва неъмат бериб, хушнуд қилдилар. Қози фатво бердиким, султон саломати учун раиятдан бирининг қонин тўкса, раводурур. Жаллод келиб қасд этти ўлтурмакка. Ўғлон юзун кўкка қарши тутуб кулди. Султон айтти: «Бу ҳолатта не кулмак ери дурурким, кулдунг?» Айтти: «Ўғлонлар нози отаға, онаға бўлур дағи даъвони қози қотина элтурлар, додни султондан издарлар. Эмди отам, онам дунёлик учун қонимни тўкмакка дастур бердилар. Қози дағи фатво берди мени ўлтурмакка. Султон дағи рози бўлди. Тангридан ўзга сиғинур ерим қолмади.

Шеър

Кимга қилайим сенинг алингдан фарёд,
Қаршунгда туруб тиларман ўш сендан дод».

Султон бу сўзни эшитиб, кўнгли оғриб, кўзиндан ёш келди дағи айтти: «Меним ҳалокликим яхшироқ анданким, ёзуқсуз қон тўкулгунча». Бошиндан, кўзундан ўпуб, қучуб, кўб молу неъмат бериб, озод қилди. Ул кун ичинда ҳақ таоло анга шифо берди.

Шеър

Куч била бир қаранчани боссанг,
Билки ҳоли не бўлғай ул қинда.
Эй заиф одамий, сенинг ҳолинг,
Уйладур фил аёқи олтинда.

Ҳикоят

Амир бин Лайс қуллариндан бир қул қочти. Олтинча бориб, тутуб кетурдилар. Бир вазирнинг анинг билан ғарази бор эди. Айтти: «Муни ўлтурмак керакким дағи ўзга қуллар кўруб, мунунг бекин ҳаракат қилмағайлар». Ул қул ер ўпуб айтти:

Шеър

Буйруғунг бошим уза, эй шаҳриёр,
Хожанингдур ҳукм, қулға эрки бор.

Аmmo мен бу эв неъмат билан бесланиб турарман. Тилайманким қиёмат кун меним қонима гирифтор бўлғайсан. Агар бу қулунгни ўлтурмакка тиласанг, шаръ таъвили билан ўлтургулким, қиёмат кун ёзуқли бўлмағайсан».

Малик айтти: «Шаръ таъвили қайси турур?» Айтти: «Менга ижозат бергилким, бу вазирни ўлтурайин, андан сўнгра мени қасос қилиб ўлтурғил».

Малик бу сўзни эшитиб кулди, дағи вазирга айтти: «Не маслаҳат кўрарсан?» Вазир айтти: «Эй малик, отанг жони учун, бошинг садқаси, мунунг ёзуқин бағишлагил, ҳатто мени дағи балоға солмасун, ёзуқ менадан дурур, ҳукамо қавли билан амал қилмадим».

Шеър

Урушиб тош отқан эр билан сан,
Жароҳат бошинга истаб кетурдунг.
Чекиб ё, оттинг ўқ душман юзина,
Кўзунг оч, ўқина қарши ўтурдунг.

Ҳикоят

Завзан шаҳрининг маликининг бир хожаси бор эди. Қаримуннафс, соҳиб хулқ, буюк ҳимматли, очуқ кўнгулли улуға, кичикка эъзоз ва икром ва эҳсон қилиб, ғайбатларинда хайрин сўзлар эди. Бир кун малик андан бир ҳаракат кўруб, ғазаби келиб, мусодара қилинг, деб буюрди. Ул кишиларким мундан эъзоз ва эҳсон кўруб турурлар эди, келиб қотина кечалар, кундузлар ўтуруб, латифалар сўзлаб, мувонасат қилур эрдилар.

Ш е ъ р

Душман билан сулҳ этарға кўнглунг бўлса,
Ул сўкса, қафодор қил юзина таҳсин.
Гар ачи сўзин эшитмагайин дер эсанг,
Эҳсон била қил ҳамиша оғзин ширин.

Улким маликнинг ҳақи эди, баъзнисин адо қилди,
қолгани учун бир неча кун ҳибсда ўтурди. Хуросон маликлариндан бир малик бу хожаға хуфя варақа солди-ким анинг каби малик мунунг каби улуғнинг қадри билмади, иззатсизлик этти. Агар муборак хотира тилар ўлса, бу ёни келмакка, кўнглундаги мурудинча иззат топқай дағи бу мамлакатнинг улуғлари ўзининг қутлуғ жамолина муштоқ бўлуб, бу ҳуруфнинг жавобина мунтазир бўлуб, кўзлари йўлда турур. Хожа бу сўзнинг жавобина қўрқубтур. Вақти дағи ани ким маслаҳат кўрди. Ул варақанинг захрида мухтасар ёзиб, варақа кетурган кишининг алина бериб узатти. Бир кимэrsa бу воқеани туйуб, султонға англапти.

Султон йигириб, ул варақа кетурган кишини истаб қотинда варақа топиб ўқутти. Ёзубтурурким, улуғларнинг ҳусни занни бу қул ҳақина бу қулнинг миқдориндан ортуқроқ турур дағи ул ташрифи қабул ким буюрдунгиз бу қулнинг анинг ижобатина имкони йўқ турур. Анинг учунким бу эв неъмат билан бесланиб турурман дағи оз жавр кўруб, кўб йилғи неъмат ҳақин унутуб, вафосизлик этмак мурувват дегул.

Ш е ъ р

Биркишидан дойимо кўруб сахо,
Умр боринча юкун чексанг раво.

Султонға анинг бу сийрати ғоят хуш келди, издаб хилъат кейдуруб, кўб неъмат бағишлаб, узрин тилади-ким, хато қилдим: «Сени ёзуқсуз инжиттим». Айтти: «Эй султон, ани менга қилдинг, сендан хато билмон. Ул менга ҳақ таолодан муқаддар эди. Сенинг алингдан бўлгани яхшироқким, кўб турлу неъматинг ҳаққи бу қул уза бор».

Ш е ъ р

Бўлмағил заҳмат кўруб элдан малул,
Заҳмату роҳат халойиқдан дегул.

Ҳақ таолодан ани билмак керак —
Ким анинг ҳукмундадур радду қабул.

Ё киришиндан дегул ўқ ўтмаги,
Эр кучиндан айлар ул дойим духул.

Ҳ и к о я т

Араб малнklarиндан бир малик девон мутааллиқ-ларина буюрдиким, фалон қулнинг марсумин яхши ихтиёт билан: ёзсунларким, хидматка мулозим дағи фармонга кўз тикиб, қулоқ қўюб турур. Дағи ўзга қуллар лаҳву тараб билан машғул бўлуб, хидмат адосина ўсал юрурлар Бу сўзни кўнгул эялариндан бир кимэрс ашитиб айтти: «Ҳақ таоло ҳазратинда қулларнинг амалининг жазоси бу мисол уза турур».

Ш е ъ р

Икки кун эрта малик табуғуна бир эр келса,
Учунчи кун анга лобуд назар қилур ул шоҳ.
Келиб тила тилакинг ҳақ эшикина ҳар дам,
Эрур карам улашур ер ҳамиша бобул-лоҳ.

Ш е ъ р

Маҳдум бўлуб ҳамиша фармон тутқан,
Маҳрум қолур ҳамиша исён куткан.
Мақбул бўлур ул одамий ҳазратга,
Уйнаб бу замона бирла осон ўтқан.

Ҳ и к о я т

Бир зolim ҳокимни айтурлар: фақирлар ўтунин куч билан эксукка олиб дағи бойларга ортуққа тарҳ берадур эди. Кўнгул эялариндан бир кимэрс кўруб ани айтти:

Ш е ъ р

Йилонсан ҳар кима етсанг тегарсан,
Ўтурсанг қанда бойқуштек йиқарсан.
Кучунг бизга етар ҳаққа еталмас,
Мени сен куч била ўтқа ёқарсан.

Ул бу сўзни эшитиб, малул бўлуб, анга илтифот қилмади.

Ногаҳ бир кеча ул ҳокимнинг матбахи ўти ўтун анборина тушти. Барча амлоки ёнди. Бу ҳариф юмшоқ тўшакдан исси кул устунда қолди. Ул соҳиб вақт эвина кечар эди, ани кўрдиким, ёронларина айтур: «Ҳеч билмон бу ўт меним эвима қандан тушти». Ул эр айти: «Фақирлар оҳи тутуниндан».

Ш е ь р

Дағи мискин кишиларга куч этма,
Аларнинг оҳи ўтиндан ҳазар қил!
Йиқар бўлсанг дағи бир кез кўнгулни,
Кўнгул оҳи сени қавтек ёқар бил!

Қайхусрав тожининг устунинда бу икки байтни ёзиб турурлар:

Ш е ь р

Бошимиз устунда бу халқи жаҳон,
Сайр этгайлар ер узра кўб замон.
Алдин-алга келди бизга мамлакат,
Айла ҳам кеткай келиб алдан равон.

Ҳ и к о я т

Бир курашчи паҳлавон уч юз олтмиш турли кураш илмин билур эрди. Текма бир кун бир турли илм билан курашур эди.

Шогирдлариндан бир соҳибжамол ўғлон билан хотири мутааллиқ бўлуб, уч юз элли тўққуз турли кураш илмин анга ўргатти; ўғлон ул ғоятқа еттиким, бу вилоятда не қадар курашчи бор эди, барчасин бости.

Бир кун султон хидматина келиб, ер ўпуб айтти: «Устодимнинг меним ўза тарбият ҳаққи бор, йўқса қувватда ва санъатда мен андан ортуқман».

Бу сўз султонга хуш келмади. Буюрдикми кураш-сунлар. Мақом тартиб қилдилар. Аркони давлат ва аёни ҳазрат умаро ва вазаро ҳозир бўлдилар. Ўғлон усрук фил каби майдона кириб, тасаввур эттиким, те-мурдан тоғ бўлса, ериндан қўпорғайман. Устоди дағи билдиким, ўзиндан ортуқ турур. Ул бир илмниким мундан кизлаб эди, ани амалга кетурди. Ўғлон дафъ эта

билмади. Уғлонни кўтариб, ҳаводан ерга урди. Халқдан гирев қўпти. Султон буюрди: Устодина хилъат ва неъмат бердилар. Дағи ўғлонни маломат қилдиларким, сен ўз устодинг билан даъво қилдинг, даъвонг ботил бўлди. Уғлон айтти: «Ула меним уза қувват билан голиб бўлмади, балки кураш таълиминдан бир дақиқани қизламиш, ани била голиб бўлди».

Устоди айтти: «Бали, ул дақиқани букун учун кизлаб эдим».

Оқиллар масали турур: «Дўстқа ул қадар ёри қилгилким, душман бўлса сенга зафар топмағай».

Ш е ъ р

Ё вафо йўқ турур бу оламда,
Ё киши қилмади жаҳонда ани.
Мендан ўқ илмин ўганиб кеткан,
Оқибат қилди ул нишона мани.

Ҳ и к о я т

Бир фақирни мужаррад саҳрода ўлтуруб, хирқасин тикар эди. Илайиндан бир султон кечти, бошини кўтариб боқмади, дағи илтифот қилмади. Султон ул ерданким салтанат маҳалли турур, мутағаййир бўлуб айтти: «Бу тоифа ҳайвонсифат турур». Вазир айтти: «Эй фақир, жаҳон султони илайингдан кечти, не учун туруб хидмат қилмадинг, дағи адаб шартин ерина кетурмадинг?» Фақир айтти: «Султонга айтқил: хидмат тамаин ул кишидан тутсунким, неъмат тамаин андан тутқай. Дағи билгил; султон раият роҳати учун турур, дағи раият султон тоати учун турур».

Ш е ъ р

Бу раиятга малик чўпон эрур,
Ул нечаким кўб вилоятни билур.
Қўй дегул чўпон учун, эй зуфунун,
Балки чўпон қўйлара хидмат учун.
Ул бири давлат билан даврон сулар,
Бу бири ўтдин ўзин бир ён сулар,
Бир неча кун сабр қилгилким, бу ер,
Эй неча Фиръавн мағзин тоза ер.
Бир киши боқса очиб гўр ичина,
Билмағай ётқан маликми ё гадо.

Султонға фақирнинг сўзлари ғоят хуш келди. Айтти: «Не тиларсан, мендан тилагил?» Айтти: «Сендан ани тиларманким, менга заҳмат бермагайсан». Айтти: «Менга насиҳат бергил». Айтти:

Ш е ъ р

Букунким бор алинда молу мулкат,
Юрур алдан эла ул жоҳу давлат.
Қоранча хотирин озор қилма,
Сулаймонча алигда бўлса қувват.

Ҳ и к о я т

Бир вазир Шайх Зуннун Мисрий қотина келиб, ҳиммат ва дуо тилаб айтти: «Кеча-кундуз султон хидмати-на машғулман, дағи хайриндан умид тутуб, уқубатиндан қўрқарман»...

Бу сўзни Зуннун Мисрий эшнтиб, йиғлаб анга айтти: «Агар мен тангридан уйла қўрқсам эдиким, сен султондан қўрқарсан, сиддиқлар жумласиндан бўлғай эдим».

Ш е ъ р

Қайси фақири қонё тавқо билан тирилса,
Топса ажаб дегулдур ҳазратга ул куни йўл.
Қўрқса вазир ҳақдан, қўрқан бикин маликдан,
Топуб мақоми олий бўлғай малак сифат ул.

Ҳ и к о я т

Бир султон бир ёзуқсуз кишини ўлтурмакка буюрди. Ул мискин айтти: «Эй султон, ул сабаб биланким ғазабинг келиб, меним уза ўз озор истамагил!» Айтти: «Нечук?» Айтти: «Бу уқубат меним уза бир нафас билан кечар, дағи қиёматқа тегру сенинг бўйнунигда қолур».

Ш е ъ р

Сахро елитек умр бақоси кечти,
Ғам жаври дағи фараҳ сафоси кечти.
Жофий сақинур, жафо биза қилдим деб,
Қолди анга биздан ул, жафоси кечти.

Ул маликка мунун насихати ғоят хуш келиб, озода қилди.

Ҳикоят

Нўширавони одил вазирлари ўлтуруб мамлакат маслаҳатиндан бир муҳим ишга андиша қилур эдилар. Ҳар бири ақли қадринча бир рой кўргузуб, малик дағи бир тадбир андиша қилди. Бўзаржамихўрга маликнинг таъбири ихтиёр келди. Вазирлар Бўзаржамихўрга сўрдиларким: «Малик ройинда не мазийят кўрдунг, мунча ҳақимлар фикри ўза?» Айтти:— Ихтиёр кўрмагимнинг сабаби ул турурким бу ишнинг сўнги маълум дегул, дағи сизинг ройингиз тангри тилағи ичинда турур. Ё савоб келгай, ё хато. Агар хилофи савоб келса малик мутобаати билан муотибиндан эмин бўлғайбиз.

Шеър

Қим издар эса хилофи ройн султон,
Ўз қони билан ювар элин ул нодон.
Қундузни-кеча деса малик, сен айтқил,
Ўша кўрунур қамар ёнинда кайвон.

Ҳикоят

Бир сайёҳ сочин ўруб, ҳожийлар қофиласи билан Бағдод шаҳрина кириб, малик хидматина келиб айтти: «Шариф кишиман. Ҳижоздан келурман. Малик учун бир қасида мадҳ қилиб турурман». Малик буюрдиким ўқусун. Ул шариф қасидани тамом ўқуди эса, малик надимлариндан бири айтти: «Мен мун қурбон байраминда Басра шаҳринда кўрдум. Бу нечук ҳожий бўлур?» Дағи бири айтти: «Мен бу қасидани билурман, Анварийнинг дурур, бу нечук шоир бўлур?» Малик буюрдиким: «Урунг бу қавводни, нечук мунча кўб ёлғон сўзлар сўзлагай». Ул айтти: «Малик ёши узун бўлсун. Бир сўзум дағи бор агар ул рост бўлмаса, не уқубат қилсангиз, менга жазо дурур». Малик айтти: «Айтқил ани».

Шеър

Кетурди бир ғариб эр ул югуртни,
Ки бир бахшидур эран икки судур.
Тиласанг, рост сўз будур, аё шоҳ,
Жаҳон кўрган киши кўб ёлғон айтур,

Малик бу сўзни эшитиб, кулуб айтти: «Мундан рост сўз сўзламадинг». Буюрди, не ким мақсуди эди бердилар.

Ҳикоят

Бир вазир али олтиндаги қавмга раҳм этиб, ишларин хайр уза тутар эди. Ногаҳ бир кун ул вазир малик қаҳрина гирифтор бўлди. Дўстлари келиб, халос қилмоқ учун саъй эттилар. Ул кишиларким, анга тарсим бўлуб эдилар муоқабинча мулотафат кўрғурур эдилар дағи ўзга улуғлар ўз сийратин малик хидматинда сўзладилар. Малик дағи анинг ёзуқун бағишлади. Қўнгул эялариндан бир кимэрсә ҳозир эди анда, айтти:

Шеър

Керакли дўст кўнглин топмоқ учун
Отаси боғини сотса раводур,
Оши пишкинча эйгу одамийнинг,
Эвун рахтин териб ўтқа ёқадур.
Ёмонлиқ қилган эрга эйгулик қил,
Қопар ит оғзина луқма отадур.

Ҳикоят

Ҳорун-ар Рашид ўғлонлариндан бири ғазабланиб, отаси қотинча келиб айтти: «Фалон волийнинг ўғли онама сўкти». Ҳорун-ар-Рашид вазирларина айтти: «Ул кишиким мунунг каби ярамас сўз сўзлагай, анинг жазоси не турур?» Бири айтти: «Ани ўлтурмак керак». Дағи бири айтти: «Анинг тилин кесмак керак». Дағи бири айтти: «Ани мусодара қилмоқ керак». Дағи бири айтти: «Ани таъзир қилмоқ керак». Дағи бири айтти: «Ани ихрож қилмоқ керак».

Ҳорун-ар Рашид айтти: «Эй ўғлум, мурувват ва карам ул турурким, андин кечкайсан. Агар афв эта билмасанг, сен дағи анинг онасини сўккул. Эйлаким, интиқом ҳаддан кечмагай. Агар кечар бўлса, зулм бизим тарафимизда бўлғай».

Шеър

Ётган арслон билан панжа тутушкан эр дегул оқил,

Ани бил, оқил эр қаҳри келшжак сўзламас ботил.
Бир эзгу одамийга бир ёмон тилли киши сўкти.
Ул айтти: «Эй сўзи тотли, юзи қутли, ўзи комил,
Меним айбим инган кўбтур, мени ментек киши билмас,
Менга сен рост айттинг эрурмен айбима қонл».

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир неча бой хожалар билан кемида ўтуруб кетар экан, кема сўнгунда бир заврақ гарқ бўлди. Ичинда икки қардош бор эди. Сув играмина тушти. Ул хожаларнинг улуси буларни чиқарган кишига юз олтун этти. Кемачига мен айттим: «Анинг дағи умрининг рақияси қолмамишким сен ани тутмоқда таъхир қилдинг, дағи муни тақдим». Кемачи кулуб айтти: «Аниким айтинг, яқин турур дағи хотирим майли мунга ртоуқроқ эди, ул сабабданким бир вақт орнб эдим, бу мени тевага миндурди. Дағи ул ўғлон экач, яғринима оғир қамчилар индурди». Мен айттим.

Ш е ъ р

Етканинча кучунг кўнгул ёбқил,
Ким халойиқ сенга дуо қилғай.

Тушкан эр ҳожатин раво қилсанг,
Ҳақ сенинг ҳожатинг раво қилғай.

Ҳ и к о я т

Бир замонда икки қариндош бор эди. Бирни султон хидматиға мулозим, дағи бири касблик ўтмагин ер эди. Бир кун ул жундий қариндоши бу косибга айтти: «Не учун хидмат қилмассанким бу иш заҳматиндан қутулғайсан. Ул косиб қариндоши айтти: сен не учун ишламассанким, хидмат хорлуқиндан қутулғайсан». Оқиллар масали турурким, ўз эвинда ўтуруб қури утмак еса яхши анданким, белни олтун қилич боғлаб хидмат учун турғай.

Ш е ъ р

Темур тўккан билак минг қурли яхши,
Ул элданким кўксуда энга қарши.

Ш е ъ р

Бўйла сарф этти умрун ул сарбоз,
Не егай қиш дағи не кийгай ёз.
Эй бўғоз, қоний эт бир ўтмакка,
Қил ўзунга бу кўб жафони оз.

Ҳ и к о я т

Нуширавони одилга бир киши келиб башорат кетур-
диким: «Фалон душманнингни талғри кўтурди». Нушира-
вон айтти: «Ҳеч ани эшиттингмиким, мени қўйгай?»

Ш е ъ р

Билурсанким, жаҳоннинг мажлисида,
Тутар элга қадаҳни рост соқий.
Севунмак йўқ уруб душман ўлусин,
Келисар чун биза ул давр аёқи.

Ҳ и к о я т

Қисри эшикинда ақобир жамъ бўлуб, мамлакат
маслаҳати учун машварат қилур эдилар. Ул ҳолда
Бузуржмиҳр сўзламади. Айттилар: «Сен не учун бу
иттифоқда сўзламадинг?» Айтти: «Вузаро атиббо ми-
соли турур. Табиб даво буюрмас, илло сақимға. Кўр-
думким, сўзларингиз савоб уза турур. Анда сукут ях-
широқ сўзламакдан».

Ш е ъ р

Сўзламак ҳикмат дегул, эй хуш мақол,
Бўлмаса ул ердаким, сўзга мажол.
Ул такаллумдан сенга хушдур сукут,
Ким, хато сўздан егинча инфиол.
Бир қуйу оғзинда сўзсуз эр кўруб
Теб-тек ўлтурмоқ, бали, анда вабол.

Ҳ и к о я т

Ҳорун-ар Рашид қачонким, Миср мулки мусаллам
бўлди эса, айтти: «Ул тоғий ёғи хилофинчаким, Миср
мулкина мағрур бўлуб тангрилик даъвисин қилди. Ке-
ракким бу мамлакатни қулларимдан энг ўксук қулулма

бергайман». Айтурлар: бир қора қули бор эди. Инган биликсиз Хасиб отли, Миср мулкни анга таслим қилди. Анинг ақли ва кифояти ул ғоятда эдиким, бир кун экинчилар келиб шикоят қилдиларким: «Нил ёқасинда мамуқ эдик. Вақтсиз ямғур келиб талаф қилди». Ул айтти: «Юнча экмак керак эдингизким, ямғур зиён қилмағай эди». Бир ҳариф эр бу сўзни эшитиб, кулуб айтти:

Ш е ъ р

Келур бўлса билик бирла саодат,
Биликсиз ҳайкали бўлғай сақоват.
Вале аблаҳ ботибтур ганж ичинда,
Биликли хору муфлис ранж ичинда,
Бериб мулк ул бирини қилди султон,
Юритур бу бирини очу урён.
Жаҳон бунёдини бўйла солибтур.
Бу ишга оқил эр ҳайрон қолибтур.
Анинг ҳикматлариша ақл эришмас,
Кимэrsa ишлариша ҳам киришмас.

Ҳ и к о я т

Бир султонга Чин иқлимидан бир уздан қарнақ кетурдилар. Султон сархушлуқ ҳолатинда анинг бирлан жамъ бўлмоқ тилади. Қарноқ манъ этти. Султон йиғириб бир қора зангий фаррошқа бердиким устун дудағи бурни учинна етиб дағи остин дудағи ёқасина иниб турар эди.

Ш е ъ р

Ул қора дев чеҳрали қулнинг
Кетурур сурати кўнгулга малол.
Хатм бўлди магар қабоҳат анга,
Уйлаким Юсуфа жамолу камол.

Қоранинг ул вақт нафси ғолиб дағи шаҳвати толиб эди, минг миҳри жон билан муҳрини кўтурди.

Тонг била султон қарноқни излади, топмади, можарони айтдилар. Султон буюрди, қорани дағи қарноқни алин, оёқин боғлаб, қалъа буржиндан хандаққа бироқ-сунлар. Бир оқил вазир шафоат юзун ерга қўюб айтти: «Қоранинг мунда ёзуқи йўқ турур. Қуллар султон инъомина, эҳсонина ўганиб турурлар». Султон айтти: «Бир кеча сабр этса, не бўлғай эди?»

Вазир айтти:

Ш е ъ р

Рамазон ойн мулҳиди муфсид,
Илайинда табоқ тўли ҳалво.
Қим дегай ул кун ул уруж тутқай,
Бўйла байрам бўлуб анга пайдо.
Етса тотли сувға сусамиш эр,
Қўрқмас оллинда бўлса аждарҳо.

Бу латифа султонга хуш келди. Айтти: «Қорани сенга бағишладим, қарноқни недайим». Айтти: «Қораға бергилким, анинг лоиқи турур».

Ш е ъ р

Сусамиш ул шакар сувин ичмас —
Қим, анга ит тегиб чибин ушти.
Шоҳ элин бир яна қачон қўрғай,
Ул чечакким, нажис ера тушти.

Ҳ и к о я т

Искандарға сўрдилар: «Машриқ ва Мағриб диёрин не билан туттунг? Бурунғи маликларнинг хазинаси ва лашкари ва умри сендан ортуқ эди, онларга бу фатҳ бўлмади?» Айтти: «Тангри таоло инояти билан қайси мулкниким туттум, раиятни хуш кўрдум дағи маликлар отин хайр билан ёд қилдим».

Ш е ъ р

Керак султон раиятни кўруб хуш,
Иноят бирла дойим шод қилғай.
Улуғлуқ ул дегулким, уллуларни
Аримас лафз бирлан ёд қилғай.

Иккинчи боб

ФАҚИР АХЛОҚИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳ и к о я т

Улуғлардан бир ким эрса бир порсо эрга сўрди: «Фа-

лон обид ҳаққина не айтурсан? Кўб таънали сўзлар унинг учун дерлар». Айтти: «Зоҳиринда айб кўрмон, ботининда ғайб билмон».

Ш е ъ р

Қачон кўрсанг ори тўнли кишини,
Ани билсанг керак зоҳид йўлинда.
Ташинда чун нақиб сен англамадинг,
Иши йўқ муҳтасибнинг эв ичинда.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир фақирни кўрдум. Қаъбанинг эшикина юзни қўюб айтур эди. «Ё ғафур, ё раҳим, сен билурсанким, бу залум, жаҳулдан не келгай».

Ш е ъ р

Кетурдум кўб хато узрин қилиб тақсир қуллуқда,
Сенга хидмат қилур дойим кима бўлса саодат ёр.
Қилурлар тавба осийлар надомат еб хато ишдан,
Ибодатдан қилур ориф кишилар доим истиғфор.

Обидлар тоат жазосин дағи тожирлар бизоат баҳосин издарлар. Мен мискин умид кетурдум: тоат дегул, ҳожатга келдим, тижоратга дегул.

Ш е ъ р

Керак ўлтур, керак журмум бағишла,
Не қилсанг ҳукмина розиман, ишла.
Бу узрумни қабул еткил демасман,
Оғир ёзуқлиман аҳли карамсан.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Абдулқодир Гилоний раҳма-туллоҳу алайҳни кўрдум. Ҳарам ҳисорина юзин қўюб айтур эди: «Ё карим, ё раҳим, бу қулунгни бағишлагил. Агар уқубатқа лойиқ эсам, қиёмат кун мени кўзсув қў-порғилким, эйгулар назаринда хижил бўлмағайман».

Ш е ъ р

Неча келса сабо ели саҳаргоҳ,
Юзум ерга суруб айтурман аллоҳ.

Унутмон бир нафас ҳаргиз сени ман,
Ангармисан бу қулни, эй ажаб сан.

Ҳ и к о я т

Бир солиҳ эрнинг эвина ўғри кирди, издаб нима топмади. Қўнгли тор бўлуб чиқти. Эв эяси билди дағи тура келди. Бир гилими бор, анинг устуна ётур эди, ани элтиб ўғрининг йўлинда бирақти, ҳатто маҳрум кетмасун деб.

Ш е ъ р

Мурувват кўргуз элга, айла, эй ёр,
Ки душман кўнглун ул эр қилмади тор.
Нечук бергай санга эл бу саодат,
Бўлур чун дўст дўйим сендан озор.

Аҳли сафо юзда не эса, қафода улдур, асли ёмон мунофиқ каби дегулдур.

Ш е ъ р

Оллингда яваш қўй бекин мушфиқ ёр,
Ортингда бўри каби терингни йиртор.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир жамоати орифи фақирларга йўлуқтум. Сафарга иттифоқ қилиб ранжу роҳатга шерик бўлуб эдилар. Мен дағи онларга йўлдош бўлмоқ тиладим, қабул этмадилар. Айттим: «Бу улуғларнинг макорими ахлоқиндан бадиъ дурурким, мискинлар суҳбатиндан юз қайтармоқ дағи фойдани дариг кўрмак». Онларнинг бири айтти: «Бу сўзни эшитиб малул бўлмағилким букун дўрт кун дурурким бир ўғри солиҳлар суратин кийиб бу фақирлар суҳбатина кириб дурур. Ул ҳолдан гумон этмайин бу жамоат йўлдошлиққа қабул қилиб турурлар».

Ш е ъ р

Неча ким далқ эрур ориф либоси,
Муборакдур халойиққа дуоси.

Не бўлса кий дағи эйгу амал қил,
Шақоватни саодатга бадал қил!
Дегулдур тун билан бу порсолик,
Тиласанг зуҳду тақво нафс эвин йиқ!
Даминда кўргузур форис шижоат,
Муҳаннасқа Дамашқий ё не ҳожат.

Ул кун булар билан юрдум. Кеча келиб бир ҳисор
ёнинда ёттилар. Ул ўғри рафиқининг ибриқин олиб,
таҳоратқа кетарман деб, ғоратқа кетти.

Ш е ъ р

Кийиб хирқа юрур зоҳид озиб йўл,
Эшакка кийдириб Қаъба тўнун ул.

Ул қадар кеттиким буларнинг назариндан ғойиб
бўлди. Қалъа буржина чиқиб мол ўғурлаб кетти. Ул
кеча ўғри тўрт манзилни бир этти. Сабоҳ мол эяси ке-
либ, бу ёзуқсиз ёткан фақирларни тутти, бор мавжуд-
ларин олди, дағи ағоч уруб, ҳибса солди. Ул тарихдан
бери тарки суҳбат қилиб, узлат ихтиёр эттим. Нечук
ким айтурлар:

Ш е ъ р

Чун дегулдур сенга мувофиқ ёр,
Қўй, ани ёлғузун тамошо қил.
Не сенинг бағринг ул кабоб этсун,
Не анинг суҳбатин таманно қил.

Айттим: «Алҳамду-лиллоҳ, нечаким суҳбатдан йи-
юқман, бу ҳикоят билан роҳатга яқинман, дағи не қа-
дарким, умрум бор бу насиҳат билан амал қилғайман».

Ш е ъ р

Бир аблаҳ ўртада қилди ёмонлиқ,
Неча оқиллара тегди зиёни.
Тўли бўлса бир улу бирка мовард,
Қилур бир ит тушуб мурдор они.

Ҳ и к о я т

Бир зоҳид бир султонга қўноқ бўлди. Ул вақтким,
таом емакка ўтурдилар, зоҳид емак оз еди. Қачон ким

намоз қилмага турдилар, намозни кўб қилдиким, султоннинг эътиқоди зиёдат бўлмай деб анинг ҳаққина.

Ш е ъ р

Нечун, эй зоҳиди солусу зарроқ,
Бу зуҳдунгни дароҳимга сотарсан?
Янгилдинг Қаъбанинг йўли яна қайт,
Бу Туркистон йўлидурким, кетарсан.

Зоҳид ўз мақомина келиб, ходимдан суфра тилади. Ходим суфра кетурди. Бу зоҳиднинг бир соҳиб вақт ўғли бор эди. Айтти: «Эй ота, даъватта емак емадингми?» Айтти: «Онлар назаринда анинг каби емак емадимки, ишга ярамай». Уғли айтти: «Намозингни дағи қазо қилғил. Анинг каби қилмадингким, ишга ярамай».

Ш е ъ р

Эй ҳунарлар тутуб эясинда,
Қизлабон қўлтуқинда айб туман,
Ул мусибат кунинда, эй мағрур,
Зағал ақчанг билан не олғайсан?

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: «Ёдимда бор, ўғлонлик айёминда кечалар уюмайин зуҳду тақвога кўнгул боғлаб турар эдим.

Бир кеча отам хидматинда тонг отқинча кўзум юмайин Қаломуллоҳ илайимда қўйуб ўқур эдим. Теграмизда халойиқ ётиб уюр. Отама айттим: «Булардан ҳеч бири туруб икки ракаат намоз қилмас, гафлат уйқусинда уйла қолиб турурлар. Сақингайсанким, ўлуб турурлар». Айтти! «Эй ўғлум, сен дағи ётиб уюсанг яхшироқ анданким халқ терисина тушкунча».

Ш е ъ р

Ўзиндан муддаъи ғайрин кўра олмас,
Кўзина кибр чун боғлаб турур йўл.
Анингким кўрмака ҳақни кўзи бор,
Ўзини жумладан ожиз кўрар ул.

Ҳикояти манзум

Ул қари ўғлун терс этканни кўруб,
Бир киши айтти: «Аё равшан замир,
Кўнглак ийсинда Мисрда англадинг,
Билмадинг Қанъон қуюсинда асир».
Ул азиз айтти: «Бизим аҳволимиз,
Барқи оламтек кўрунур вақта бир.
Гаҳ чиқарман торами аъло уза,
Гаҳ кўрунмас кўзуна шамси мунир.
Жумла олам таркини урғай эди,
Доимо бир ҳол уза бўлса фақир».

Ҳикоят

Лубнон тоғининг солиҳлариндан бир солиҳ эрни айтурлар: мақомати араб диёринда мазкур дағи каромати машҳур эди. Бир кун ул азиз Дамашқ жомеи ичинда калоса биркасинда таҳорат қилур эди. Сувға тушти. Юз машаққат билан халос бўлди дағи намоз қилиб ўтурди. Ёронлариндан бири айтти: «Эй шайх, букун менга бир мушкил воқе бўлди». Айтти: «Не дурур?» Ул айтти: «Ёдимда борким, мағриб тенгизин юруб кечтинг, аёқинг ивиш бўлмади. Эмди букун икки аршун сувда ҳалок бўлмаға оз қолдинг, мунда ҳикмат не турур?» Шайх бошин тафаккур ёқасина чекиб, кўб тааммул қилиб, бошин кўтарди...

Шеър

Кўргызса нечаки, кизлаб ўзун дийдор,
Бозори анинг меним бу ўтум ортар.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: «Баалбак жомеина кириб бир печка калима ваъз айттим. Қавмини инган фаҳмсиз улу кўнгулли тоифа кўрдум. Боқтимким, нафсим ўти ёш ағочқа асар қилмас, ҳайфим келди. Ҳайвонларга тарбият қилмоқ дағи кўзсўзлар маҳалласинда кўзгучилик этмак ва лекин маъний эшики очуқ дағи сўз силсиласи узун эди.

Шеър

Доим яқин ул дўст менга бу жондан,
Бу мушкилим улки, мен йироқман андан.

Кимга дегайким, нечук қилайим билмон,
Мен бўйла йироқ ул яқинроқ жондан.

Ул ҳолатта мен муҳаббат шаробиндан сархуш дағи маърифат қадаҳи алимда, мажлис тарайиндан бир ким эрса кечар эди. Бу маънидан анга асар қилди. Аблаҳ наъра урдиким ўзгалар дағи анинг билан ғавго қилдилар. Айттим: «...йироқдагилар бўйла ҳузурда, дағи яқиндагилар басиратсиз йироқда».

Ш е ъ р

Қачон фаҳм этмаса ўзни эшиткан,
Сўз айткан эрнинг анда ёзуқи йўқ.
Иродатнинг қулоғин сўзга тутқан
Киши бу маърифатдан ҳазз олур чўқ.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир кеча Макка ёзисинда ғоят уйқусизлукдан юрумакка тоқатим қолмайин тушуб ёттим. Дағи тевачига айттим: «Менга заҳмат бермагил!» Айтти: «Эй қариндош, ҳарам илайингда дағи ҳаромий ортингда. Агар кеттинг — еттинг, вагар қолдинг — ўлдунг».

Ш е ъ р

Яёғ мискинлара Қаъба йўлинда,
Муғилон кўлкасидур чатри султон.
Нечалар ул муғилоннинг тубунда,
Кечалар хуш уюрлар тарк этиб жон.

Тевачига мен айттим: «Бу масални эшитканинг йўқмиким, айтурлар:

Ш е ъ р

Бир пиёда неча юруб кеткай,
Чун тевалар ориб сўкал бўлди.
Семиз оруқ бўлуб тўлангинча,
Кўб оруқлар тушуб ётиб ўлди.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир солиҳ эрни кўрдум, тен-

гиз ёқасинда палапг захим билан мубтало бўлуб, кўб турлу дорулар билан даво қилди, фойда этмади. Муддатлар ул ранжни чекиб, дам-бадам айтур эди: «...дард билан мубталоман, маъсият билан дегул.

Ш е ъ р

Ултурур бўлса мени бу қинда ул ёри азиз,
Сен сақинмаким, егайман қайғу ул дам жон учун.
Жон амонатдур ани бермак керак, лекин меним
Қайғум улдурким, еринда тутмаган фармон учун».

Ҳ и к о я т

Бир фақирга зарурат ҳолати воқе бўлди: тангри эвиндан бир бисот ўғурлади. Ҳоким буюрдиким, али кескайлар. Бисот эяси шафоат қилиб айтти: «Мен ҳалол эттим». Қози айтти: «Сенинг шафоатинг билан шаръ ҳаддин тарк этса бўлмас». Айтти: «Яхши буюртингиз ва лекин ҳарким вақфдан нима ўғурласа, анга қатъ лозим бўлмас дағи вақф муҳтожлар учунтурур». Ҳоким андан али чекиб айтти: «Яъни жаҳон сенинг уза ул қадарми тор бўлуб эдиким ўғрилиқ этмадинг, илло тангри эвиндан». Ул айтти: «Ё маҳдум, эшитмадингмиким масалда айтурлар: дўстлар эвин супургил, дағи душман эшигини қоқмагил!»

Ш е ъ р

Шиддата тушса ўзунг зинҳор ожиз бўлмайин,
Сўй тутуб душман терисин, дўстунгининг жуббасин.

Ҳ и к о я т

Бир малик бир солиҳ ким эрсага айтти: «Бизни ҳеч ёд этармисан?» Айтти:

Ш е ъ р

Қачон сурса қулун тангри қотиндан,
Кетар ҳар бир тарафқа юз тутуб ул.
Аниким индаса, муҳтож қилмас,
Дағи ўзга эшикка кўргузуб йўл.

Ҳикоят

Бир солиҳ эр тушунда кўрдиким султон жаннат ичинда, дағи порсо жаҳаннамда. Сўрдиким: «Анинг даражоти не сабабдан эди, дағи мунунг даражоти не жиҳатдан дурурким мен мунинг хилофин сақинур эдим?» Айттилар: «Султон фақирлар иродати билан жаннатга, дағи порсо султонлар тақарруби билан тамуғга кирди».

Шеър

Аё дунё учун кийган мураққаъ,
Бўлуб содиқ бу ишдан тавба қилгил!
Не ҳожат бошинга тожи машойих,
Тотор бўркин кийиб дарвини бўлгил!

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: «Ҳожийлар қофиласи билан Қуфадан бир яёғ фақир, бош очуқ, яланг аёқ хиромон йўлга кирди.

Бир тевага минган тожир келиб анга айтти: «Эй фақир, қанда кетарсан? Бу йўл қатти йўл дурур, ҳалок бўлурсан, қайтқил!» Фақир айтти:

Шеър

Нечаким, минмака ҳозир тевам йўқ,
Юрурман шодмон қорним, кўзум тўқ,
Қулунг даъват қилибтур хожа эвга,
Меним сендан яқин бил ҳожатим йўқ.

Муни айтти, дағи қадам йўлга урди. Қачонким, қофила Маҳмуд нахласинга етти эса, ул тожир ўлум ҳолина тушуб ётти. Фақир ёстуқи устуна келиб айтти: «...мен яёғ юруб, заҳмат чекиб ўлмадим; дағи сен тева устунда ўтуруб ўлдунг».

Шеър

Кеча бир хаста учун соғ эрнинг
Тонг отқинча кўзундан ёш келди.
Тонг отти ҳақ таоло амри бирла,
Сўкал эр соғ бўлди, соғ ўлди.

Ҳикоят

Бир зоҳидни султон издади. Ул зоҳид айтти дору ичиб, заиф бўлуб борайим, ҳатто султоннинг эътиқоди менга ортуқроқ бўлғай деб. Айтурлар: «Ул дору заҳри қотил эди. Зоҳид ичти дағи ўлди».

Шеър

Бу замона зоҳидин кўр Қаъбаға ортин бериб,
Юз халойиққа тутуб дойим қилур ботил намоз.
Зоҳид улдурким, таваккулнинг мақомида туруб,
Туну кун қилғай ибодат, дам-бадам узру ниёз.

Ҳикоят

Бир вақт Юнон ёзисинда ҳаромийлар кўб молли корвон урдилар. Хожалар навҳа ва зорий қилиб, тангрини дағи набийни шафеъ кетурдилар, фойда қилмади.

Шеър

Ҳаромийлар олиб олтун, бўлуб шод,
Қилур ул хожалар минг оҳу фарёд.

Луқмони ҳаким ул корвон ичинда ҳозир эди. Айттилар: «Бир неча калима ҳикматдан аларға сўзлагил, бўлғайким молнинг бир озин қўйғайлар; ҳайф бўлғай, мунча неъмат зоеъ кеткай». Айтти: «Ҳайф ул ҳикмат турурким уларға айтқайман».

Шеър

Уруб сайқал темур посин кетармас,
Неча бўлса муаллим фан уза шайх.
Утурмас жоҳил эр кўнглунда ҳикмат,
Нечукким тош уза урса темур мих.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: «Нечаким менга шайхи ажали Шамсуддин ибул-Жузий айтур эди: «Саъмони тарк этиб, хилват ва узлат ихтиёр қилғил». Йигитлик ҳавоси ғолиб бўлуб кўнгул турлу-турлу ҳавасларға толиб эди. Ночор мураббий райининг хилофинча бир неча қадам юрудум. Самоъдан дағи аҳлнинг суҳбагиндан

ҳаз олиб, хушвақт бўлуб, нечаким шайхим насиҳати
ёдима келса, бу икки байтни ўқур эдим.

Ш е ъ р

Гар ўтурса бизнинг билан қози,
Турубон ошиқона рақс урур,
Ложарам муҳтасиб шароб ичса,
Усрук эрки кўруб тутар маъзур.

Бир кеча тоифа суҳбатина туштум, ул жамъ ичинда
бир паришон суратли мутриб ўтуруб, қариҳ ун билан
ўз бўғзин йиртиб, халқ мағзин кетармакка йирлай бош-
лади.

Ш е ъ р

Муғанний мусиқий оғоз қилди,
Отаси турбатинда йиғлагантек.
Эшитканлар анга айтур: етар, бас,—
Али билан қулоқларин тутуб бек.

Нечукким араб айтур:

Сен шундай овозлисанки, оғиз очмай жим ўлтирсанг бизга
ёқади.

Ш е ъ р

Эй, муғанний, ёмон унунг эшитиб,
Суҳбатингда нечук фариҳ этайим.
Айттим ул эв эясина, биллоҳ,
Қути келтур, қулоғима қотайим,
Ё анга сўзлагил, тек ўлтурсун,
Ё эшик оч, равон чиқиб кетайим.

Филжумла, ул кеча ёронлар хотири учун мужохада-
га мувофақат қилиб, ул муғанний жаврин чекиб ўл-
турдим, ҳатто саҳар вақти бўлди, бир муаззин чиқиб,
мунгламаға бошлади, айттим:

Ш е ъ р

Туруб вақтсиз чағирма, эй муаззин,
Кечадан не кечибтур билмайин сен.
Тиласанг билмаға мандан келиб сўр,
Тонг отқинча кўзумни юммайин мең,

Алас-сабоҳ туруб, бошимдан тахфифа, белимдан шаддим тешиб, беш олтун билан ул муғанний назринда қўйдум, дағи қучуб, ўпуб шукрлар қилдим. Бу ўлтурган ёронлар меним иродатимни анинг ҳақина хилофи одат кўруб, ақлимнинг хиффатина ҳамл эттилар. Ул ўртада бир ким эрса тил узатиб, маломат қилиб айтти: «Бу ҳаракатким қилдинг оқиллар ройина муносиб дегул эди. Машойих хирқасини анинг бекин мутрибга бердингким, умри ичинда икки ақча кафинда дағи бир ҳабба дафинда кўрмиши йўқ».

Ш е ъ р

Аё мутриб, бу мажлисда унинг тинглар киши йўқтур, Сени бир ерда икки кез ким эрса кўрмиши йўқтур,
Унунгдан урқубон учти ёрилмиш том уза қушлар,
Жаҳонда кўб муғаннийлар ва лекин бу иши йўқтур.

Ул халифга айттим: «Маслаҳат ул турурким, тааруз тилни қисқа қилгайсен. Менга унинг каромати зоҳир бўлди». Ул айтти: «Не турлу каромат кўрдунг». Айттим: «Шайхи ажалли Шамсуддин менга каррот ва маррот самоъи тарк эткил, деб буюрди. Дағи балиғ мавъизалар айтти; меним самъима сингдади. Бу муборак мажлисда саодат ёри қилди, мунунг алидин тавба қилдим дағи не қадарким умрум бўлгай, самоъ яқинна келмағайман.

Ш е ъ р

Бир қамар юзли уни ўздан ҳариф,
Нағма қилса, қилмаса элтур кўнгул.
Ул муғанний кўб билур лекин анинг —
Ким эшитса лаҳжасин бўлур малул.

Ҳ и к о я т

Луқмони ҳакимга сўрдилар: «Адабни кимдан ўргандинг?» Айтти: «Адабсизлардан». Боқтим аларнинг афъолина, қайси ҳаракатким, хуш келмади, андан эҳтироз қилдим».

Ш е ъ р

Агар ўйнаб киши бир ҳарф этса,
Олур андан билик аҳли насихат,

Келур аҳмақ қулоқина ўюнчоқ,
Уқуб бўлсанг, юз элли боб ҳикмат.

Ҳ и к о я т

Бир обидни айтурлар ҳар кеча ўн ботмон таом ер
эди, дағи саҳарга тегру намозға турур эди. Бир соҳиб-
вақт эр айтти: емайин ётса андан кўб ажр топқай эди.

Ш е ъ р

Тиласанг маърифат нури кўрарга,
Ичинг холи керак бўлса емактан.
Қачон бўлғай мунаввар ботинингким,
Емактан бурнунга тегру тўлусан.

Ҳ и к о я т

Маъсият қоронғулукинда бош бўлган эрга ҳақ таоло
бахшойиш етиб, тавфиқ чироғин илайинда тутуб, муҳа-
қиқлар суҳбатина кетурди. Аларнинг қутли қадами да-
ғи муборак нафаси баракотинда анинг ёмон ахлоқи
яхши сийратга мубаддал бўлди. Дағи дунёнинг ҳаво
ва ҳавасинда алин қисқа қилди. Ани кўруб, ҳасудлар-
нинг тили узун бўлди.

Ш е ъ р

Қилиб тавба қутулмоққа бўлур тангри азобиндан,
Ва лекин бу халойиқнинг тилиндан қуртулуб бўлмас.

Ҳасудлар таънаси жаврина тоқат кетурмайин тари-
қат шайхининг хидматина келиб, сиррин ўртаға кетур-
ди дағи шикоят важҳи билан ҳолин тақрир қилди.
Шайхи эшитиб йиглади. дағи айтти: «Бу неъмат ҳақ-
қин қачон адо қила билғайсанким, андан яхшироқсан-
ким, халқ тасаввур этар».

Ш е ъ р

Сен эйгу бўл, ёмон десин халойиқ,
Ёмон бўлуб, сенга яхши дегинча.

Айтти: «Эй шайх, меним ҳусн уз-занним ўзгалар ҳақ-
қина камол уза турур дағи ўз ҳаққима нуқсон ичинда

турур. Ул сабабданким, мен — мени яхшироқ билурман ўзгалардан».

Ш е ъ р

Қилур бўлсам эди айтқанларимни,
Бўлур эдим муҳаққақ порсо эр...
Даво дегул бир ишни қилгайсан,
Дағи сўнгунда қайғусун егайсан.

Ш е ъ р

Эшик боғлаб ўтурма ул сабабдан,
Кўрунмасун дею бу мендаги айб.
Эшикни боғлаб ўлтурмоқ не ҳожат,
Бу ҳолингни билур ул олимул-ғайб.

Ҳ и к о я т

Бир фақир келиб шайхина айтти: «Фалон киши меним фасодима тануқлуқ берур». Айтти: «Сен ани салоҳ билан хижил қил!» .

Ш е ъ р

Душман сени кўрубон эйгу амал ичинда,
Даъво қушин тута олмас, кўруб баҳона офин.
Барбат уни нечаким хуш мустақим бўлса,
Мутриб алиин узатиб бурмас анинг қулогин.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Сафарда эдим. Бир кеча карвон тун қата юруб, саҳар вақтин келиб, бир ўрмон ёнинда қўндилар. Йўлдошларимиздан бир фақир наъра урди дағи турди. Саҳроға юз тутти дағи бир нафас билан кўб йўл кетти. Бир замондан тонг отти. Ул фақирни кўруб айттим: «Ул не ҳолат эдиким қилдинг?» Айтти: «Кўрдумким, ағочлар устунда булбуллар нола ва зорий қилурлар дағи тоғларда дуррожлар, сувда бағалар дағи ўрмонда жонворлар». Мен айттим: «Бу не мурувват бўлғай — барча тасбиҳу таҳлил ичинда дағи мен ғафлат уйқусинда ётқайман».

Шеър

Ҳамд ўқуб булбул саҳар вақтинда хуш.
Олди менадан сабру тоқат, ақлу ҳуш.
Бир азиз айтти менга нечун букун,
Наъра урдинг, эшитиб қушлар унун.
Айттим ул қушлар туруб тасбиҳ ўқур,
Бу бани одам ётиб ғофил уюр.
Ул хижолатдан равон наъра уруб,
Билмадим мен қанда кетганим юруб.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Бир вақт Ҳижоз йўлида бир неча зариф йигитлар меним билан бўлуб, вақтлар зам-зама қилиб, муҳаққиқона байтлар ўқур эдилар. Ул йўлда бир обид, бу фақирлар ҳолина мункир бўлиб, онларнинг дардиндан хабар йўқ эди.

Кофила баний ҳалол хайлина етти. Араб тевачисин, дан бир қора ўғлон чиқиб келди, дағи Уйла кўрклу ун билан шеър ўқудиким, ҳавода учқан қушларни тийди. Ул обид тевасин кўрдумким рақсқа келиб ўйнаб, обидни ерга урди дағи саҳроға юз тутуб кетти. Айттим: «Эй шайх, ҳайвонқа асар қилди, дағи сенга ҳеч асар қилмади».

Шеър

Саҳар вақтинда ул обидга булбул
Бу нуқтани ўқуди одамийтек...
Анинг ҳамдин ўқуб бу жумла ашё,
Қилурлар раҳматин доим таманно,
Ўқур тасбиҳ гул булбул бекин бил,
Бўлуб ҳар бир тикон тасбиҳина тил.

Ҳикоят

Бир султоннинг умри охир бўлуб қонм мақоми йўқ эди. Васийят қилдиким, тонг била аввал шаҳар эшикидан ким келса, ани тахт уза кечириб, бошина тож қўйуб, мамлакатни анга таслим қилингиз! Алас-сабоҳ шаҳар эшикина келган бир фақир гадой эдиким, иши доим луқма-луқма тиланиб, хирқа тикмак эди. Аркони давлат ва аёни ҳазратни анга таслим қилдилар. Маллик васийятин ерина кетурдилар. Ани тахт уза кечи-

риб, бошина тож қўюб, мамлакатни анга бердилар. Бир муддат мамлакатга ҳукм этти. Баъзи умаро анинг буйруғина бўюнсунмайин юз қайтардилар. Уртада мунозаат қўпти. Лашкар ва раият муқобила бўлуб уруштиллар. Баъзи билод ул фақир султон тасарруфиндан чиқти. Анинг ачиғиндан ичи ёниб ўтурур эди. Мунинг фақирлик ҳолатиндаги бир фақир дўсти сафардан келди. Ани ул мартабада кўруб айтти: ...саодат йўлдошинг бўлуб, иқбол ёри қилдиким, гулунг тикондан, тикон аёғингдан чиқти, дағи мунунг каби олий манзалатга етинг.

Ш е ь р

Гаҳ юмулур, гаҳ очилур боғу бўстон гуллари,
Гаҳ бўлур урён, гаҳ киялар гул сифот.
Гаҳ келиб қайғу, кетар бўлса фараҳ, бўлма малул.
Ким қоронғулук ичида топилур оби ҳаёт.

Айтти: «Эй ёр, таъзиятим қилгилким, таҳният ери дегул дурур. Ул вақтким, сен кўрдунг, бир ўтмак қайғусин ер эдим. Эмди жаҳон қайғусини емак керак».

Ш е ь р

Дароҳим бўлмаса элда балодур,
Анингким, бор элинда мубталодур.
Кечар бўйла жаҳон, эй ёри ҳамдам,
Агар бўлса машаққат бўлмаса ғам.

Ш е ь р

Тилар бўлсанг насиб олмоқ саодат кимёсиндан,
Қаноат гўшасин тутқил, кечиб дунё сафосиндан.
Муҳаққиқларнинг оғзиндан неча навбат эшиттим мен.
Фақир эр сабри ортуқдур, ғанийларнинг атосидан.

Ҳ и к о я т

Бир ким эрсанинг девон дўсти бор эди. Иттифоқ туштиким, бир муддат ани кўрмади, дағи бир дўстига айттиким, фалон ким эрса замон дурурким, кўрунмади. Ул айтти: «Мен ани тилайманким кўрсам, анинг тааллуқиндан бир ким эрса анда ҳозир эди». Айтти: «Не хато қилдиким, ани кўрмак билан малул бўлурсан?» Айт-

ти: «Малул бўлмон, вале девон дўстини ул вақт кўрмакким, маъзул бўлғай дағи меним роҳатим анинг ранжи ичинда бўлғай».

Ш е ъ р

Қачон бир мухтасар девон бўлуб аммол улғайса,
Такаббурдан билишларга кўрубон илтифот этмас.
Яна тушса амалдан, ул келиб йўқсул билишларга,
Кўнгул дардин ётиб сўзлар, сурар бўлса, туруб
кетмас.

Ҳ и к о я т

Абуҳурайра... Мустафо алайҳис салот вассаллам хидматина ҳар кун келур эди. Айтти! Кун оша келгил ким муҳаббат зиёдат бўлғай.

Кўнгул эялариндан бир ким эрсага айттилар: «Уйлаким, кунаш кўркли турур. Ҳеч эшитмадимким, ани киши сеуб, ошиқ бўлганин». Айтти: «Анинг учушким, ҳар кун кўрунур магар қиш кунлари маҳжуб ва маҳбуб бўлур».

Ш е ъ р

Кўрунмаклик кишига айб бўлмас,
Вале онча дегул ким, десалар бас.
Ҳаёдур одамийнинг раъс молн,
Ҳаёсиз одамийдур итдан анжас.

Ҳ и к о я т

Улуғлардан бир ким эрсанинг қорнинда муҳолиф ел ҳаракат қилиб ўйнади. Ул ким эрса ани тута билмади. Онгсизда чиқди. Ул эр айтти: «Эй ёронлар, бу ҳаракатким, воқе бўлди, меним ихтиёрим билан дегул эди. Керакким, бу ёзуқни ёзмағайлар дағи андан менга роҳат тегди. Сиз дағи карамингиздан айб этмайини маъзур тутқайсиз».

Ш е ъ р

Ҳибс эрур елга одамий қорни,
Оқил эр ҳибс ичинда ел тутмас.
Юк бўлур ел кўнгулга ким тутса,
Ул сабабдан ани бу эл тутмас.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир вақт Дамашқда ёронлар суҳбатиндан маълул бўлуб, Қудс ёзиларина юз тутуб кеттим, дағи ҳайвонот билан унс туттум. Ул вақтқа тенгри ким, фаранж асири бўлдум. Тароблис хандақинда яҳудийлар била балчиқ ишин ишлатур эдилар. Ҳалаб жундийларидан бир ким эрса билан маърифатим бор эди. Ул мени кечар экап, кўруб таниди дағи айтти: «Бу не ҳолат дурур?» Яна айтти: «Нечук кечарсан бу ҳолатта?» Айттим:

Ш е ъ р

Халойиқдан қочиб сахро ичинда,
Юрур эрдим тари хазро ичинда.
Қилиб тангри таоло зикрини ёд,
Анинг зикри билан доим бўлуб шод.

Букун ул давлатимдан айрилиб зор,
Жаҳаннам қавмина бўлдум гирифтор.
Билишлар бирла ҳуш орифга зиндон —
Ки, ётлар бирла бўлғинча гулистон.

Мени бу ҳолатта кўруб раҳмат айтти, дағи ўн олтун бериб, фаранж занжириндан халос этти дағи Ҳалабга олиб кетти. Бир қизи бор эди, ани менга ақди никоҳ қилди, юз олтун кобин билан. Бир муддат кечти, ул қиз қатти юзли, ачи сўзли эди, тил узатиб вақтимни мукаддар қилур эди.

Ш е ъ р

Яхши эр эвдаши ёмон бўлса,
Жавр ичинда эрин ҳамиша қийнар,
Чун анинг суҳбати жаҳаннамдур...

Дам-бадам таъна тилин узатиб менга айтур эдиким: «Сен ул дегулмисанким, отам сени фаранж қайдиндан ўн олтунга сотин олди». Айттим: «Балли, ўн олтунга сотин олди, дағи юз олтунга сенинг алигда гирифтор қилди».

Ш е ъ р

Яшил саҳрода қўйни бир мусулмон
Халос этти бўри оғзиндан осон.

Кеча қўй ҳалқина қўйди бичоғин,
Тиладиким, суюбон олса ёғин.

Соғиндим одабий хоси сени мен,
Бўрининг саъбраги сен эмишсан.

Чағирди қўй мурувват ул дегулдур,
Эранлардан бу ҳийлат йўл дегулдур.

Ҳ и к о я т

Шом зоҳидлариндан бир зоҳид эр тоғ этакинда ўрмон ичинда ағоч япроқларин еб, йиллар ибодат қилур эди.

Ул тарафнинг маликлариндан бир малик ани зиёрат қилмаға келиб айтти: «Агар маслаҳат кўрсангиз сизнинг учун шаҳарда бир яхши иморат қилайим, уйлаким, ибодат фароғатина мундан яхшироқ муяссар бўлғай дағи ўзгалар сизнинг баракатингиздан мустафид бўлуб, солиҳ амалларингизга уйғайлар». Зоҳид қабул қилмади. Вазир айтти: «Эй шайх, маслаҳат ул дурурким, малик хотири учун бир неча кун шаҳарда бўлғайсиз. Агар муборак хотирингизга халқ суҳбатиндан малолат ҳосил бўлса, ихтиёр боқий турур». Зоҳид рози бўлуб, шаҳарга кирди. Малик ул соат ичинда зоҳидга бир фирдавс боғи бекин кўркли бўстон бағишлади.

Ш е ъ р

Уйла ўздан латифу хуш бўстон —
Ким, ичи тўб-тўлу гулу райҳон.

Турлу-турлу нағам билан булбул,
Доим анда қилур эди ғулғул.

Ҳар ағочнинг узаймиш анда,
Шаҳду шаккар эди эя анда...

Ул кун яна бир узун бўйли, қамар юзли, кийик кўзли қарноқ бериб эди.

Ш е ъ р

Анингтек ўздан эди ул юзи ой,
Кўрар бўлса фаришта йўлдан озғай.

Сўзи шакар, ўзи фаттону айёр,
Кўзи ғамза билан зоҳидлар алдар.
Муфарриҳ шевали нозук дилором,
Қила билмас эди онсиз дил ором.

Анинг ортинча бир бўйи тол, сўзи бол, соҳибжамол
қул бағишлади.

Ш е ъ р

Кўз юзини кўруб анинг тўймас,
Тотли сувдан нечукки, мустасқий.

Обид ири луқмалар емакка, латиф қумошлар кий-
макка бошлади. Хуш ройиҳали емишлар анвон ҳало-
вотдан таматтуъ олиб, кўркли қарноқ ўзданг қул жа-
молина назар қилур эди, нечукким, масалда айтурлар:
«Маҳбублар зулфи ақл аёғининг занжири дағи зийрак
қушларнинг тузоғи дурур».

Ш е ъ р

Иўлунгда дину дониш тарк этибман,
Бу меҳрингни кўнгулда берк этибман.
Мен ул қушман — нечалардан қутулған,
Сенинг ишқинг тузоғина тутулған.

Бир кун малик обидни кўрмакка рағбат этти, келиб
кўрдиким, ул бурунғи сурати бир турли дағи бўлмиш.
Семириб тани оқ, юзи қизил бўлуб, ҳарир ёстукқа така
қилиб ўтурур. Бир ой юзли қул мирваҳа алина олиб
дағи боши устунда турур. Малик обидни бу ҳолда кў-
руб севунди дағи ҳар бир бобдан сўзлашти. Сўзнинг
охиринда малик айтти: «Жаҳонда мен бу икки тоифа-
ни севарман: олимларни дағи зоҳидларни». Бир вазири
файласуф ҳозир эди. Айтти: «Эй малик, севмак шарт
улдурурким, бу икки тоифа билан эҳсон қилғайсан».
Айтти: «Не турлу эҳсон қилмоқ керак?» Айтти: «Олим-
ларга ул қадар неъмат бергилким, дағи тиламасунлар.
Зоҳидларга ҳеч нима бермагилким, зоҳид қолсунлар».

Ш е ъ р

Зоҳид эр ўзданг ивуб кийса ҳарир,
Зухду тақвоси анинг фосид бўлур.

Ҳар ки дунё тарк этиб нафсин енгиб,
Чарбу ширин емади зоҳид бўлур.
Ким риёсиз туну кун тоат қилиб,
Вақфу идрор олмади обид бўлур.
Ой бекин юз кимда бўлса ул ҳариф,
Киймайин атлас қабо шоҳид бўлур.

Ҳикоят

Бир малик тонг намозин қилиб, ҳожат тилаб айтти: «Мақсудум ҳосил бўлса, зоҳидларга хидмат қилгайман». Ҳақ таоло ҳожатин раво қилди. Малик айтти: «Шарти вафо лозим бўлди. Хоссагий қуллариндан бирини айтти: «Олгил ул кис тўли олтунни, элтиб зоҳидларга нафақа қилгил». Ул хоссагий оқил ва зийрак эди. Эрта кетиб, оқшом келиб, ул кис билан олтунни ўпуб, султон илайинда қўюб айтур: «Зоҳидларни топмадим». Султон айтти: «Бу не сўз бўлур, улким мен билурман вилоятимда тўрт юз зоҳид бор». Ул хоссагий айтти: «Султон ёши узун бўлсун, улким зоҳид турур, олмас. Улким олур, зоҳид дегул».

Султон бу сўзни эшитиб, кулуб надимларина айтти: «Тангри таоло бу қулни фақирларга душман яратиб турур. Не қадарким меним ҳақ таолонинг қулларина иқдорим ва иродатим бор, мунунг ул қадар инкори ва адовати бор».

Ш е ъ р

Бу дунё таркин ургон зоҳид эрнинг
Қатинда бўлса олтун тоғ боқмас.
Жаҳонга ихтиёр урган ким эрса,
Ўзини олтун учун ўтқа ёқмас.

Ҳ и к о я т

Бир улу шайхқа сўрдилар: «Тасаввуфнинг ҳақиқати не турур?» Айтти: «Мундан бурунроқ бир тоифа бор эди, суратлари паришон дағи маънилари жамъ эди. Эмди бир қавм ҳосил бўлуб турурким, зоҳирлари жамъ дағи ботинлари паришон».

Ш е ъ р

Бир ерда дегул келиб кетадур кўнглунг,
Хилватда анинг учун сафо топмассан.

Кўнглунг туну кун бўлур эса ҳақ бирлан,
Хилват ўтуруб дағи эшик ёпмассан.

Ҳ и к о я т

Бир фозил муфтийга сўрдилар: «Вақф ўтмағи ҳалолми турур?» Айтти: «Агар хотир жамъийяти дағи ибодат фароғати учун бўлса, ҳалол турур. Агар жамъ ўтмак учун бўлса, ҳаром турур».

Ш е ъ р

Эй ибодат гўшасин ўтмак учун тутқан фақир,
Тутмади солиҳ ким эрсалар ани этмак учун.

Ҳ и к о я т

Бир малик бир обидга айтти: «Авқоти азизинг нечук кечар?» Айтти: «Ҳар кеча муножот ва ҳар саҳар дуо ва ҳожот ва ҳар кун машаққати ихрожат билан». Малик буюрдиким; важҳи кифоятин муайян қилдилар, ҳатто ўғил, қиз ташвиши анинг устуна бўлмағай.

Ш е ъ р

Аё аҳли дунёву соҳиб аёл,
Аёғинг тузоғи ўғил қиз эрур.
Нечаким тирисен бўлар бўйнунга,
Ҳамоил бўлубон сени елдурур.
Ул айтти: «Кечалар ибодат учун
Турурда кўнгулга бу сақиш келур,
Ким эрта ўғул, қиз туруб не егай,
Анинг тоати бас нечук туз бўлур.
Ўғул, қиз жафоси емак қайғуси,
Малак сийратиндан сени қайтарур.

Ҳ и к о я т

Бир фақир, бир кўрклу мақомға етти. Соҳиб мақом латиф ва зариф ким эрса эди. Сухбатинда аҳли фазилат ва балоғат ўлтуруб, ҳар бири тонсуқ латифалар киноят билан ва нозик нукталар ишорати билан, нечукким зарифлар расми турур, сўзлар эдилар. Фақир йўл чекиб, ориб, очиб ўтурур эди.

Ул йигитлардан бири айтти: «Эй фақир, сен дағи

сўзлагил!» Фақир айтти: «Менда ўзгалар каби фазл ва одоб йўқтурур, емак дағи емайибман. Бу икки байт билан мендан қаноат қилинг». Онлар: «Рағбат ва иродат билан айтқил», дедилар. Фақир айтти:

Ш е ъ р

Қаршимда тўли адим суфра, мен оч,
Ани кўрубон қилур кўзум айшу тараб.
Нечук келиб ўлтуруб, томоша қилса,
Хотунлар эли сувининг алинда азоб.

Латифасин эшитиб кулдилар, зарофатин беканиб,
илайна суфра кетурдилар. Аҳли макон айтти: «Эй ёри азиз, бир соат таваққуф қилғилким эвда яхни пиша дурур». Фақир айтти:

Ш е ъ р

Бўлмаса яхни қаюрмас, эй азиз эр, суфрада,
Кирда яхнидур пиёда очу ормиш ёрлиға.

Ҳ и к о я т

Бир мурид шайхина айтти: «Неткайманким, бу халқ алиндан халос топқайман, ул сабабданким кўб келурлар мени зиёрат қилмаға дағи аларнинг келмағи авқотимнинг сафосин кетарур». Айтти: «Тиласангким дағи келмағайлар улким фақир дурур анга ақча бурч бергил. Ул ким ғаний дурур андан ақча тилагил дағи ҳечким эрса қатинга келмас».

Ш е ъ р

Мусулмон лашкари алнинда дарвиш,
Юрибон вақтким дарйўза эткай.
Таваққуъ қўрқусиндан жумла кофир,
Қочиб Чину Хитоға тегру кеткай.

Ҳ и к о я т

Бир фақиҳ ўғли отасина айтти: «Эй ота, бу мутакаллим воизларнинг кўркли ибодатининг асари ҳеч менга белгурмас, ул иллат биланким, феъллари қавлларина мувофиқ дегулдурур».

Ш е ъ р

Элга дунё таркин ўргаткан фақиҳ,
Ақчалар ҳосил қилиб олтун йиғар,
Айтур ўзгага дағи тутмас ўзи,
Ложарам уйуған анга йўлдан озар.

Ш е ъ р

Олимким, ул танаъум издаб дароҳим олғай,
Итлатиб ўз йўлин ул кимга далил бўлғай.

Отаси айтти: «Эй ўғлум, мужаррад бу хаёли ботил сўз билан носихлар тарбиятиндан юз қайтармоқ дағи батолат йўлин тутуб, олимларни озғунлуққа нисбат қилмоқ дағи маъсум фозиллар суҳбатини тарк этиб фойдалариндан маҳрум қилмоқ, ул кўзсузга ўхшарким, қаронғу кеча балчиққа тушуб айтур эди: «Эй мусулмонлар, чароғни меним йўлумда тутунгуз». Бир хотун анга айтти: «Сен чароғни кўрмассан. Чароғ билан не кўргайсан?» Бас олимлар мажлиси баззоз дўконина ўхшар, нечукким анда нақд элтсанг қумаш олурсан дағи мунда иродат кетурсанг саодат элтурсан.

Ш е ъ р

Олиб олим сўзин самъингда тут бек,
Неча ким бўлмаса феъли сўзитек.
Анинг қилса сўзина ҳар ким инкор,
Жаҳаннамда бўлур дойим ери нор.

Олимлар дин давлати, ислом иззати дурур дағи имон аҳлин қаронғулуқдан чиқариб, ойдинликка кетуруб, тамуғ ўтиндан халос қилиб, жаннатда ҳақ дийдорина мушоҳада қилмаға сабаб бўлур.

Ш е ъ р

Хонақоҳ таркин уруб бир оқил эр лайлу наҳор,
Мадраса кунжинда сажжода солиб қилди қарор.
Мен анга айттим: «Нечун ул хонақоҳ зоҳидларин,
Тарк этиб қилдинг фақиҳлар суҳбатини ихтиёр».
Ул азиз айтти: «Алар сувдан гилимини чекар,
Бу жамоат тутмоқ издар қандаким, бир ғарқ бор».

Ҳикоят

Иўл устунда бир усрук йигит ётур эди, ихтиёрининг инони алиндан кетиб. Бир обид эр кечар эди, анинг ул ярамас ҳолина назар қилди. Ул йигит бошин кўтуруб айтти:

Шеър

Ёзуқли қул кўруб, эй порсо эр,
Тилаб ҳақдан ани сен хуш назар қил.
Нечаким ул ёмон бўлса сен эйгу
Эранлартек анинг узра гузар қил!

Ҳикоят

Бир неча муҳорифлар фуқаро ҳолина инкор қилиб, эвдан ул шарт билан чиқтиларким, не ерда фақир тоифасин топсалар туггайлар. Ногаҳ бир фақирни хилват ерда топтилар дағи маҳкам тутдилар. Ул фақир тариқат шайхина келиб, шикоят қилиб айтти: «Букун менга мунунг бекин ҳол воқеъ бўлди». Айтти: «Эй ўғлум, фуқаро хирқаси ризо тўни дурур. Ҳар ким бу кисват ичинда масканатга таҳаммул қилмаса, муддаи дурур, дағи хирқа анга ҳаром бўлур».

Шеър

Жафоларға таҳаммул қил, тиласанг,
Юзунг тангри қатинда оқ бўлғай.
Букун туброқ бўл, андан бурунроқ —
Ким, эрта гул танинг тупроқ бўлғай.

Ҳикоятн манзум

Эй зарифи жаҳони ягона йигит,
Аламу парданнинг каломин эшит!
Бир ера азм этиб алам кетти,
Келибон пардага итоб этти.

Сену мен хожадош бўлғайбиз,
Не равоким, савош қилғайбиз.
Мен сафарда туни-куни таъбон,
Текма шогирд элинда саргардон.

Аёғим боғли от рикобинда,
Дойимо бу сафар азобинда.
Сен танаъум ичинда қайғунг йўқ,
Чун қабуғчи қотингда узданг чўқ.

Бас меним хидматим кўб ортуқдур,
Бу сенинг роҳатинг недан чўқтур?
Парда айтти: «Эшикдадур бошим,
Масканатдур ҳамиша қўлдошим».

Мен дегулман юруб қилич чеккан,
Кўкка бошин сенинг беки теккан.
Ким бўюн саҳрода узун қилғай,
Ўзун ул ўзга бўйина солғай.

Ҳ и к о я т

Бир солиҳ эр кўрди: минг ботмон тош кўтурган паҳ-
лавонни, ғазаби келиб, оғзи кўпукланиб ўтурур. Сўр-
ди: «Бунга не бўлбтур?» деб. Бир киши айтти: «Мунга
фалон ким эрса сўкти». Айтти: «Бу аблаҳ минг ботмон
тошни кўтурур дағи бир сўкунчни кўтура билмас».

Ш е ъ р

Бу эрликда ўкунуб лоф урурсан,
Нечун бас нафсинга ожиз бўлурсан,
Дегул эрлик оғизга юмруқ урмоқ,
Эр эсанг қуй оғизга болу қаймоқ.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир улу азиз эрга сўрдум их-
вони сафо ҳолиндан. Айтти: «Адно ишлари ул дурур-
ким, ўз маслаҳатиндан дағи бир азиз муродин муқад-
дам тутқай, уйлаким ҳукамо айтур: «ул қариндошким,
нафс асири турур, ул кишига не қариндош бўлур, не
яқин».

Ш е ъ р

Кўнгул берма, кўнгул бермас кишига,
Ошиққан эр билан йўлдош бўлма.
Яқинда бўлмаса гар зуҳду тақво,
Раҳми қатъий маваддатдан кўб авло.

Ҳикояти манзум

Эшиткил бу ҳикоят не хабар дер,
Магар Бағдод ичинда бир зариф эр
Қизин башмоқ тикичи эрга берди,
Куёв ошиқ дағи қиз ўздон эрди.
Упарда ногаҳ ўйнаб тиш ботирди,
Дудоғина тиши маҳкам ўтурду.
Қизин эрта аноси кўрди ул ҳол,
Куёвни ундаб айтти: «Эй банда-афъол,
Неча бир буйла муҳмал ўйнағайсан,
Дудоғи кўн дегилким чайнағайсан?
Латифа нуктасина фикр қилғил,
Қўюб лафзин, анинг маънисин олғил».
Ёмон одат табиатта ўтурса,
Ул андан кетмаюр то ўлмойинча.

Ҳикоят

Бир фақиҳ эрнинг инган кўрксуз қизи бор эди, хотунлар ҳаддина етиб, молу жиҳоз ва неъмат билан ҳеч ким эрса ақди никоҳина рағбат қилмас эди.

Шеър

Ўздонг киши ёпунса эски або ярашур,
Кўрксуз келинга кўркли тўн кийдириб ярашмас.

Филжумла, зарурат ҳукми билан бир кўзсуз эрга ақду никоҳ қилдилар. Ул айёмда Ҳинд иқлиминдан бир ҳозиқ ҳаким келиб, илож қилиб, кўзсузлар кўзун очар эди. Ул фақиҳқа айттилар: «Сен нечун куёкунгги ул ҳакимга элтмассан?». Айтти: «Қўрқарман, даво қилиб кўзин очқай дағи ул эр қизимни кўруб бўшағай».

Шеър

Кўрксуз ақчининг эри кўзсуз керак,
Гар кўрар бўлса юзин, берур талоқ.

Ҳикоят

Бир султон фуқаро тоифасина ҳақорат кўзи билан

назар қилди. Онларнинг бири фаросат билан билди дағи айтти: «Эй султон, сен дунёда биздан лашкар билан ортуқсан, аммо тириликда биз сендан яхшироқбиз».

Ш е ъ р

Муназзаҳ жумладан ул ҳайи боқий,
Юрур амри билан бу давр аёқи.
Чун андан ўзга фонийдур билурсан,
Бурунғиларнинг ортинча юурсан.
Бу манзилга адамдан ҳарки етти,
Қафандан ўзгасин қўйди-ю кетти.

Аммо фақири содиқ ул дурурким, кўнгли тири бўл-
гай дағи нафси ўли.

Ш е ъ р

Фақири содиқ улдур, эй азиз эр,
Ёмон иш келмагай ҳаргиз қўлундан.
Инар бўлса қаёдан бир оғир тош,
Керакким кетмагай ориф йўлундан.

Дағи фақирлар тариқи зикру шукр дурур дағи хид-
мату тоат ва исор, ва қаноат, ва тавҳид, ва таваккул, ва
таслим, ва таҳаммул. Ҳар кимда бу васфлар бор ул
фақир дурур. Агар кабо ичинда бўлса дағи фақир ул
дегулким ҳаво ва ҳавасга уюб, кечани кундуз қилгай
дағи шаҳват ортинча юруб, кундузни кеча қилиб, гаф-
лат уйқусинда ётиб қолгай дағи алинда не бўлса, егай,
оғзинда не келса, дегай, таши иморат, ичи хароб бўл-
гай.

Ш е ъ р

Аё таши риё бирлан безанмиш,
Ичинда заррача йўқ майли тақво.
Алингда бор эса кўргуз валоят,
Йўқ эса не керак бу лофу даъво.

Ҳ и к о я т и м а н з у м

Этар бўстон ичинда айшу хилват,
Қилиб кўк ўт қизил гул бирла суҳбат.
Мен айттим ул кўк ўтқа не сабадан
Олибсан буйла гул ёнинда маскан?

Ул айтти ҳақ таоло бахшишидур,
Бу эҳсону ато дойим ишидур.
Нечаким, йўқ эса ҳусну жамолим,
Кечар хуш гул ёнинда буйла ҳолим.
Анинг зикрин қилибман қутлу пеша,
Умидим лутф эрур ҳақдан ҳамиша.
Илоҳий бу қари мискин қулунгни
Бағишла кўргузуб тўғри йўлунгни.
Маликлар расмидур дилшод қилмоқ,
Қариса қулларин озод қилмоқ.
Қари ёрли қулунг Сайфи Саройи
Фақиру бенаво, лутфунг гадойи.
Букун ул минг бир отинг ҳурмати-чун,
Ҳабибинг Мустафонинг иззати-чун,
Ани лутфинг билан дилшод қилғил,
Бағишлаб ёзуқин озод қилғил.

Ҳ и к о я т

Бир ҳақимга сўрдилар: «Шижоат билан саховатдан қайси яхшироқдур?» Айтти: «Ҳар кимда саховат бор, шижоат ҳожат дегул».

Ш е ь р

Қелиб Баҳром гўринда ёзиб кетмиш муни котиб,
Қарам эли яқин билким қавий бозудан ортуқдур.
Кечибдур Ҳотими Тойи ва лекин то абад оти
Халойиқнинг тилиндадур, қарам бирлан бўлуб
машҳур.

Учинчи боб

ҚАНОАТ ФАЗИЛАТИНИ АЙТУР

Ҳ и к о я т

Бир мағрибий фақир Ҳалаб шаҳринда тожирлар бозорина кириб айтур эди: «Эй молу неъмат эялари, агар сизда инсоф дағи бизда қаноат бўлса эди, савол расми жаҳондан кеткай эди».

Ш е ь р

Эй қаноат мени бойитқилким,
Сендан уллу жаҳонда неъмат йўқ.

Сабр эди ихтиёри Луқмон бил,
Кимда бу сабр йўқ, ҳикмат йўқ.

Ҳ и к о я т

Мисрда бир бекнинг икки ўғли қолди. Бири ул қадар илм ўқудиким алломаи аср бўлди. Бири дағи ул қадар мол йиғдиким, азизи Миср бўлди.

Бир кун ул бой қариндоши бу олим қариндошина ҳақорат кўзи билан назар қилиб айтти: «Мен салтанатқа еттим дағи сен бояги масканатда қолиб турурсан». Ул айтти: «Эй қариндош, анинг бекин шукр менга вожиб дурурким, анбиё меросин топтум яъни илмикки жаҳон кўрки. Дағи сенга Фиръавн ва Хомон ери, яъни Миср мулки».

Ш е ъ р

Мени сен ул қаринча — тек яқин бил,
Ким, они йўл уза янчиб кечар фил.
Дегулман захм уручи элга занбур,
Эрурман масканат мулкинда мазкур.
Бу неъмат шукрини қилсам керак чўқ,
Қиши кўнглун йиқарға одатим йўқ.

Ҳ и к о я т

Бир фақир эр йўқуллуқ ўтина куюб, хирқасин тикиб,
хотирин бу байт билан тасалли қилур эди.

Ш е ъ р

Қури ўтмак ошаб, хирқа киярга чун қаноатман,
Халойиқ миннатин бори кўтурмакдан фароғатман.

Бир киши анга айтти: «Не ўтурурсанким, фалон хожа карам алини очиб, фуқаро хидмати белин боғлаб турур дағи дойим кўнгуллар эшикинда ўтурур». Айтти: «Тек турғулким, бу йўқсуллуқ ўтина куймак андин яхшироқким, бир киши қотинда бориб ҳожат тилагинча».

Ш е ъ р

Илтифот этмас кўруб оч ўлтуруб собир фақир,
Неъматини кўб хожаларнинг болина ва боғина.

Ориф эрга бил жаҳаннамнинг азоби бирла тенг,
Кирмаги қўнгши аёғи бирла жаннат боғина.

Ҳ и к о я т

Ажам маликларидан бир малик Мустафо хидматина бир ҳозиқ табиб ийига борди. Ул табиб бир йил набий қотинда бўлди. Бир киши асҳобдан келиб анга тажриба кетурмади дағи бир хаста келиб андан муолажа нстамади. Ул табиб бир кун расул алайҳиссалом хидматина келиб, шикоят қилиб айтти: «Мени мунда асҳоб муолажаси учун ийита бердилар, ул вақтдан бериким келиб турурман бир киши менга илтифот қилмади. Ул хидматким бу қулға муайяндурур ерина кетургай эдим». Мустафо айтти: «Мен бу тоифани бир тариқа ўгратибманким иштаҳолари ғолиб бўлмаинча таом емагайлар дағи қоринлари яхши тўймаин таомдан алларин чеккайлар». Ул ҳаким айтти: «Сихҳати баданнинг сабаби бу турур». Мустафо алайҳиссалом хизматинда ер ўпти дағи кетти:

Ш е ъ р

Сўзлар ул дам ҳакими ҳозиқким,
Ақлина чун зиён этар демаса.
Емакка сабр этар анга тегри,
Оч ўлар ул замон агар емас,
Оз есун ҳар емакни вақтинда,
Дойимо сихҳат издаган кимса.

Ҳ и к о я т

Ардашири Бобакон сийратинда келиб турур: бир араб ҳакимина сўрдиларким: «Бир кунда не қадар таом емак керак?» Айтти: «Юз дирҳам вазни кифоят дурур». Айттилар: «Ул не қадар қувват қилгай?» Айтти: ... бу қадар емак сени аёғинг устича кўтурур дағи не қадар мундан ортурсанг, сен ани кўтарурсан... оқил емак ер — тирилмак учун, дағи жоҳил тирилик емак учун.

Ш е ъ р

Емак тирилмак учундур дағи ибодат учун,
Бу тириликинг емак учун дегул дурур ёлғуз.

Ҳ и к о я т

Икки хуросоний фақир бири-бири суҳбатина мулозим бўлур, саёҳат қилур эдилар. Бири заиф ва бири қавий эди. Заиф қундуз уруж тутар, кеча ифтор этар дағи қавийси кунда уч навбат емак ер. Бир кун буларни бир шаҳарнинг эшикинда жосус деб туҳмат билан туттилар. Иккисини бир эвга солдилар дағи эшикни маҳкам бекиттилар. Бир жумъадан сўнгра маълум қилдиларким, ёзуқлари йўқ эмиш, келиб кўрдиларким, қавийси ўлмиш, заифи саломат қолмиш. Таажжуб қилдиларким, нечук бўлди деб. Бир ҳаким ҳозир эди. Айтти: «Агар мунунг хилофи бўлса, ажаб бўлғай эди. Ул бири кўб ер эди, очлиққа тоқат кетурмади, ўлди. Дағи бу бири оз ер эди, одатинча сабр этиб саломат қолди».

Ш е ъ р

Ҳар кима бўлса табиат оз емак,
Оллина келса машаққат сабр этар.
Ким бадан беслар эса кенг айш уза,
Тор ерга ўғраса элдан кетар.

Ҳ и к о я т

Бир ҳаким айтти ўғлина: «Кўб емагил! Кўб емак кишига ранж келтурур. Ўғли айтти: «Эй ота, очлик одамийни ўлтурур, нечукким зарифлар айтар: тўқ бўлуб ўлса яхшироқ, оч бўлуб тири юругунча». Ҳаким айтти: «Эй ўғлум, мизонни сақламоқ керак...»

Ш е ъ р

Қадриндан еса ким ортуқроқ,
Ул емак бил анга зиён кетурур.
Ким еса оч бўлуб қури ўтмак,
Меъдасинда шакар бекин ўтурур.

Ҳ и к о я т

Бир хастага сўрдилар: «Кўнглунг не тилар?» Айтти: «Аниким ҳеч хотирим тиламағай».

Ш е ъ р

Меъда чун тўлдию ҳосил бўлди ранж,
Фойда қилмас анга кўп молу ганж.

Ҳ и к о я т

Восит шаҳринда бир баққолнинг сўфилар қотинда
бир неча ақчаси бурч йиғилди. Ҳар кун келиб, тақозо
қилиб, қатти сўзлаб, кўнгулларин оғритур эди. Ул фа-
қирларнинг бири айтти: «Нафсга кўб емак ваъдасин
бермоқ осонроқ турур баққол ташниҳиндаса».

Ш е ъ р

Маликлар бахшишин, эй ёр, тарк эт,
Кўтаргинча келиб баввоб жаврин.
Дароҳим бўлмаса бурчқа ема эт,
Юригил чекмайин қассоб жаврин.

Ҳ и к о я т

Бир яхши эр татар урушунда ёмон жароҳатли бўл-
ди. Бир киши анга айтти: «Сенинг бу жароҳатинг да-
воси фалон, хожа қотинда бор, бориб тиласанг бўлғай-
ким, андан сенга бергай. Ва лекин ул хожани айтур-
лар: бухл билан маъруф эди, уйлаким:

Ш е ъ р

Гар гунашни кезласа ўтмак бекин ул суфрада,
Кўрмагай йиллар кечиб кўз ул гунашни ерина».

Андан ул мажруҳ эр айтти: «Анинг бекин кишидан
ҳожат тиласам, бергай ё бермагай. Агар берур бўлса,
фойда қилғай ё қилмағай».

Ш е ъ р

Ҳожат тилама хасис эрдан,
Бугдой тамаъ этма шўра ердан.

Нечукким, масалда айтурлар: мазаллат билан ти-
ри юригинча, иллат билан ўлса яхшироқ.

Ш е ъ р

Туруш юзлининг алиндан егинча болу тар қаймоқ,
Қулач юзлининг алиндан олиб ҳанзал еса хушроқ.

Ҳ и к о я т

Бир олимнинг ўғли, қизи кўб, дағи кифояти оз эди.
Улуғлардан бир ким эрсага ҳусни занни ғолиб эди, ке-
либ ўз ҳолини анга айтти эса, ул мунунг таваққунидан
малул бўлди дағи мунунг саволи анинг назаринда қа-
биҳ келди.

Ш е ъ р

Юзунгни турш этиб кетма кишига,
Анинг кўнглун дағи ғамгин қилурсан.
Қулач юз бирла ким ҳожат тиласа,
Иши боғланмас ул эрнинг билурсан.

Айтурлар: ул ким эрса мунунг вазифасин оз ортур-
ди дағи иродатин кўб ўксутти. Ул олим эр бир неча
кундан сўнгра яна анинг қотина бориб айтти:

Бу тиланмак одабийга кўб хижолат келтурур,
Этмаги ортар, ва лекин обрўйи эксилур.

Ҳ и к о я т

Бир йил Искандария шаҳринда ёмғур ёғмади. Қат-
ти қуроқлик бўлди, уйлаким халқнинг тоқати инони
алиндан етиб, кўклар эшики ер уза боғланиб, дағи ер
аҳлининг фарёди кўкларга етиб турур эди.

Ш е ъ р

Қолмади ерда жонворким анинг
Чиқмағай кўкка оҳу афғони.
Сайл бўлса керак халойиқнинг
Кўзлариндан оқиб юрак қони.

Ул шаҳарда бир маъруф муханнас бор эди, дўстлар-
дан йироқ нечаким анинг васфин демак тарки адаб
турур, аммо тақриб ҳикоят учун сўзланди дағи қоил-

нинг ажзина ҳамл этмасинлар деб. Бу икки байт билан ихтисор эттим:

Ш е ь р

Ул муханнасни ҳалок этса татар,
Хайр эрур бил ул татарнинг бу иши.
Ҳилланинг жисри бекин бўлғай, неча
Сув анинг олтинда, устунда киши.

Оз далилдан кўб маъний ҳосил бўлур дағи бир овуч чашнидан буғдой юки маълум дурур. Ул йил ул шахснинг кўб молу неъматин бор эди. Али овучи тор мискинларга олтун ақча улаштурди дағи мусофирларга суфрлар тўкти дағи ул фақирларким фоқадан жонлари бурунларини етиб турар эди, онларни даъват қилди. Онлар келиб менга машоварат қилдилар. Розини бўлмаин айттим:

Ш е ь р

Емас ит сарқитин келиб арслон,
Фор ичинда очин ўлар бўлса.
Ориф эр нафсина уюб кетмас,
Не қадар нафс анга жафо қилса,
Ул дегулдур фақир ким иттек,
Текма нокас эшикина келса.
Порсо билмагил сен ул эрни,
Олтун оқча дуо қилиб олса.

Ҳ и к о я т

Ҳотими Тойға айттилар: «Жаҳонда сендан улу ҳимматли кўрганинг ё эшитганинг борми? Айтти: «Бир кун қирқ тева қурбон этиб, араб бекларни қўнуқладим. Ҳожат учун ташқари чиқиб кўрдум, бир эр бир юк кўтариб, сотмаға келур эди. Юкун ерга қўюб динглади. Мен анга айттим: нечун Ҳотими Тойнинг даъватини бормассанким халқ самотина йиғилиб емак ерлар. Ул эр айтти:

Ш е ь р

Анингким луқмаси касб ўтмагидур,
Кўтармас ул бу Ҳотим миннатини.

Ҳотими Тойи айтти: «Мен ўзумдан улу ҳимматли эр ани кўрдум».

Ҳ и к о я т

Мусо бир фақирни кўрдиким, урён, қум ичинда кириб ётур. Киймага ҳеч нимаси йўқ эди. Мусо алайҳиссалом дуо қилди. Ҳақ таоло ул фақирга мол ва неъмат берди. Бир неча кундан сўнг кўрдиким, халқ устуна йиғилиб турур. Сўрдиким, мунга не бўлуб турур? Айттилар, ҳам ичиб, уруш этиб, киши ўлтуруб турур. Эмди қасос этмаға элтурлар.

Ш е ъ р

Бўлур ожиз топуб қудрат алинкаим,
Бурар бўлса тутуб ожиз қўлуни.
Ҳакиму ҳайю боқий моликул-мулк,
Тутар ҳикмат билан ҳар бир қўлуни.

Мусо алайҳиссалом жаҳонни йўқдан бор қилган ҳакимининг ҳикмати иқрор кетуруб, ўз тажосурина муътариф бўлди.

Келур муфсид кишидан кўб ёмон иш,
Алинда бир неча динор бўлса,
Не ишлар қилғай эрди одамийга,
Қаринчанинг қаноти бор бўлса.
Саодат кўрмаган топса вазорат,
Уруб эр ўлтуруб ўйнор бўлса.
Кетар боши анинг бир кун бу йўлда,
Неча кўб молу мулк асрор бўлса,
Юмар кўз бу жаҳоннинг зийнатиндан
Кима сабру қаноат ёр бўлса.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Басра шаҳринда жавҳарийлар бозоринда бир аробийни кўрдумким, ҳикоят қилиб айтур эдиким: «Бир вақт туз ёзида йўл тош итиб, озуқум туганиб юрур эдим, кўрдум; бир кис тўли инжу ётур. Ҳаргиз ул фараҳни унутмағайман. Уйла сақиндимким, қурмиш буғдой турур дағи ҳаргиз ул малулик хотиримдан кетмағайким, очиб боқтим эса инжу дурур».

Ш е ъ р

Сусамиш эрнинг оғзинда жавоҳир,
Садаф бирлан саводур, эй азиз эр.
Анингким озуқи йўқтур кўкармиш
Қури этмак топуб суккар бекин ер.

Ҳ и к о я т

Бир араб эр ёзи ерда ғоят сусаб бу байтни ўқур эди:

Ш е ъ р

Умидим ўлмайин мақсадга етсам,
Қониб ичсам сувин, мешим тўлатсам.

Анинг бекин бир сайёҳ фақир дағи ёбон ичинда йўл
оғиб, қути-қуввати туганиб, бир неча ақча белинда
бор эди. Тўрт ёнин кўб кезди, йўл топмади. Ул меҳнат
билан ҳалок бўлди. Бир тоифа келиб ани кўрдиким,
ақчаларни алинда қўйуб, туброқ устуна жон бериб
ётур эди.

Ш е ъ р

Озуқи йўқ киши кета билмас,
Гар белинда кўб олтуни бўлса.
Юз минг олтундан ортуқ ул ерда,
Бир овуч кирданинг уни бўлса.

Ҳ и к о я т

Бир фақир айтур: ҳаргиз замона жавриндан шикоят
қилмадим, илло бир кун Қуфа жомеина намоз қилмаға
кирдим. Кўнглум тор эди, ул сабабданким бошмоқим
йўқ, ялин оёқ эдим, кириб жомеъ ичинда бир ким эрса-
ни кўрдумким икки оёқи йўқ; тангри таоло берган неъ-
матларина кўб турлу шукрлар қилдим.

Ш е ъ р

Не қадар ким семиз эса бир ён,
Таррадан кам кўрар ани тўқ эр.
Оч ёрли топиб биши шалғам,
Шишламиш қоз эти бекин хуш ер.

Ҳикоят

Малики одил хос қуллари билан овга чиқиб, қиш кунлари иморатдан йироқ тушуб, мағрибқа яқин эдиким бир экинчи эвин кўрдилар. Малик айтти: «Бориб анда тушалимким сизга совуқ заҳмат бермагай».

Вазирлардан бир вазир айттиким: «Маликнинг қадру жоҳинда лойиқ бўлмагай экинчи эвина сиғина бормоқ, мунда хайма урсунлар». Ул экинчи буларни кўруб, равон моҳазарин тартиб қилиб, малики одил хидматина кетурди дағи ер ўпуб айтти: «Малик ёши узун бўлсун, бу ёрли қулнинг эвина тушмак билан маликнинг қадру жоҳиндан нима ўксилмас эди. Ва лекин тиламадиларким, бу ўксук қулнинг иззати ортқанин». Анинг ул сўзи малики одилга хуш келди, буюрдиким, анинг манзилина нақл эттилар. Сабоҳ малики одил ул экинчига хилъат ва неъмат бағишлади.

Шеър

Малики одил келиб бир тун экинчи эвина тушти,
Маликнинг қадри жоҳиндан нима эксилмади ул тун,
Вале кўкка экинчининг етишти ул кеча боши,
Нечук муфлис фараҳ этса топуб бир ерда минг олтун.

Ҳикоят

Бир тиланчи фақир тиланиб, кўб мол ва неъмат жамъ этиб эди. Маликлардан бир малик анга киши солдиким: «Эшиттим, кўб молинг бор эмиш: андан менга бурч бергилким инган ихтиёжим бўлуб турур». Ул фақир айтти: «Султоннинг қадрина лойиқ дегулким ҳиммат алин меним каби мискин ризқини узатгайким, мен ани ҳабба-ҳабба жамъ этибман». Малик айтти: «Қайғурмаским мен ани лашкарға берурман».

Шеър

Неча мурдор эса тарсо қуйуси,
Яҳудий ўлусин ювса раво дур.

Алмақсуд, ул тиланчи малик буйруғина мутеъ бўлмайин, кўб турли ҳужжат кетуруб айтти: «Бошимни, жонимни бергайман дағи андан бир дирҳам бермагайман». Малик буюрди: куч билан андан молин олдилар.

Ш е ъ р

Келмаса ким яқин лутф билан,
Тушар ул эр йироқ иззатдан.
Кендуна раҳм қилмаған дойим,
Қуртула билмас ул машаққатдан.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Қиш баҳринда бир тожирни кўрдум, ул юз элли тева юки қумоши бор эди. Қирқ табуғчи ҳидматинда; бир кеча мени эвина элтти, шамъи жамъ ўтуруб паришон сўзлар бошладиким: «Фалон шериким Туркистонға кетиб турур, дағи фалон бизоатим Ҳиндистонға етиб турур. Бу фалон ернинг қаболаси турур дағи фалон тожир юз минг олтунға замон турур: «Искандарияга кетмакка ҳавасим борким ҳавоси хуш турур», яна айтур: «Мағриб тенгизи мухотарадурур». Яна айтти: «Эй Саъдий, бир сафарим дағи бор, ул сафардан келсам, умрумнинг бақиясин бир ерда ўтуруб кечургайман».

Мен айттим: «Ул сафаринг не ерга дурур». Айтти: «Гугирди порсий олиб Чин иқлимина элтмак тиларман. Эшитгимким азиз қиймати бор эмиш, дағи Чиндан чинни чанақлар олиб, Румга кетургайман дағи Румнинг ҳарир қумошларин олиб, Ҳиндга элтайим дағи Ҳинддан пулад олиб Ҳалабдан пиёла олиб Яманга, Ямандан буди ямани олиб, ўз вилоятима келиб, тек тижорат қилиб, бир дўконга очиб ўтурмоқ тилурман».

Ул қадар муҳмалотдан сўзладиким дағи сўзламакка мажоли қолмади. Менга айтти: «Сен дағи сўзлагил кўрганингдан ё эшитганингдан». Мен айттим: «Бир масал Хожа Исҳоқ Хоразмийдан ёд тутарман». Айтти: «Айтқил!» Айттим:

Ш е ъ р

«Тушуб бир кун отиндан бу масални,
Бадиҳа назм этти Хожа Исҳоқ.
Жаҳон севган кишининг кўзларини
Қаноат тўлдурур ё ўлса туброқ.

Ҳ и к о я т

Бир кўб молли тожир бор эди, бухл билан машҳур,

уйлаким Ҳотими Той карам билан мазкур эди. Моли ва неъмат чўқ харж этмакка имкони йўқ, уйла хасис нафс эдиким, тиласанг таниндаги жонин бергай дағи алиндаги ўтмакин бермагай. Илайинда бир кинтор емак бўлса Абухурайра четукина бир луқма етурмагай дағи асҳоби қаҳф итина сунук солмагай.

Филжумла, ким эрса эшикин дағи суфрасин очуқ кўрмади. Айтурлар: «Ул тожирни мағриб тенгизин кечиб, Мисрга келур эди, хаёли фиръавний бошинда».

Бир мухалиф ел чиқиб, ул тожир кемисин ғарқ этти.

Ш е ъ р

Дуо вақтин тазарруънинг алини,
Кўтариб тангридан раҳмат тиларсан.
Қарам вақтин тутарсан қўлтуғунгда,
Бу эҳсон бирлами жаннат тиларсан.

Айтурлар: Ул тожирнинг Мисрда уммуси, ўғлонлари бор эди. Вақтлари фақир бу тожирнинг қолган моли билан мунъим бўлдилар. Эски тўнларин анинг улусина йиртиб, янги қумошлар бичтилар. Ул жумъа ичинда онларнинг бирин кўрдум. Узданг тозий от минмиш, икки қўл ортинча. Айттим:

Ш е ъ р

Бир кез тирилиб ўли эвина келса,
Уз қавми ичинда бу фараҳни солса.
Ўли очигиндан ортуқ ул ворисга,
Молини тутуб яна эяси олса.

Онларнинг бири бирла маърифатим бор эди, енгиндан тутуб бу шеърни ўқудим:

Ш е ъ р

Егил сан эй саодатли музаффар,
Йиғиб кетти емайин молин ул хар.
Сахийни ёд этиб дойим ўқарлар,
Бахил отин эшитканда сўқарлар,
Ағоч кўрки — емиш, эрнинг — карамдур,
Қарамсиз ер вужуди кал, адамдур.
Қарам аҳли дурур дойим муқаррам,
Қарам дурбор эса дунйда эрдам.

Ҳ и к о я т

Бир заиф сайёднинг оғина қавий балиқ тушти, тута билмади. Балиқ сайёд алиндан оғин олиб кетти.

Ш е ь р

Келтурур эрди ҳамиша оғ балиқни тутуб,
Кетти бу навбат олиб балиқ ул эр оғин ютуб.

Узга сайёдлар анга маломат қилиб айттилар: «Анинг бекин сайд алинга тушти, тута билмадинг». Айтти: «Эй қариндошлар, нетса бўлур, чун меним андан насибум йўқ дағи анинг сувдан қисмати бор эди. Масалда айтурлар: Толеъсиз сайёд тенгизда балиқ тута билмас, дағи ажалсиз балиқ қури ерда ўлмас».

Ш е ь р

Аниким, ҳақ халос этса балодан,
Кетар уйла олиб сайёд оғин.

Ҳ и к о я т

Али, аёғи кесилган ким эрса қирқ аёқли жонворни ўлтурди, кўруб ани бир ориф эр айтти: «Субҳоноллоҳ, анингким, қирқ аёқи бор эди, ажали эришти эса, алсиз, аёқсиздан қочиб қутула билмади».

Ш е ь р

Қачон жон олғичи душман эришса,
Ажал боғлар югурганнинг аёғин.

Ҳ и к о я т

Исоға бир ким эрса келиб айтти: «Ё руҳуллоҳ тиларман ул дуони менга угратгайсан ким, ўқуса ўли тирри бўлур». Исо алайҳиссалом айтти: «Боргил, бу савдонни бошингдан кетаргил, йўқса зиён қилурсан». Ул айтти: «Албатта керакким, угратгайсан». Исо бахиллик қила билмади, ўгратти. Ул киши ўганиб кетар экан, кўрди бир ерда қури сўнгуклар ётур. Айтти: бу дуони мунга ўқуб боқайим, тирилурми деб, ўқуди, эса ул арслон сўнгуклари эмиш. Туруб ул кишини пора-пора қилди. Ул сабабдан бу масални айтурлар.

Шеър

Ҳар бир эр иш учундир, ҳар бир иш бир эр учун.
Маслаҳат ул ўз ишини ишлагай ҳар зу-фунун.
Дойимо турли савоб узра бўлур оқил иши,
Келтурур эр деб қазони ўзина аблаҳ киши..

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Бир семиз аблаҳ кишини кўрдум олтун тарозли ҳарир қўмош киймиш, алнинда бир тозий от, бошина мисрий қасба боғлаб эдиким эрса менга айтти: «Эй Саъдий, нечук кўрарсан бу дунёни муъламини ул ҳайвони лояълам узра». Айттим: «Зишт хат турурким, олтун суви билан ёзилмиш».

Шеър

Одамий нечук дегайим мен анга,
Сурати инсон, вале хайвон ҳисол.
Жумла асбоби ичинда истасанг,
Қим анинг қониндан ўзга йўқ ҳалол.

Шеъри охир

Шариф агар мутахаъиф бўлур эса билгил,
Анинг бу жоҳу жалоли заиф бўлмайисар.
Агар саройи музаҳҳаб ичинда ўлтурса,
Қийиб ҳарир, яҳудий шариф бўлмайисар.

Ҳикоят

Бир ўғри бир тиланчига айтти: «Уялмасмисанким, текма бир хасис қатина бориб бучук ҳабба учун юз сувун тўкуб, алинг узатурсан». Фақир айтти:

Шеър

Қўб яхши алин узатиб андан тиламак
Қим, икки дирам учун қўлун кескайлар.

Ҳикоят

Айтурлар: бир паҳлавон юмруқчи йигитни дунё жиҳатиндан али овучи тор дағи бўғози кенг эди. Ул йи-

гит бир кун отаси хидматина келиб машварат қилиб айтти: «Ижозатинг била сафар қилмоқ тиларманким, алим эрдами билан кифоятим ҳосил этмак учун.

Ш е ъ р

Хунар зоеъ бўлур кўргузмаса эр,
Хунар кўргузган эр шаҳду шакар ер.
Жавоҳир қиммати йўқ қон ичинда,
Келиб элга топар ул бош уза ер.

Отаси айтти: «Эй ўғлум, бу хаёли муҳолни димо-фингдан кўтаргил, қаноат аёғин саломат этакина чекиб ўтурғил!» Нечукким, айтурлар: куч билан кишига бой-лиқ, дағи орзу билан беклик ҳосил бўлмас».

Ш е ъ р

Эй ўзин Рустам сифатли паҳлавон кўрган фато,
Куч билан бўлмас саодатнинг этакин тутмағо.
Минг хунар бўлса бир эрда бўлмаса гар давлати,
Чун саодат йўқтур эрдам фойда қилмас анга.

Ўғли айтти: «Эй ота, сафарнинг кўб турли фойда-лари бор. Ажойиблар кўрмак, ғаройиблар эшитмак тангсуқ шаҳарлар тамошо қилмоқ, эски эранлар суҳ-батина етмак дағи янги дўстлар ҳосил этмак. Нечукким айтур:

Ш е ъ р

Гар тиласангим ғаройиблар тамошо эткасан,
Текма бир кун бир янги ерга керакким еткасан.
Тур, тафарруж қил, жаҳоннинг турлу-турлу тонгларин,
Кўз юмуб андан бурунким бу жаҳондан кеткасан».

Отаси айтти: «Эй ўғлум, сафарнинг бу тариқа фой-далари кўб ва лекин беш турлу тоифага мусаллам ту-рур. Аввал: мунъими тожир керакким кўрклу қуллар, ўздан қарноқлар, молу неъмат билан ҳар кун бир янги шаҳарга еткай. Ҳар кеча бир ўзга мақомда айш эткай, дағи ҳар дам бир турли тафарружда бўлғай. Нечукким айтурлар.

Ш е ъ р

Мунъим ғариб бўлмас не ерга ким эришса,
Хайма уруб қилур ул эрта кеча танаъум.
Йўқсул киши еринда юрур ғарибу муфлис,
Ҳолин билиб халойиқ қилмас анга тараҳҳум.

Иккинчи: олим керакким, фасоҳат қуввати ва ба-
лоғат зийнати билан қандаким борса мукаррам ва му-
аззаз тутқайлар.

Ш е ъ р

Не ерга ким эришса олим, анда
Билурлар қимматин ори гуҳартек.
Ғариблиққа тушуб жоҳил бек ўғли,
Бўлур даллол ё ҳаммол ло-шак.

Учунчи: соҳибжамол керакким, анинг ҳусни билан
кўзлар мунаввар дағи кўнгуллар мушарраф бўлғай.
Нечукким, айтурлар: кўб молдан кўркли жамол яхши-
роқ; анинг учунким, кўрклу юз жаҳон жони, фараҳ
кони дурур. Ложарам суҳбатин ғанимат кўруб, хидма-
тин миннат тутарлар.

Ш е ъ р

Бир ўзданни ўз эвиндан отаси жавр этиб сурса,
Ул ўздан қандаким ўтса, қилур жон била хизмат.
Отаси ул садафдурким, баҳоли жавҳарий булғай,
Садафдан айрилур бўлса, топар жавҳар оғир қиммат.

Тўртинчи: хушовоз керакким, довудий нағма билан
учар қушни, оқар сувни тийғай дағи ул бу фазилат
билан халойиқ кўнглин сайд эта билғай.

Ш е ъ р

Хуш келур овоз тар бўлса ҳазин,
Хосса ошиқлара вақти сабуҳ,
Ой бекин юздан кўб ортуқ ўздан ун,
Ул ғиғои нафс эрур бу қути руҳ.

Бешинчи: санъат аҳли керакким, бир луқма учун
юз сувин тўкуб юрумағай.

Ш е ъ р

Ўз ватаниндан чиқишак пешакор,
Ҳосил этар қанда эришса дирам.
Мамлакатиндан тушишак бир малик
Меҳнат ичинда бўлур ул кал-адам.

Бу сифатларким, баён қилдим, сафарда хотир жамияти дағи маншат роҳати учун дурур. Ҳар кимда булардан бири бўлмаса, ул киши хаёли ботил билан умрин талаф қилиб юрур.

Ш е ъ р

Қима замона жафо қилмаға тилар бўлса,
Берур хилофи мурудин анга келиб айём.
Кўкарчин ўз ватанини яна қачон кўргай
Қазо анга қилур эса насиб донаи дом».

Ўғли айтти: «Эй ота, ҳукамо қавлина нечук муҳолифат қилайимким айтиб турурлар: Нечаким ризқи мақсум эса, ани сабаблар билан ҳосил этмак шарт турур дағи нечаким бало муқаддар эса, анинг шарриндан сақланмоқ вожиб турур».

Ш е ъ р

Неча шаксиз кишига ризқ тегса,
Ани барча қотинда издамак қор.
Ажалсиз одамий ўлмас дейиб сен,
Йилонни қўйруқиндан тутма зинҳор.

Ул йигит айтти: «Бу сураттаким мен, ман ўзумни филларга урғайман дағи арслон билан панжа тутғайман. Маслаҳат ул турурким сафар эткайманким, мундан ортуқ тоқатим йўқ турмаға».

Ш е ъ р

Қим қилдиса мушоҳада дунё ғаройибин,
Бўлди ҳамиша аҳли назар шон физойи ул.
Ҳар мунъим ўз саройина охшом туруб келур,
Охшом ғариб қанда эришса саройи ул.
Ҳар ким сафар мужоҳаддасини кўрар эса,
Бўлур камоли ақлу адаб, ҳилм бойи ул.

Мун и айтти дағи отасина видоё этиб кетти. Ногоҳ бир уллу сув ёқасина етти. Кўрдиким бир кема ичинда

жамоати халқ сафар яроғин қилиб ўтурур эди, йигитнинг ато али боғли эди, дуо қилмаға бошлади. Нечаким мискинлик этиб, лутф билан сўзлади, фойда қилмади.

Ш е ъ р

Куч билан битмас ишинг ақча керактур, ақча, .
Ақчали одамий муҳтож дегулдур кучка.

Ул муруватсиз кемачи мунга раҳм этмайин айтти:

Кетур ақча, кемага кир, йўқ эса ташқари ўлтур,
Ун эрнинг қувватин қўйгил, бир эрнинг ақчасин келтур.

Бу нуктадан ул йигитнинг кўнгли оғриб, тиладиким алинолгай, кема кетиб турур эди. Йигит кемачига чағириб айтти: «Бу кийган тўнума рози эсанг, дариф дегул». Кемачи тамаъ этиб қайитти.

Ш е ъ р

Кўзун боғлар дароҳим оқил эрнинг,
Тамаъ солур учар қушни тузоққа.

Ул қадар яқин келдиким, кемачининг ёқаси йигитнинг алина кирди, йигит ўзини чекиб бир неча маҳкам юмуқлар едурди.

Кемадан кишилар чиқтиларким, кемачини анинг алиндан олмаға, ола билмадилар. Маслаҳат ани кўрдиларким, кема ужрати билан мусомаҳат қилдилар.

Ш е ъ р

Чунки кўрдунг хасм сендан кучлудур,
Ул сени урмоқ тиласа йиғлагил.
Ул йигирса, сен анга мискинлик эт,
Лутф бирлан ҳарб эшикин боғлагил.

Кемачи истиғфор кетуруб, нифоқ билан боришиб, йигитнинг алино, аёқин ўлуб, кемага кириб кеттилар. Бир замондан сўнгра сув ичинда бир амуд кўрунди, эски юнон иморатиндан қолмиш. Кемачи айтти: «Мунда кемага халал бор. Керакким сиздан бир паҳлавон қувватли эр чиқиб амуд устина, кеманинг бурнундағи йиб-

ни тутқай, ҳатто кема мундан солим кечкай». Йигит ўз қуввати на мағрур айди. Қўнгли оғриған душмандан ғофил бўлуб чиқти. Нечаким, айтурлар: Қачонким бир кишини инжитсанг дағи сўнгра юз роҳатинг тегса, ул инжитмакинг анинг ёдиндан кетмас. Уқ теури жароҳатдан чиқар, вале нишони қолур.

Ш е ъ р

Мағрур бўлуб сен ўз-ўзингга қолма,
Душманни жароҳат эттинг, эмин бўлма.

Кемачи ул қадар сабр эттиким, йигит кема йибин алина чуркади дағи амуд устина чиқти. Кемачи равон ул йипни йигитнинг алидин узди дағи кетти. Ул бечора амуд устунда мутаҳаййир қолди. Икки кун анда бало ва меҳнат чекди. Учунчи кун уйқу келиб, ёқасиндан тутуб сувга бироқти. Бир кун, бир кеча сув ичинда жони бурнина етиб ёқаға чиқти. Ағоч яброғин дағи ўт кўкин еб, бир оз қуввати кирди дағи бир ёзига юз тутиб кетти; очиб, сусаб, тоқатсиз бўлуб юрур эди. Ногоҳ бир қуйиға етти. Қўрдиким, халойиқ фулус бериб, сув ичарлар. Йигитнинг фулуси йўқ эди, нечаким мискинлик этиб сув тилади, бермадилар эса йигит кучга елдурди, муяссар тушмади. Бир нечасин ағдарди. Қўб халқ келиб йигитни ул қадар урдиларким, мажруҳ бўлуб тушти.

Ш е ъ р

Нечаким фил ҳайбатли бўлурса,
Тўкар сўри чибинлар шоҳ филин.
Қачонким иттифоқ этиб юриса,
Қаринчалар сўяр арслон терисин.

Зарурат ҳукми билан ул йигит хаста ва мажруҳ бир корвон ортина тушуб кетти. Охшомин корвон бир ерга еттиким, ўғрилар мақоми эди. Хожалар қўрқуб титрамакка бошладилар. Ул йигит айтти: «Қўрқмангизким бу ўртада бир менманким, элли кишига жавоб бергайман. Бир неча йигитлар дағи менга ёр қилсунлар».

Тожирлар бу сўзни эшитиб севиндилар, йигитга емак-учмак кетурдилар. Суҳбатин ғанимат кўруб, кўнгуллари бир оз эмин бўлди. Йигит меъдаси ўти бошина чиқиб, тоқатининг инони алиндан кетиб турур эди.

Емак кўб еди дағи сув ичти. Уйқуси келиб ётти. Бу корвон ичинда бир жаҳон кўрган эски киши бор эди. Айтти: «Эй ёронлар, бўлмасунким бу бадрақа ул ўғриллардан бўлғай, нечунким ҳикоятда айтурлар: Бир араб киши минг олтун жамъ этиб, кечалар анинг ташвишиндан ёлғуз эвинда уйқуси келмас эди. Дўстлариндан бирин қатина кетурди, ҳатто ёлғузлуқ ваҳшати анинг бирлан мунсариф бўлсун деб. Ул киши бир неча мунунг суҳбатинда бўлди дағи ул минг олтуннинг ерин маълум қилди. Бир кеча бу киши ул олтунни олди дағи кетти. Эртаси арабни кўрдиларким фарёд қилиб йиғлар эди. Айттилар: «Не бўлди сенга, магар ул олтунингни ўғри олди». Айтти: «Ло, валлоҳи, бадрақа олди».

Ш е ъ р

Йилондан бир замон эмин ўтурман,
Анинг учун хислатин билдим муайян.
Йилон заҳматидан ул душман батардур —
Ким, ўзин дўст кўргузур музайян.

Эмдиким билур, бу дағи ўғриллардан келиб, ўзини ёрлиқ суратина таъбия қилмиш бўлса, фурсат вақтинда уларга хабар қилса, маслаҳат ул дурурким, муни уюр қўюб кетгайбиз. Хожалар бу сўзни қабул қилиб, кўчуб кеттилар. Йигит ул вақт уйандиким, кунаш иссиси орқасина ўтти. Бошин кўтариб боқти. Корвон кетмиш. Туруб, йигит истаб топмади. Юзин ерга, кўнглин ўлумга қўюб айтар эди:

Ш е ъ р

Фарибу хаста ҳолин ул билур ким,
Бу ғурбат меҳнатин йиллар чекиб тур.
Йўқ эса не билур ул одамий ким,
Танаъум бирла эвда бесланиб тур.

Йигит бу сўзда эдиким, бир султон ўғли черикдан айрилиб эди, мунунг устуна келиб, бу сўзни эшитиб, суратина назар қилди, ҳолин паришон кўруб айтти: «Сен мунда нечук туштунг?» Бу йигит воқеалариндан айтти эса, ул султон ўғли раҳм этиб буюрди, хилъат ва неъмат бердилар. Дағи бир неча муътамад кишиларга қўшуб ўз ҳашрина кетурдилар. Отаси ўглин саломат кўруб, севунуб, кўб шукрлар қилди. Ул кеча ўғли ўтуруб, отасина бошиндан кечкан ҳолларни ҳикоя қилур

эди. Отаси айтти: «Эй ўғлум, мен сенга кетар вақтин айтмадимми: кимнинг алинда ақча бўлмаса, куч бирла қорнин тўйдурмоқ мушкул иш дурур».

Ш е ъ р

Бир кун билакин ушатур ул жоҳил эр,
Чун панжа тутар юруб ҳамиша ўчдан.
Оқил масали будур, бир оғри олтун,
Кўб яхши дурур, юз элли ботмон кучдан.

Ўғли айтти: «Эй ота, бали, ранж чекмайин ганж ҳосил бўлмас. Дағи киши жонини хатарга қўймайин душманга зафар топмас. Жавр чектим, роҳат топтум, нечукким айтурлар:

Ш е ъ р

Наҳангдан хавф этиб ғаввос эвинда,
Ўтурса дурри холис ким кетургай.
Қуған арслон кириб бир ғор ичинда,
Кеча-кундуз неча бир оч ўтургай.
Киши мақсуми ризқин дойим элга,
Керак қоҳиллик этмайин кетургай».

Отаси айтти: Эй ўғлум, бу йўлда фалак сенга ёри қилди дағи давлат далил бўлдимки, гулунгни тикандан, тиканни аёғингдан чиқарди. Бир соҳиб давлат йўлуқуб, сенга раҳм қилиб, синуқ кўнглунгни хайр қилди. Мунунг бекин иттифоқ нодир тушар дағи нодир билан ҳукм этиб бўлмас. Зинҳор бу тамаъга тушмагил дағи бу ишга ҳарис бўлмагил.

Ш е ъ р

Тожирга ҳамиша максаб эткай бир кун,
Молин олибан анинг ҳаромий йўртар.
Овчи чиқибон кийиклар овлар вақтин,
Арслон кўрубон тутуб терисин йиртар.

Бу фурсат барча вақтда топулмас, ногаҳ тушар. Нечунким Ироқ маликлариндан бир маликнинг алинда оғир баҳоли юзук бор эди. Бир кун ул малик хос қуллари билан Шероз мусаллосина тамошо қилмаға чиқиб буюрди: У юзукни азду-давла қуббасинда тиктилар дағи айтти: ҳар ким ўқ отиб, ул юзукдан кечурур бўлса, юзук анга бўлсун. Тўрт юз ўқ узотқичилар малик

хидматинда бор эди, барчаси хато қилдилар, магар бир ўғлон том устунда ўйнаб ўқ отар эди, сабо ели анинг ўқун ул юзукдан кечурди. Ул юзукни олди, хилъат ва неъмат аяси бўлди. Ўқни дағи ёсини синдуруб ўтқа ёқти. Айттилар: «Нечун буйла қилдинг?» Айтти: «Бу ҳаракатимнинг равнақи боқий қолсун деб».

Ш е ъ р

Гаҳ бўлурким бир ҳакими мўътабар
Ройу тадбири ичинда саҳв этар.
Бир биликсиз жоҳил ўғлон ногаҳон
Улгуга ўйнаб отиб ўқни тикар.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир фақирини кўрдум, мағора ичинда тамаъ эшикин боғлаб ўтурур эди. Дағи султонлар кўзина анинг ҳайбати мутамаккин бўлуб турур эди.

Ш е ъ р

Ҳар ким ўзина савол эшикин очти,
Ўлгунча ул эр ниёз ичинда бўлисар.
Ҳар ерда азиз эрур қаноат аҳли,
Миннат кўтуруб тирилган эр хор ўлисар.

Ул вилоятнинг маликлариндан бир малик бу фақирнинг хизмати келиб айтти: «Азизларнинг макорими ахлоқиндан таваққумиз улдурурким туз этмакка мувофақатлиқ қилғайлар». Шайх ризо берди, ул ҳукм биланким, даъватнинг ижобати суннат дурур. Тонгласи малик шайхни кўрмакка келди эса, шайх туруб маликни қучуб, кўб талаттуфлар қилди. Малик кетгандан сўнгра ёронлариндан бири шайхқа сўрдиким, букун мунча мулотифатким султон билан қилдинг, хилофи одат эди, мунда ҳикмат не турур? Айтти: «Эй ўғлум, эшитканинг йўқмиким, масалда айтурлар:

Ш е ъ р

Келиб кимнинг бисотина ўтурсанг,
Қилур вожиб ани кўрганда турсанг.
Эшитмаса қулоқ йиллар дафу най,
Қилур сабр ул муборак самъи хушрой.

Келур кўздан дағи тарки таманно,
Чаманга қилмаса йиллар тамошо,
Ва лекин бу қорин дойим керак тўқ,
Очиқса, бир нафас сабр этмағи йўқ».

Тўртинчи боб

СУКУТ ФОЙДАСИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Дўстларнинг бирина айттим: «Сукут фойдаси ул сабабдан зоҳир бўлдиким, кўб вақт сўзда эйгу ёмон тушар дағи душман кўзи кўзламас, илло ёмонни». Айтти: «Ул яхши ким, душман эйгуни кўрмагай».

Гулдур бу Саройи Сайф лекин,
Душман кўзина тикон кўрунур.
Эдам эясин ҳасуд севмас,
Ватвот нечукки севмаса нур.

Ҳ и к о я т

Бир тожирга минг олтун хасорат бўлди. Тожир ўғлина айтти: «Керакким бу воқеани ҳеч кишига айтмагайсан». Ўғли айтти: «Эй ота, бу йўруқ буйруқнинг ва лекин бу фойдани менга айтқилким бу воқеани кизламакда маслаҳат не турур?» Айтти: «Айтсанг мусибат икки бўлур: бирн ҳасорати мол, иккинчи фазиҳати ҳол».

Ш е ъ р

Душман назаринда қилмағил қайғунг ёд,
Ло-ҳавл валo, дегай дағи бўлғай шoд.

Ҳ и к о я т

Бир тожир ўғлин айтурлар кўб турли илму ҳунар билур эди. Қачонким, олимлар мажлисинда ўтурса, бир калима сўз сўзламас эди. Бир кун отаси айтти: «Эй ўғлум, сен дағи сўзлагил онларданким билурсан». Айтти: «Қўрқарман, билмаганимдан сўрғайлар, жавоб топмайин хижил бўлғайман».

Шеър

Хонақоҳ эшикинда бир сўфи
Қабқабина урур эди мисмор.
Бир сипоҳи энгин тутиб айтти,
Отима наъл урғул, эй байтор.

Ҳикоят

Бир муътабар олим бирла бир мулҳид орасинда му-
боҳаса тушти, ҳужжатлашиб, олим анинг билан чиқиша
билмади, тарк этиб кетти. Бир ким эрса ул олимга айт-
ти: «Мунча турли илм фазли билан бир динсиз малъун
билан сўзлаша билмадинг?» Ул айтти: «Меним илмим
Қуръон ва ҳадис ва машойих каломи турур. Ул булар-
га муътақид дегул ва рози бўлмас. Бас менга анинг
куфрини эшитмак не керак».

Ҳикоят

Жолинус ҳаким айтур: бир аблаҳни кўрдум, бир
фақиҳнинг ёқасиндан тутуб, ҳурматсизлик қилур эди.
Айттим: «Бу кишининг билики бўлса, эди, аҳмақ билан
иши бу ерга етмагай эди».

Шеър

Икки оқил аро уруш бўлмас,
Оқил аблаҳ сўкунчина қолмас.
Жавр қилса нечаким аблаҳ анга,
Кўнглун олур анинг бу лутф била.
Узмас икки биликли бир қилни,
Сақламас аҳмақ одамий тилни,
Икки жоҳил қачон уруш бошлар,
Юз бузарлар уруб, ёриб бошлар.

Ҳикоят

Саҳбон Воилнинг камол фасоҳати ул ғоятда эди,
дерларким ҳар мажлисда ўтуруб сўзлар бўлса, бир
лафзни такрор қилмас эди. Қачон ул маъний (га) эҳ-
тиёж бўлса, бир ўзга иборат билан адо қилур эди. Да-
ғи салотин ҳазратингдаги нудамонинг адаблариндан
бири ул дурур ким:

Ш е ь р

Неча бўлса сўзунг мавзуну ширин,
Муффариҳ, лойиқи тасдиқу таҳсин.
Бир айтқанни яна айтма мукаррар,
Ки ҳалвони дағи бир қўрла ерлар.

Ҳакимлардан бир ҳаким айтур: Ҳеч ким эрса ўз жаҳлина иқрор қилмас, аммо ул вақт маълум бўлур-ким, бир киши сўз бошласа, сўз тамом бўлмайин бир ким эрса дағи ўртаға сўз кетургай, ул аломати жаҳл турур.

Ш е ь р

Мажолисада ўтурган эр сўзининг
Билурсан аввалининг охири бор.
Қачон сўз бошласа, суҳбатда бир эр,
Кетурма ўртаға сўз анда зинҳор.
Сўзун ул ерда сўзлар ҳар биликли —
Ки соқит бўлғай анда жумла гуфтор.

Ҳ и к о я т

Султон Маҳмуд қуллариндан бир нечаси келиб, Хожа Ҳасан Маймандийга сўрдиларким: «Бу кун султон сенга не айтти, фалон маслаҳатда?» Айтти: «Ул сизга дағи ўртукли қолмағай, эшитгайсиз». Онлар айтти: «Сен вазири мамлакатсан, ул сўзниким, султон сенга айтқай, ани бизинг текинларга айтмоқ раво дегул». Хожа Ҳасан айтти: «Ул эътиқод биланким билурсиз, кишига айтмоқ керакмас, бас нечун сўрарсиз?»

Ш е ь р

Қилмади розин биликли ёр, фош,
Кетмасун деб шоҳ сирри бирла бош.

Ҳ и к о я т

Хожа Муҳаммад Яздий айтур: бир эв сотун олдим. Ул эвнинг байъиннинг ақдиндан хотирим мутараддид бўлди. Бир яҳудий келиб айтти: «Эй хожа, бу эвнинг васфин мендан сўрғилким, бу маҳаллада қарорий кишиман, бу эвнинг ҳеч айби йўқ турур». Айтти: «Бали, ҳеч айби йўқ сендан ўзгаким, анга қўнгшисан».

Ш е ъ р

Ул сенинг ёнингда қўнгши бўлган эв,
Ўн зағал дирҳам бучуғунга тегар.
Сендан ўзга ҳеч айби йўқ анинг,
Сен ўлужак ул минг олтунга тегар.

Ҳ и к о я т

Бир шоир ўғрилар бекина келиб мадҳ ўқуди эса, буюрдиким: «Тўнун сўюнг дағи бу кентдан сурунг». Тўнун сўюб, кентдан сурдилар. Итлар ортина тушти. Тиладиким бир кесак тош кўтургай. Совуқдан ер бузланиб эди, ожиз бўлуб айтти: «Бу не маккори ҳаромзода тоифа дурурким, итларни шешиб, тошларни боғлаб ўтурурлар. Ўғрилар беки ул ҳолатни кўруб, бу лати-фани эшитиб кулди, дағи ул шоирни индаб, айтти: «Эй адиб, тилагил, мenden не тиларсан?» Айтти: «Ўз тў-нумни тиларманким, сендан ул уллу инъом, дағи огир бахшиш дурур, дағи сенинг қотингдан саломат кетмак айни ғаниматдур».

Ш е ъ р

Эй муҳорифлар беки бир кез яна,
Эйгуларга бу ёмонинг тегмасун.
Эрдамин кўрган кишига фойданг
Тегмаса, бори зиёнинг тегмасун.

Ул ўғрилар беки буюрди: тўнун дағи юз ақча билан бир фарға бердилар.

Ҳ и к о я т

Бир мунажжим эвина келиб кўрди: эпчиси бир йигит билан ўйнар. Мунажжим ағоч олиб эпчисин ура бошладди эса, ул йигит қочти, ани бир зариф киши кўруб айтти:

Ш е ъ р

Эй илми нужум ичинда динор,
Дедингки ҳамал табиати нор.
Чун авжи фалакдакин билурсен,
Нек билмадинг ўз эвингда ким бор.

Ҳикоят

Бир қариҳ угли хатиб бор эди, ўзини хушовоз билиб қатти ун билан хутба ўқур эди. Уйла сағингайсанким, ғубор нағмаси анинг алҳони пардасинда дурур.

«Инна анкарал-асвоти ласавтул-ҳамир»¹ оятининг маънисин анинг ҳақина турур. Ул кент қавми анинг азийтини маслаҳат кўрмайин жоҳиндан кўрқуб, билиётин чекар эдилар. Ул иқлим хатиблариндан бир хатиб-хатибни кўрмакка келиб айтти: «Сенинг учун бир туш кўрубман, хайр бўлғай». Айтти: «Не кўрдунг?» Айтти: «Анинг бекин кўрдумким хушовоз бўлмишсан, уйлаким нафасингдан халойиқ осойиш топиб, тикланиб турурлар». Айтти: «Бу не муборак туш дурурким кўрдунг дағи мени бу айбима воқиф қилдинг. Бас маълум бўлдимки ярамаз унум бор эмиш дағи халқ нафасимдан заҳматда эмишлар; тавба қилдимким дағи хутба ўқусам арқун ўқуғайман».

Шеър

Ранжидаман ул ёмон масоҳибданким,
Феълим тиканин гули хабон кўрузгай.
Қани бу кун ул туши муборак душман,
Айбимни келиб менга аён кўрузгай.

Ҳикоят

Санжор жомеъинда бир аблаҳ киши ҳар кун чиқиб қариҳ ун билан мунгла эди, уйлаким эшитганлар сескана тушар эди. Жомеъ эяси эйгу сийратли, солиҳ бек эди. Тиламас эдиким киши кўнгли андан оғриғай. Ул муаззинга айтти: «Эй азиз, бу жомеъининг қадимий муаззинлари бор, ҳар бирина беш олтун берурман. Сен ўн олтун олғил дағи бир ўзга ерга борғил». Ул бу сўзга рози бўлуб, ул олтуни олди дағи кетти.

Бир муддатдан сўнгра бу муаззин ул бекни кўрди дағи дуо қилиб айтти: «Ё амир, меним билан ҳайф эттинг, ўн олтун бериб, ул ердан кетардинг бу ергаким келиб турурман, йигирми олтун берурларким дағи бир ўзга ерга борғил деб. Мен рози бўлмон». Ул бек бу сўзини эшитти дағи кулуб айтти: «Зинҳор олмағил ким элли олтунга рози бўлурлар».

¹ Овозлар ичида энг хунук овоз — эшак овозидур.

Ш е ъ р

Муаззин, яқин бил, жамоат мудом
Сафосиз унунгдан бўлурлар малул.
Неча мангласанг, ул кариҳ ун билан
Бўлур хаста, ло-шак эшиткан кўнгул.

Ҳ и к о я т

Бир муқрий бир масжид эшикинда ўтуруб, кариҳ
ун билан қатти чағириб Қуръон ўқур эди. Бир кимэр-
са анга сўрди: «Мунда сенинг вазифанг не турурким,
мунча заҳмат ичиндасан». Айтти: «Вазифам йўқ, тангри
учун ўқурман». Айтти: «Тангри учун ўқумагилким, дин-
нинг иззатин кетарурсан».

Ш е ъ р

Бу кўнгуллар сафосин ул нохуш,
Нафасинг бегумон яқин кетарур,
Бу тариқа ўқур эсанг Қуръон,
Унунг ислом равнақин кетарур.

Бешинчи боб

ИШҚ ДАҒИ ИГИТЛИК СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳ и к о я т

Ҳасан Маймандийга сўрдилар: «Султон Маҳмуднинг
мунча матлуби жоний, маҳбуби жаҳон қуллари бор.
Нечун булар билан майли ва муҳаббати ул қадар де-
гул, уйлаким Аёз билан дурур». Айтти: «Ҳар нима ким
кўнгулга хуш келса, кўзга кўркли кўрунур».

Ш е ъ р

Ҳар ким не кўнгул тиласа, кўркли улдур,
Ишқина ҳамиша жон ичинда йўлдур.

Ҳ и к о я т

Бир хожанинг нодир ул-хусн қули бор эди. Хожаси
тариқи муваддат ва айни муҳаббат билан назар қилур
эди. Бир кимэрса айтти: «Эй ҳайф бу хусн ва жамо-
лина кўра тили узун дағи адабсиз бўлмаса эди, не хуш

бўлғай эди». Хожаси айтти: «Эй ёри азиз, чун севарман дединг, хизмат тамаъин андан кескил, чун ошиқ ва маъшуқ бир ерга келди, хожалиқ дағи қуллуқ ўртадан кетти».

Ш е ъ р

Бор эди бир хожанинг уздан қули,
Ул эди маҳбубу ёри шанкули.
Чўнг севди хожа жондан қулни бек,
Хожаси қул бўлди, қули бўлди бек.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир зоҳидни кўрдум, бир маҳбуб муҳаббати билан гирифтор бўлур, маломат кўруб, фаромат чекиб, таркин урмади.

Ш е ъ р

Иўлунда бош ўйнаб жон таркин
Урубмен кўргали дилдор кўркин.

Маломат қилиб айттим: «Эй ёри азиз, ақли нафсингга не бўлдиким нафси хасисинг ғолиб келди». Бир замон тафаккурга бориб айтти:

Ш е ъ р

Ажабми ишқ лажложи суруб от,
Салотинни пиёда бирлан ўтса.
Кўруб ул шоҳиди раъно жамолин,
Дегул тонг зоҳид эр зуҳдин унутса.

Ҳ и к о я т

Бир кимэрсанинг кўнгли алдан кетиб дағи жон таркин уруб, назари ҳалокат ерина тушуб турар эди. Оғзи таомдан, кўзи уйқудан кесилиб, не кундуз сабри бор эди, не кеча қарори. Бир қуш бекинким тузоққа тушмиш бўлғай.

Ш е ъ р

Васлина эришмакка недур, ажабо, тадбир,
Маъшуқа қотинда чун туброқ била олтун бир.

Анга ёронлари насихат бериб айттилар, «Эй дўст, бу хаёли муҳолдан ўзунгни чеккил. Неча сенинг кабилар бу дард билан мубтало бўлуб турурлар». Ул ошиқи бечора нолаву зорий қилиб айтти:

Ш е ъ р

Кўб ўгут бермагил менга, эй ёр,
Чун иродат анинг алинда дурур.
Душманин ўлтурур баҳодур эр,
Дўстин ул ҳабиб қатл қилур.

Ул ёронлар ким анинг ҳолина назари дағи рўзгорина шафқати бор эди, кўрдиларким, насихат фойда қилмас. Мунунг ҳолин бориб ул мамдуҳи назар маҳбуби жаҳонқа айттилар: Ҳар кун бу майдонға бир йигит келур. Латиф сурат, зариф сийрат, ажойиб ва ғаройиб сўзлар сўзлаб, тонгсуқ нуқталар, кўркили иборат билан андин эшитурмиз. Дағи ишқ савдоси бошинда, муҳаббат дафтари алинда, ошиқона ҳаракатлари бор. Ул маҳбуб билдиким ўзининг ошиқи турур. Отин сўруб ул йигит қотина келиб, мулотафа билан муколама қилиб айтти: «Эй йигит, не ердансан, отинг ким, санъатинг не турур, келишинг қандан?» Ул йигит муҳаббат тенгизина уйла мустағрақ, бўлуб турар эдиким сўзламакка мажоли йўқ эди.

Ш е ъ р

Агар сабъа ривоят бирла Қуръон,
Ўқусанг бир янгилмайин сен, эй жон.
Қачон кўнглунгда қилса ишқ маскан,
Алифдан «бею» «тен»ни билмагайсан.

Ул маҳбуб айтти: «Эй йигит, бизга нечун сўзламасан? Биз дағи фақирлар муҳиббимиз, балки фақирларга иродат кетуруб, мурид бўлуб турурбиз», деди эса, ул ошиқи содиқ муҳаббат қуввати билан бошин кўтариб айтти:

Ш е ъ р

«Келди киюбон яна мени ўлтурса,
Ўлтурганина ўзи куюб келди магар».

Дағи муни айтти, жон таслим қилди.

Ҳикоят

Бир муаллим қотина бир ўғлонни кетуруб қўйдилар ким, ул муаллим бу ўғлонни кўрди дағи минг жон ва кўнгул билан ошиқ бўлди.

Шеър

Кўруб ул ой бекин юзни сенга бўлубман қул,
Яна унуттум ўзумни бўлуб сенга машғул.

Ўғлон айтти: «Эй муаллим, менга адаб арконин ўграткил, ҳаракотимда номавзунлиқ бор эса, тарк этайм». Ул фақиҳ айтти: «Эй маҳбуб, бу саволни ўзгадан сўрғилким, менга барча ҳаракотинг мавзун келур».

Шеър

Сен у зарифи жаҳонсан, аё юзи гулгун,
Бўлуб жамолингга ошиқ кунаш келур ҳар кун.
Бу ҳусн ичинда назиринг не ерда бўлғайким,
Юзи қамар ҳаракоту шамоили мавзун.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Бир кеча ул жамоли камол жон бекин азиз дўстим эшик очиб келди. Севунганимдан филҳол тура келиб, енгим тегиб шамъ сўнди. Ўз-ўзума айттим: «Эй ажаб, бу давлат менга қандан?»

«Айтонийаллази аҳвону фи ғаласид-дужо,
фақулту лаҳу аҳлан ва саҳлан ва марҳабо».¹

Ул маҳбуб ўлтуруб шитоб қила бошладиким: «Нечун сен мени кўруб шамъни сўндурдунг?» Айттим: «Уйла сағиндимким, кунаш туғди».

Шеър

Шамъ ҳожат дегул кунаш туғса,
Дилбарим зулфи тун, юзи кундур.
Бўлса ёнинда бир ҳарифи зариф,
Тут енгидан дағи чароғ сўндур.

Ҳикоят

Бир кимэrsa дўстини бир муддат кўрмас эди, кўруб

¹ Хаёлимда кечаси чеҳраси зулмат очувчи кимса кириб келди. Мен дедим унга: «Хуш келибсиз, марҳабо!»

айтти: «Қайдасанким муштоқ бўлуббиз?» Айтти: «Муштоқлик яхши малулуқдан».

Ш е ъ р

Кўрундунг кеч кўзума чун ким, эй жон,
Ота кийикни равон алдан қўя билмон.
Қачонким ёр кўзига кеч кўрунса,
Ани қилса керак яхши тамошо.

Н у қ т а

Ул уздангим жафо қилмаға йўлдошлари билан келса,
Ажаб дегул ошиқларина қийиб қонлар тўкар бўлса.

Ш е ъ р

Ўтурганин кўруб ағёр бирла ёримнинг,
Ўзум бу ғайрат ўтина тилади ким ёна.
Кулубон айттики, мен жамъ шамъиман, Саъдий,
Менга не қайғу ўзин куйурса парвона.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Ёдимда борким йигитлик айёминда бир кимэrsa билан дўстлуқум ул ғоятда эдиким нечук ким; икки бодом мағзи бир ерда бўлса, суҳбатимиз анинг бекин эди. Ногоҳ ўртамизда иттифоқ ғайбат тушти. Бир муддатдан сўнгра келди, ўлтуруб итоб қилмаға бошладиким: «Нечук сен менга бир қосид ия бермадинг? Айттим: «Ҳайфим келди: жамолинг билан қосид кўзи мушарраф бўлғай дағи мен маҳрум».

Ш е ъ р

Жаҳонда кимдур ул, жоно, бу ишқинг ўтина куймас,
Висолинг кўрмага бир дам мени ҳажринг тутар қуймас,
Келур ҳайфим назар қилса, юзунгга ҳарки тўйғунча,
Яна айтурман ул юзга неча боқса киши тўймас.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир донишмандни курдум
Бир маҳуб муҳаббати билан гирифтор бўлуб, кўб турли
жаврлар чекиб, фаровон жафоларға таҳаммул қи-

лур эди. Бир кун анга насихат бобиндан айттим: «Билурманким, сенинг ани севмакинда иллат йўқ турар, ва лекин уламо қадрина лойиқ дегулким, ўзини туҳмат юкин алтинда тутмоқ дағи адабсизлар жаврин чекмак. Айтти: «Эй ёр, итоб алин рўзгорин этакиндан кетаргилким каррот ва маррот бу маслаҳатниким, сен айтурсан, фикр эттим: анинг жаврина сабр этмак хушроқ келур, анинг суҳбатин тарк эткинча. Дағи хукамо айтиб турурким кўнгулни мужоҳадага қўймоқ осонроқ турурким кўзни мушоҳададан кетаргинча».

Ш е ъ р

Чунки бердинг кўнгул ул ой юзга,
Қил таҳаммул неча жафо қилса.
Лутф этиб издаса мурувват анинг,
Қаҳр этиб ҳукм анинг сурур бўлса.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Йигитлик айёминда хотирим бир ким эрса билан мутааллиқ бўлуб турар эди, ул сабабданким хулқи бор эди;

«Таййибул-адои ва хилқийи кал-бадри изо бадо».¹

Ш е ъ р

Ким кўрубтур анинг беки манзур,
Ҳусн ичинда кунаш беки машҳур
Ёсамин тан ҳабиби руҳоний,
Ул юзи ой эди жаҳон жони.

Иттифоқан андан бир ҳаракат кўрдум хилофи табъ эди. Хотирима хуш келмади, алимни этакиндан чекиб айттим:

Ш е ъ р

Нани кўнглунг тиласа, бор ани қил,
Вафосиз дилрабосен, эй бели қил.

Эшиттим, кетар эди, бу байтни ўқиди:

Ш е ъ р

Не қайғу севмаса гулни зағизғон,
Туман булбул қилур ишқинда афғон.

¹ Сурати қоронғу кечада ўн тўрт кунлик ойдек.

Кунаш васлин тиламас бўлса ватвот,
Кунашнинг нурина андан не нуқсон?

Муни айтти дағи равон кетти. Ул сўзи жонима асар
этти.

Ш е ъ р

Фақдту замонал-васли вал-маръу жоҳилун
Биқадри лализил-айши қабдал-масонба.¹

Келиб ўлтур мени эмди, фидо қилдим сенга жон уш,
Менга сенсиз тирилгинча сенинг алигда ўлсам хуш.

Аммо шукру миннат ул биру бор тангрига аzza ис-
муҳу бир муддат сўнгра келди. Халқи довудий зиёна
кетиб, Юсуф жамоли мутағаййир бўлуб олма энгакина
айва тўни ўтуруб, ҳусни бозорининг равнақи кечиб,
табви улким қарши юруб кўркшкайман, кўрушмайин
айттим:

Ш е ъ р

Сўлди қизил гул янгоғинг, эй санам,
Шеваларинг равнақи бўлди адам.
Ҳукминг эшитур эди султони Чин,
Эмди букун сўзунг эшитмас чибин,
Жавр неча ошиқинга қилғасан,
Жону кўнгулни не билан олғасан.
Кечти жамолинг гулининг навбати,
Қилма тасаввур дағи ул давлати.
Борғил ангаким, сенга жоним дегай,
Ноз анга қилғилки, сени издағай.

Ш е ъ р

Юзунг жамолина не бўлди деб савол эттим,
Қаринчалар тўлун ой теграсинда саф этмиш.
Кулубон айтти: «Не бўлди бу шаклима билмон,
Магарки мотамаи ҳусним учун қаро киймиш».

¹ Васл вақтини йўқотдим, киши подондур. Мусибатга тушма-
гунча айш лаззатини билмас.

Ҳикоят

Бир олимдан сўрдилар: «Хилватда бир ой юзли узданг билан бир ким эрса ўтурса, эшик боғлаб, нафси голиб дағи шаҳвати толиб бўлса, нечукким араб айтур: «алтамру ёниъун ваннозуру айри мониъан».¹ Ҳеч ким-эрса порсолиқ қуввати билан ул ҳолдан саломат қутула билса, муддаилар маломатиндан қутула билмагай.

Шеър

Айтти: «Оқар тенгизни тийса бўлур, ва лекин
Ҳар муддаи тилини тийса бўлурми, бўлмас».

Ҳикоят

Тўти билан ғуробни бир қафасқа қўюб турурлар эди. Тўти ғуробнинг қубҳ мушоҳадасиндан мужоҳада чекиб айтур эди: «Бу не талъати макруҳ ва манзари малъун ва шамоили номавзун?» Тўти ғуробқа айтар:

Шеър

Ҳар ким эрта туруб юзунг кўрса,
Бўлур ул субҳидам анга охшом.
Бир сенингтек юзи қаро машум,
Суҳбатингда керак эди ҳамдам.

Андан ажабрак ғуроб тўтининг суҳбатиндан жони бурнина келиб, малул бўлуб, «ло ҳавла ва ло» дер эди. Замонадан шикоят қилиб, ғабоватдан алин али устуна қўюб айтур эди: «Бу не толеи дун ва айёми буқаламун дурурким, меним қадрим лойиқи ул эдиким, бир неча зоғ, билан боғ деворинда товус бекин жилва қилиб юригай эдим». Ғуроб тўтига айтур:

Шеър

Қаршумда келиб турған билсам, ажабо баммдур,
Ким суҳбати жавриндан айним туну-кун намдур.
Ориф бил ўлтурмоқ жоҳилга эрур зиндон,
Жоҳил била ўлтурмоқ орифга жаҳоннамдур.

¹ Хурмо пишган, боғбон (олишга) қарши бўлмас.

Яна тўти айтур: «Ажаб, не ёзуқ қилдимким, замона мени мунунг каби аблаҳ ва худрой ножинси гадой суҳбатина мубтало қилди». Тўти ғуробқа айтти:

Ш е ъ р

«Суратинг нақшин қачон девор уза,
Ким кўрар бўлса, урур нақшин буза.
Гар кириб жаннатга сен қилсанг қарор,
Ўзгалар қилғай тамуғни ихтиёр.

Бу масални анинг учун кетурдумким, ҳатто билгайсан, оқил жоҳил суҳбатинда нафрат ичинда турур дағи жоҳил, оқил суҳбатинда ваҳшат ичинда».

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир ким эрса билан йиллар сафарда ва ҳазарда бирга бўлуб, ўртамизда кўб неъмат ва суҳбат ҳаққи собит эди. Охир бир кун оз нафъ учун хотирим озорни раво кўрди дағи дўстлиқни тарк этиб кетти. Мунунг биланким, муҳаббат икки тарафдан эди. Ул ҳукм биланким, эшиттим, бир кун икки байт меним сўзларимдан бир мажмаъ ичинда ўқумиш, ул икки байт бу турур:

Ш е ъ р

Шакар кулуш била келса нечаким ул дилбар,
Берур бу жону кўнгулга фараҳ ғидо ул дам.
Тилагим ул алима зулфининг учи тушкай,
Нечук карим енгиндан фақир алина дирам.

Эшитганлар бу сўзнунг лутфина дегул, ўз сийрати хуснина тануқлуқ бериб таҳсин ўқудилар. Ул дағи аларнинг таҳсини уза муболаға қилиб, қадимий суҳбатнинг фавтина таассуф еб, ўз хатосина муътариф бўлуб турур. Бас маълум бўлдимким, анинг тарафиндан рағбат бор эмиш. Мен дағи бу байтларни айтиб, анга элтур кишига таслим қилиб, сулҳ эттим.

Ш е ъ р

Ало ё кўргузуб жавру жафони,
Нечун кеттинг бузуб аҳду вафони.

Соғиндим мен сени ёри вафодор,
Ва лекин билмадим бўйла жафокор.
Келур бўлсанг яна аҳлан ва саҳлан,
Қатимда мартабанг барчадан аъло.

Ҳ и к о я т

Бир ким эрсанинг йигит соҳибжамол хотуни қолмади дағи ул хотуннинг қари онаси эвда мутамаккин ўлтура қолди кобин иллоти билан. Ул эр анинг чиркин мушоҳадасиндан қутула билмайин мужоҳадасин чекиб ўтурур эди. Дўстлариндан бир тоифа келиб мунга айтти: «Ул ёри азиз фироқиндан нечук кечарсан?» Айтти: «Ани кўрмак менга ул қадар куч келмас ким онасни кўрмак куч келур».

Ш е ъ р

Кетиб гул булбулин нолон қўйди,
Ажал матлаб олиб суъбон қўйди.
Келур яхши сўнги учин кўрарга,
Ёмон душман юзундан оқил эрга.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: йигитлик айёминда бир ким-эрсанинг ишқина кўнгул боғлаб эдим, ул сабабданким, юзи бадри латофат дағи ўзи кони малоҳат эди. Исси тамуз. кунларинда бир кун эйла исси эдиким, бўғозни қурутуб, оғизни қайнатур эди. Башарият заифиндан кунаш иссисина тоқат кетурмайин бир девор кўлкасина илтижо қилиб, бу исси заҳмати мендан бир ичим сув билан ким дафъ эткай, деб боқиб ўтирур эдим. Ногаҳ ул эвнинг қоронғу даҳлизиндан бир ойдинлиқ кўрдум, уйлаким фасоҳатнинг тили анинг кўркли сифатлариндан ожиз эди. Соғинғайсанким, қоронғу кечада тўлун ой туғди ё зулмат ичиндан оби ҳаёт чиқти. Ул маҳбуб алинда бир қадаҳ суккар шарбати қор билан қоришиб, миск ройиҳали мовард билан мамзуж эди. Уйла қиёс эттимким, жамоли гулининг арақиндан бир неча қатра қадаҳқа томуб турур. Филжумла, шарбатни ул ҳабиб алиндан олиб ичтим дағи умрни аввалдан ҳисоб эттим дағи бу икки байтни бадиҳа айттим:

Ш е ъ р

Ул кунаш юзга муборак фол эрур
Ким, назар қилса туруб ҳар субҳидам.
Хамр масти уйғанур ярим кеча,
Ишқ масти явми маҳшар субҳидам.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Ул йилким, Султон Маҳмуд
Хоразмшоҳ Хитой малики билан бир маслаҳат учун
сулҳ ихтиёр эттилар. Қошғар жомеъининг ичина кириб,
бир ўғлонни кўрдум ғоят соҳибжамол эди нечукким
шоир айтур:

Ш е ъ р

Сенга бу шевалар бирлан кўнгул олмоқ ким ўгратти,
Жамолингни кўруб зоҳид тутуб ишқинг йўлин кетти,
Меним қавму қабиламнинг қамуси олим эрдилар.
Сенинг бу ишқинг устоди менга шоирлик ўгратти.

Соҳибул-Кашшоф муқаддимасин наҳв илминдан алина
олиб айтур эди: «зараба Зайдун Амран».¹ Айттим: «Эй
маҳбуб, Хитой била Хоразм сулҳ эттилар». Амр ва
Зайд хусумати дағи боқий турур. Кулди дағи айтти:
«Нердансан?» Айттим: «Шероздан». Айтти: «Саъдий сўз-
лариндан билур эсанг, айтқил!»

Айтти: «Анинг ашъори бу вилоятда ажам тили би-
лан машҳур турур. Ул тил билан айтсанг мубтадий
фаҳмина яқинроқ бўлғай». Икки байт ажамча айтти:
ул икки байтнинг маънисини бу турур.

Ш е ъ р

Шакар лафзинг адойи наҳв қилди,
Кўнгулдан ақл нақшин маҳв қилди,
Туни-кун кўзларинг машғул сайда,
Сенга биз муштағил сен Амру Зайда.

¹ Зайд Амрин урди.

Бир неча кун кечти дағи муқимлар сафарға азм эттилар. Мен дағи алар билан бел боғладим. Қофила аҳлиндан бир ким эрса ул ўғлонға айтти: «Шайх Саъдий фалон киши дурур». Равон видоъ этмакка келиб, талаттуф қилиб, таассуф еб айтти: «Нечун мунча кундан бери айтмадингизким, азизлар қадаминда хизмат билан боғлағай эдик». Айттим:

Ш е ъ р

Вужудингнинг қатинда, эй сарафроз,
Яқин билким, бу қулдан келмас овоз.

Айтти: «Не бўлғай бир неча кун бу манзилда осойиш қилсангиз?» Айттим: «Тура билмагайман ул ҳукм билан ким:

Ш е ъ р

Тоғ ичинда бир азиз эр сабр этиб тутти қарор,
Бу жаҳондан қилмиш ул бир тош эвни ихтиёр».

Мен анга айттим: «Нечун сен шахр ичинда турмайн, тоғ ичинда ўлтурурсан ёлғузун лайлу наҳор?»

Ул азиз: «Қамар юзлилар анда кўп турур. Қон аларнинг суратин кўрса фаришталар озор».

Мунини айттим дағи юз, кўз ўпушуб видо эттим.

Ш е ъ р

Юз, кўз ўпушмак не фойда. қилур ул дам,
Чунким алар айрилиб яна ер эмиш ғам,
Дўст видоин қилиб турур магар олма,
Бир тарафи заъфарон каби бири ҳамра.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Ҳижоз қофиласинда бир фақир бизим била йўлдош эди. Араб беклариндан бир бек анга юз олтун бағишлади, ҳатто аҳлина нафақа қилғай. Ногоҳ ҳаромийлар чиқиб, қофилани уруб, молин олиб кетти. Хожалар кўб турли тазарруъ ва зорийлиқ эттилар, фойда қилмади.

Ш е ъ р

Тазарруъ бирла, эй хожа музаффар,
Ҳаромий олтунунг қайтармайсар.

Бу ҳолда барча навҳа ва фарёд ичинда эди. Ул фақирни кўрдум, мутағаййир бўлмайин ўз қарори уза турур эди. Айттим: «Эй фақир, магар сенинг ул маълумингни олмадилармиким, мунунг бекин фориф турурсан?» Айтти: «Бали, олдилар. ва лекин меним анинг билан ул қадар улфатим йўқ эдиким муфорақат вақтинда кўнглум оғриғай.

Ш е ъ р

Кўнгулни боғлама бир ерга зинҳор,
Яна мушкилдур андан олмоқ, эй ёр.

Ул фақирға мен айттим: «Бу сен айтқанинг меним ҳолима мувофиқ турур. Йигитлик айёминда бир ким эрса билан муҳаббат боғлаб эдимким, кўзумнинг қибласи анинг жамоли дағи умрумнинг раъемоли анинг висоли эди».

Ш е ъ р

Кунаш юзли эди ул лутф кони,
Сўзи мавзун, ўзи ушшоқ жони.
Жаҳонда йўқ магар жаннатда бўлғай,
Анингтеқ сурати маъний жаҳони.

Ногоҳ вужудининг аёқи ажал балчиқина ботти. Фироқи ўтина бағрим ёниб, кўзларим юрак қонин оқитти. Туброқи устина лайлу наҳор мужовир бўлуб, бу байтни ўқур эдим:

Ш е ъ р

Мен керак ўлғай эдим, эй гулбадан, сендан бурун,
То кўзум сенсиз жаҳонни кўрмағай эрди буқун.

Дунёни бўйла вафосиз кўруб дағи умрни айла буқосиз билиб айттим:

Ш е ъ р

Гулларни қатинда қўймайин бир соат,
Ул ким уюмас эди, жаҳондан кетти.
Даврони замон юзи гулини тўқубон,
Туброқи уза анинг тиканлар битти.

Анинг муфорақатиндан сўнгра ўз-ўзума айттим:
«Эмдидан кери ҳаво ва ҳавас қаршин туруб, мажолис
таркин уруб, хилватда узлат ихтиёр қилмоқ керак».

Ш е ъ р

Хуш эди дарё футуҳи мавж хавфи бўлмаса,
Бўлмаса заҳми тикан, жаннат эди гул суҳбати.
Васл боғинда хиромон тун эдим товустек,
Ушбу кун чўркар мени чун мор жанон фурқати.

Ҳ и к о я т

Араб маликлариндан бир маликка Лайли ва Мажнун ҳикоятин айттилар, уйлаким Мажнун камоли фазл ва балоғат билан ошиқ ва девона бўлуб, ёзиларда ихтиёр инонин алиндан бирақиб юрур эди. Ул Малик буюрдиким: «Мажнунни олиб келинг». Бориб кетурдилар. Малик маломат қилиб айтти: «Бери кел, не нуқсон кўрдунг инсоннинг шараф нафсинданким бориб ҳайвонлар феълин туттунг дағи одамий ишратин тарк эттинг?» Мажнун йиғлади дағи айтти:

Ш е ъ р

Раҳм этти кўруб мени анга ошиқу зор,
Ул ғоят ҳусн уза камолин кўрган.
Кескай алини турунж ерина, филҳол,
Тонг ални уза қамар ҳилолин кўрган.

Бу маънининг даъвосининг сидқи уза тануқлуқ бергай дағи айтқайлар эди: «Фазоликуннал-лази лумтуннани фиҳи».¹ Малик тиладиким Лайли жамолина мутолаа қилса, не суратда эмишким мунча фитналарга сабаб бўлуб турур. Буюрдиким Лайлини кетургайлар. Бориб, араб қабиласинда истаб, топуб олиб келдилар

¹ Мени маломат қилганингиз, мана бу кишилар.

дағи малик илайинда сарой саҳнинда тургуздилар. Малик суратина назар қилиб, бир шахс кўрдиким қора мағин заифандом, маликнинг кўзина ҳақир кўрунди, ул сабабдан ким ҳарамининг ўксук ходими ҳусн билан андан ортуқ эди. Мажнун фаросат билан билди дағи айтти: «Эй малик, Мажнун кўзининг даражасиндан Лайли жамолина назар қилмоқ кераксан, ҳатто мушоҳада сирри сенга тажаллий қилғай».

Соғ эр билмас жароҳат оғрисин,
Дардни чеккан киши билур яқин.

Кўрмаган занбур феълин не билур,
Ул билур ким захмин кўб еб турур.

Бўлмаса ҳолинг бизингдек, эй азиз,
Бил ҳикоятдур қотингда ҳолимиз.

Нисбат этма дардим ўзга дардина,
Туз тўкар ёрим жароҳат устина.

Ҳ и к о я т

Ҳамадон қозисини айтурлар, бир байтор ўғлон била боши хуш эди. Кўнглин анга олдириб, кўб турли маломатларга рози бўлуб айтур эди.

Ш е ъ р

Кўнгул алдан олиб солди аёққа,
Ушул қадди санавбар ёсамин-тан.
Берур бу фитна кўз элга кўнгулни,
Кўзунг юм то кўнгул олдурмағайсан.

Ул маҳбуб бу ҳикоятни эшитиб, малул бўлуб, ўтурур эдиким, қози келиб кечти. Ўғлон илгарин келиб, кўрқмайин сўкти дағи тош кўтурди урмаға. Ҳурматсизликдан ҳеч нима қўймади. Қози ёронларина айтти:

Ш е ъ р

Уфқа била ул қиё боқшин кўрунгуз.
Бу ишва билан кўнгул ёқшин кўрунгуз.

Араб вилоятинда масал айтурлар: «Зарбул-ҳабиби заибун».¹ Қози ул ҳабибга айтти:

Ш е ъ р

Юмруқ сенинг алиндан тотли келур оғизга,
Ўзга киши алиндан шаҳду шакар егинча.

Яна қози ёронларина айтти: «Анинг бекин қатти юзли, юмшоқ танли маҳбубдан вафо келур. Маликлар сўзина салобат билан сўзларлар дағи хилватда сулҳ издарлар.

Ш е ъ р

Қачон келса янги алга узум таъми бўлур экиши,
Беш-олти кун кечижак ул бўлур суккар бекин
ширин».

Муни айтти, дағи келиб қазо маснадина ўтурди бир неча музаккий удулларким, анинг мажлисина мулозим эдилар, хизмат ерин ўпуб айттилар: «Ижозат билан бир-икки калима сўз сўзламак тиларбиз нечаким тарки адаб эса.

Ш е ъ р

Удуллара керакли сўз сўзламак раводур,
Лекин алар ишинда тутмоқ хато хатодур».

Аммо ул ҳукм биланким махдумларнинг савобиқ инъомининг шукри қуллар уза вожиб дурур. Дағи бир масдаҳатни кўруб, махдумларина иъллом қилмаса, ул хиёнат навъиндан бўлур. Тариқи савоб ул дурурким тамаъга яқин бормағайсан дағи туҳматдан йироқ турғайсан. Анинг учунким қазо мансаби олий мартаба дурур. Бўлмасунким, бир ёмон ҳаракат билан гирифтор бўлғайсан. Ҳариф ул дурурким, кўрдунг. Сўз бу дурурким, эшиттинг. Қозиға ёронлари насиҳати ғоят хуш келди дағи аларнинг ройининг ҳуснина дағи вафосининг ҳифзина таҳсинлар ўқуб айтти: «Азизларнинг назари меним ҳолим маслаҳати уза айни савоб турур дағи бу масъаланинг жавоби йўқ турур... Муни айтти дағи ани

¹ Маҳбубнинг мушти майнздан ширин.

иштамакка кишилар ня бердилар дағи кўб турлу неъматлар тўкти. Масалда айтурлар: Ҳар кимнинг олтун тарозусинда бўлғай, арслон қуввати анинг бозусинда бўлғай. Дағи ҳар кимнинг алинда ақчали иши йўқ, жаҳонда анинг ҳеч билиши йўқ.

Ш е ъ р

Қўруб олтун, эгиб бошин ўпар ер,
Тарозутек темурдан орқали эр.

Филжумла, қозиға бир кеча ўғлон суҳбати хилватда муяссар бўлди. Ул кеча ичинда бир муддаи бориб, шаҳар волисуна хабар қилдиким, ҳар кеча қозининг қадаҳ алинда дағи шоҳид ёнинда, тараннум билан ўтуруб, танаъум билан ётур.

Ш е ъ р

Дилрабоси бирла қози ул кеча,
Шамъи кофурий ёқиб суҳбат қилур.
Гулбаданли ёр алиндан роқ ичиб,
Ёсамин гуллар тўқуб ишрат қилур.
Чун асруди қози ул ой юзлини
Ўпмака минг жон билан рағбат қилур.
Ул қамар юзли, шакар сўзли ҳабиб,
Бир ўпушга жон олиб миннат қилур,
Ул кеча қози ани ўздан кечуб,
Тарк этиб борин анга хизмат қилур.

Қози бу танаъум ичинда эдиким, ходимлариндан бири келиб айтти: «Тур, қоч, ўтурма, нечаким аёқинг бор, бир ерда турмаким муддаилар сенинг устунга дақ тутубтурлар. Балки ҳақ айтибтурлар. Ҳоликим, фитнанинг ўти кўзланиб турур. Тадбир суви бирлан сўндурмак керак; бўлмасунким тонг била субҳ беки ёйилғай». Бу сўзни қози эшитиб, табассум қилиб айтти:

Ш е ъ р

Панжаси сайд ичинда арслонға,
Не тафовут қилурким, ит урса,
Юз қўюб дўст юзуна ётқил,
Душман ул яхшиким қуя турса.

Волий ул кеча ичинда келиб, маликка хабар бер-

диким: «Сенинг мулкунгда мунунг бекин азим хато иш воқеъ бўлуб турур. Не буюурсан?» Малик айтти: «Мен ани фузалон аср ва уламон даҳр жумласиндан билурман, бўлмасунким, муддаилар анинг ҳаққина сўз-лагайлар, мен бу сўзга инанмон ҳатто муояна кўрма-йинча.»

Ш е ъ р

Бир ишни ким ўфка билан ишлагай,
Қилиб, ҳайф, сўнгра алин тишлагай.

Малик саҳар вақтин туруб, бир неча улуғларни олиб қозининг ёстуқи устуна келиб кўрдиким шамъ ёна ту-рур дағи шоҳид ўтурур. Қадаҳ синиб, шароб тўкулуб, қози усрук хароб ётур. Малик лутф билан уйғатти дағи айтти: «Тур, не ётурсан? Кунаш чиқти». Қози билди-ким, ҳол ўзгаси турур. Айтти: «Қайси жонибдан чиқ-ти?» Айтти: «Машриқдан», Айтти: «Алҳамдулиллоҳ-ким, ҳануз тавба эшиги очуқ турур...»

Ш е ъ р

Кўзуна ким ўпиб берса кўнгулни,
Ажабмидур анга буйла тутулмоқ.
Ёзуқлиман керак ўлтур, керак қўй,
Ким ўч олмоқдан эса афв хушроқ.

Малик айтти: «Тавбани бу ҳолатдами қилурсанким гирифтор бўлуб, ҳалокат ерина тушуб турурсан. Тавба сенга бу ҳолатда фойда қимас.»

Ш е ъ р

Тавба қилди ул ўғри ажзиндан,
Қалъага чун каманд ота билмас.
Тут емишдан узун алинг қисқа,
Улки қисқа дурур ета билмас.

Малик айтти: «Сендан мунунг бекин азим хато со-дир бўлғай дағи халос тариқи сенга нечун сурат боғ-лағай».

Малик мун и айтти: дағи уқубат муаккиллари қози-ни туттилар. Қози айтти: «Малик хизматинда бир сўзум бор». Малик айтти: «Не сўзунг бор?» Айтти:

Ш е ъ р

Нечаким енг била ғусса меним уза тўқар бўлса,
Тамаъ тутмаким, алимни этакингдан кетаргайман.
Бу ёзуқдан қутулмағим муҳол эса ва лекин ул
Қарамким, сенда бор андан мени маҳрум қўймассан.

Малик айтти: «Бу латифани тангсуқ етурдунг дағи
бу нуктани ғариб кетурдунг ва лекин муҳоли ақл дағи
хилофи шаръ дурурким, сен букун меним уқубатим
алиндан бу фазлу балоғат билан қутулғайсан. Масла-
ҳат ани кўрарманким, сени бу қалъа буржиндан ошаға
хандаққа бираққайман, ҳатто ўзгалар бу уқубатни кў-
руб ибрат олғайлар». Қози айтти: «Эй жаҳон султони,
мен бу эв неъматни билан бесланиб турурман дағи бу
ёзуқни ёлғуз мен қилмадим дағи бир ўзгани йироқ
қилким, мен ул уқубатни кўруб ибрат олғайман».

Бу сўздан маликни кулмак тутти дағи хатосини афв
эпти.

Ул кишиларким ани ўлтурмакка ишорат қилур эди-
лар, қози аларға нукта билан айтти:

Аларким, айбина ҳаммол эрурлар,
Нечун ўзгалара таъна урарлар.
Кузатур ўзга айбин сен ани кўр,
Магар ўз айбина дойим кўзи кўр.

Ҳ и к о я т и м а н з у м

Эшитгил бу ҳикоят не хабар дер,
Ори йўлда юриган бир йигит эр.
Бир ой юзли билан боғлаб муҳаббат,
Қилур эрди ҳамиша пок суҳбат,
Туруб бир кун ул икки ёри мавзун,
Кемада ўлтуруб кеттилар арқун.
Қазо ногаҳ муҳолиф ел кетурди,
Кемани мавж уруб сувга ботирди.
Алар тушти теран сув игримина,
Бир ўзгучи етиб ул ғам дамина,
Аларнинг бирина айтти алинг сун,
Яна қилмоқ тиласанг айш ҳар кун,
Ул айтти: «Эй каломи жонима қут,
Мени қўй, бориб ул ёрим алин тут».
Ҳақиқат ошиқ эрнинг мазҳаби ул,
Тиласанг бўлмаға ошиқ алай бўл.
Ёқарлар ул кишини ўтқа ёрин,

Қўюб меҳнат ичина кетса ёрин.
Билур Сайфи Саройи ишқ расмин,
Нечукким билса, ҳар устод қисмин,
Тири бўлса эди Фарҳоду Ширин,
Уқуғайлар эди бу ишқ бобин.

Олтинчи боб

ҚАРИЛИК ДАҒИ ЗАИФЛИҚ СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Дамашқ жомеъи ичинда фақиҳлар билан баҳс қилур эдим. Бир йигит келиб айти: «Орангизда ажам тилин билур киши борми?» Менга ишорат қилдилар. Айттим: «Хайрми?» Айтти: «Қотимизда юз яшар киши бор, назъ ҳолатинда турур. Ажам тили билан сўзлар. Биз билмасбиз, карам қилиб келсангиз, ул васият қилгай дағи сизга хайр бўлғай». Келиб хастанни кўрдум, бу абётни ўқур эди.

Ш е ъ р

Тиладим бир замон кўрсам жаҳонни,
Дариғо, бўлди кўзум бабаки жас,
Бир-икки хуш нафас урмақ тиладим,
Нафас йўли тутулли бўлдум ахрас.
Жаҳон хонининг алвон неъматиндан
Беш-олти луқма едим, айттилар, бас.

Бу сўзнинг маънисини арабча шомийларга айттим эса таажжуб қилдилар, анинг учун умрундан дағи таассуф емаги дунё ҳаётиндан айттим: «Нечуксан?» Айти: «Не айтайим».

Ш е ъ р

Бир кишининг тишин чекиб жарроҳ,
Чиқарур бўлса, бил недур ҳоли.
Кел, қиёс эт, не бўлғай ул соат,
Тотли жон чиқса, қолса тан ҳоли.

Ҳ и к о я т

Айттим: «Ўлум тасаввурни хаёлингдан кетаргил, негаким, мараз ҳосил эса ҳалокати куллийга далолат

қилмас. Тонг била табиб изладим, келиб муолажа қил-
сун». Айтти: «Ҳайҳот!»

Ш е ъ р

Хона бу назъ ичинда нола қилур,
Кўр, ўтачи анга даво берур.
Бўлди фосид чун иътидоли мижоз,
Не азимат асар қилур, не илож.

Ҳ и к о я т

Етмиш яшар бир қари эр, қиз ўғлона эвланди дағи
эвин чечаклар билан безади. Кўнглунг анинг муҳабба-
тина боғлаб, жамолина қарши ўтуруб, узун кечалар
уюмайин ажойиб, ғаройиб латифалар айтур эди; бўл-
ғайким, ваҳшати кетиб мувонасат тутқай — деб дағи
айтур эдиким: «Буюк бахтинг уёғ, давлатинг борий
қилдиким, бир кишига туштунг, жаҳон кўрган, кўб таж-
риба қилган, исси-совуқ татқан, эйгуни, ёмонни сина-
фон, суҳбат ҳаққин билган, дўстлуқ шартин-ерина кетур-
ган, мушфиқ ёрман.

Ш е ъ р

Сени тўти бекин суккар билан хуш,
Турубман беслаюрған жон билан уш,
Неча етса кучум кўнглунг олайим,
Таҳаммул жавринга доим қилойим.

Шукр қилким, бир муъжиб йигит алина тушмадинг-
ким ҳар кун бир ҳавоға учкай дағи ҳар кеча бир йўвада
ўтқай ва ҳар соат ўн турли кириш бошлағай ва ҳар
дам юз турли сўкунчлар сўккай.

Ш е ъ р

Вафо истамагил булбулдан, эй ёр —
Ки, ҳар бир гул уза юз турлу сайрар.

Аммо жаҳон кўрган киши ақл ва адаб билан тирин-
лур.

Ш е ъ р

Ўзунгдан эйгу бирлан ўлтуруб тур,
Ёмон эр бирла қилма умр зое.

Ул эр айтур: «Бу маънидан анча сўзладимким сағиндим кўнглун сўзума боғлади дағи ўзи менга сайд бўлди». Ул исси юзли қиз савуқ ҳаракат қилиб айтти: «Мунча сўзим сен сўзладинг, меним ақлим тарозусинда ул қадар дегулким ўз қалбимдан бир масал эшиттимким айтти: «Йигит эпчи ёнинда қари эр келиб ўтургунча, қатти ёдан чиққан ўққа ўтурса яхшироқ турур!»

Ш е ъ р

Вақтики дегул эриндан эпчи рози,
Боришмас алар неча буюрса қози,
Дойим кўриширлар ит билан мочитек,
Бўлмайин алар бири-бириндан рози.

Филжумла, имкони мувофақат бўлмади эса, муфорақат ихтиёр қилдилар, чун муддати иддат тамом бўлди эса, бир йигитга ани аҳди никоҳ қилдиларким, турш юзли, ачи сўзли, ёмон хулқли эди. Қиз жаврин чекиб айтур эдиким: «Алҳамдулиллоҳ ул азоби алимдин қутулуб, бу неъмат муқимга туштум».

Ш е ъ р

Эй, ўзга дуосиндан жавринг менга кўб яхши,
Кўнглумда мусаввардур жоним бу юзунг нақши.
Ой юзлунунг оғзинда гар бўлса сўгон иси,
Ҳур ётнинг алиндағи гулдан менга ул яхши.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур, Диёри Бакр элинда бир оқ сақолли хожа мени эвина қўноқ элти. Моли кўб дағи неъмат фаровон, бир соҳибжамол ўғли бор эди. Хожа бошладиким умрум ичинда мундан ўзга ўғлум бўлмиш йўқ турур. Ул қарши дағи водий ичинда бир муборак хурмо ағочи бор. Халойиқ бориб, зиёрат қилиб ҳожат тиларлар. Мен дағи бориб, узун кечаларни қисқа қилиб, ул ағоч аёқинда бош очиб, дуо қилиб, ҳожат тиладим. Тангри таоло менга бу ўғулни берди. Эшиттим ул ўғлон ёронларина айтур эди: «Тонг билан мен дағи бориб ул ағочқа ҳожат тилагайимким, отам тезрак ўлгай». Отаси севунур. «Ўғлум оқил ва зийрак», деб. Ўғли дам-бадам таъналар урурким, отам қариб мунуб турур деб.

Ш е ъ р

Кечар йиллар отанг турбасина бир
Келибан ўқимишинг йўқ такбир,
Отанга эйгулукни қилдинг эса,
Ани туткил тама ўғлингдан, эй пир.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Суҳбатимда бир йигит бор эди, қулач юзли, ширин сўзли, латиф суратли, зариф сийратли, жаҳон қайғусиндан фориг бўлуб озод юрур эди. Иттифоқ туштиким қатимиздан сафар этти. Бир неча йилдан сўнгра кўрдум: хотун олмиш. Ўғлонлари улғаймиш. Нишоти гули сўлуб, муфарриҳи айши талаф бўлуб эди. Айттим: «Бу не ҳолат турур?» Айтти: «Ул вақт ўғлонлар отаси бўлдум дағи ўғлонлик қилмадим».

Ш е ъ р

Қари бўлдунг йигитликдан алинг юв,
Биларсанким, яна қайтмас оқар сув.
Йигитликни йигитларга қўюб кет
Бу кун тонгда ужун кўб эйгулук эт,
Бичин вақти келиб буғдой етибтур,
Кўзунг оч уйқуданким, тонг отибтур.
Безаниб бир қари хотун тиши оз,
Бўяб сочин қароға кўб қилур ноз,
Мен айттим: «Эй узун ёшли она, кел,
Етар, қисқа қил эмди хийладан ал.
Кесилди юк кўтурган куч белингдан,
Кетибдур нозук эрдамлар алингдан.
Билурсанким қилиб бир ҳийлани юз,
Белинг букрулгани бўлмас яна туз.
Жамолинг боғи гулзори сўлубтур,
Узун умринг дағи охир бўлубтур».
Ул айтти: «Рост айттинг, эй йигит сен,
Нелайимким жаҳондан тўймайиб мен».

Ҳ и к о я т

Бир ким эрса айтур: йигитликнинг, ғоят вақтинда йўл қатти юруб, хаста бўлуб, мағриб вақтин бир ағоч тубуна етиб ёттим, қорвон сўнгунча бир қари эр келур эди. Мени кўруб айтти: «Не ётурсан, ётаси ер дегул.

Тур, кеталим!» Айттим: «Нечук кетмайимким юрмукка тоқатим йўқ». Айтти: «Бу масални эшитганинг йўқми-ким ўтура тура кетмак яхшироқ анданким тек юруб қолгайсан».

Ш е ъ р

Аё мустаъжил эр манзилга муштоқ,
Ошиқмайин отингни сургул арқун,
Қолур бир жумла чобса паҳлавон от,
Тева арқун юрур осон туну кун.

Ҳ и к о я т

Бир кун Рустам онасина қатти сўзлади. Анинг кўнгли оғриб, йиғлаб айтти: Магар кичикликни унуттунгим улуғлуқ этарсан.

Ш е ъ р

Онаси инжиниб Рустамга айтти,
Аё кўрган ўзун ҳайбатли арслон.
Агар бўлса эди ёдингда ул кун —
Қим, алимда эдинг бир яшар ўғлон.
Букун бўйла менга жавр этмас эдинг —
Қи, сен бир паҳлавон, мен бир қари жон.

Ҳ и к о я т

Бир бахил тожирнинг ўғли хаста бўлди. Дўстлари келиб анга айттилар: «Маслаҳат ул дурурким, бу хаста учун Қуръон хатм эткайсан ё бадали қурбон қилгайсан...» Бир замон андишага бориб айтти: «Қўйлар чўпон қотинда йироқ турур. Қуръонни мен ўқиғайим». Бу сўзни эшитиб, бир ориф киши айтти: «Хатм этмакни анинг учун ихтиёр қилдиким, Қуръон тил учинда дағи олтун жон ичинда турур».

Ш е ъ р

Кўни бўлса анинг тоатга бўйни,
Саодат тўнлуқин дойим тўқиғай.
Вале бир ақча издасанг берур жон,
Ўқу «алҳамду» десанг, юз ўқиғай.

Ҳикоят

Бир қари эрга айттилар: «Нечун эвланмассан?» Айтти: «Қари хотунлар билан бошим хуш дегул». Айттилар: «Йигит олгил, чун неъматинг бор, қувватинг етар». Айтти: «Менким қариман. Қари хотунлар билан улфатим бўлмаганда улким йигит турур, менинг каби қари билан не қадар дўстлуқ суратини боғлағай».

Шеър

Ёши етмишга етган бир қари эр,
Тиларман бир қиз ўғлон олмаға дер.
Алинда неъматини кўб, кулфатини оз,
Ким элда мўътабар бир уллу баззоз,
Тилаб олди бир ўздан қиз юзи ой,
Оти Инжи, отаси белгили бой.
Нечукким расм эди бўлди тамошо,
Едилар ул кеча кўб турли ҳалво.
Кетурди янгалар қизини куёвга,
Қириб ётти ул иккиси бир эвга,
Қуёв эгни уза қизининг аёғи,
Қарининг турмади ул дам таёғи.
Чекиб ё, тўлдуруб ўқ форисона,
Урур лекин ўқи ўтмас нишона.
Туруб эрта муни ҳужжат кетурди,
Менга тўймас кўзум хижлат кетурди.
Учинчи кун алар маҳкам урушти,
Қўюб қози эвин бекка турушти.
Тутуб Сайфи Саройи қиз эрини,
Латифа сўзлади кўзлаб ерини.
Аё аҳмақ куёв етмиш яшарсан,
Алинг титрар нечук инжу тешарсан?
Букундан сўнг бу ишдан тавба эткил,
Қилиб эйгу амал жаннатга кетгил.

Еттинчи боб

ТАРБИЯТ ТАЪСИРИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Бир вазирнинг бир биликсиз ўғли бор эди. Ани элтиб бир олим қотинда қўйдиларким, мунга тарбият қилғил. Ул тарбият баракати билан оқил бўлғай — деб, бир муддат таълим берди. Қобили тарбият дегул эди.

Тарбият таъсир қилмади. Айтти: «Муни отасина элтиб айтингким, бу оқил бўлмас ва лекин мени девона қилди».

Ш е ъ р

Жавҳари асл улдурур қобил —
Ким, анга тарбият асар қилгай.
Сайқал урса, очилмагай ҳаргиз,
Ул темурким кўки ёмон бўлгай.

Ш е ъ р

Бир итни едди тенгизда ювса,
Чун бўлди ўш палидрактур.
Исо эшакин Ҳижоз элтиб.
Кетурса яна ҳамон эшактур.

Ҳ и к о я т

Бир ҳаким ўғлонларина насиҳат берур эдиким: «Эй ўғлонларим, эрдам ўгранингким, дунёнинг молина ва мулкина ва жоҳина эътибор йўқ турур. Жоҳ бир кун эшикдан чиқиб кетар дағи олтунини, кумушни сафарда ҳаромий олур, ё шаҳарда ўғри, ё соҳибни еб тугатур, аммо эрдам — бир чашма дурурким, доим суви тошиб кела дурур дағи эрдам эяси давлатиндан тушса, қайғуси йўқ турур. Анинг учунким, эрдам эясининг давлати турур дағи эрдам эяси қанда борса, олтун берурлар дағи юқори кечурурлар ва лекин эрдамсизлар луқма тиланиб, миннат юкин кўтариб юрурлар».

Ш е ъ р

Шом элинда фитна қўбти бир замон,
Уйлаким, бўлди жаҳонда достон.
Халқи кетти хонумонин тарк этиб,
Еттилар ўзга вилоятқа келиб.
Топти эрдамли киши анда шараф,
Эй неча эрдамсиз эр бўлди талаф.
Бўлди эрдамли фақир ўғли вазир,
Қолди эрдамсиз вазир ўғли фақир.
Эрдам — эрнинг давлатидур бил яқин —
Ким, туганмас мол эрур матлаблайн.

Ҳ и к о я т

Бир олими фозил бир малик ўғлина таълим берур эди. Ҳадсиз жавр ва ҳисобсиз жафо қилиб, бир кун бу ўғлон отаси хизматина келиб, шикоят али билан номус ёқасин йиртти дағи ҳолини арз этти. Султон устодини индаб йиғриб айтти: «Ўзганинг ўғлонлариндан жаврунг меним ўғлум уза ортуқроқ турур, сабаб не?» Устоди айтти: «Аввал киши керакким, не сўзласа, сағиш қилиб, аслини билиб сўзлағай дағи не ҳаракатким қилса, мавзун бўлғай. Бу барча халқ ўғлонларина керак, хосса малик ўғлонлари не сўзласалар дағи не ишласалар, эл тилина тушар, аммо авомнинг қавлина дағи феълина ул қадар эътибор йўқ турур».

Ш е ъ р

Журм этса, қачон фақир андан,
Кимдур сўруб эшиткан хатони.
Султон минг ишинда бир янгилса,
Элдин уйла еткурурлар они.

Албатта малик ўғлонларининг тазҳиби ахлоқина ижтиҳод ортуқрақ керак, анданким, авом ўғлонларина бўлғай. Бу малик ул олимнинг ҳусни тақрирни эшитиб, тарбиятини беканди дағи хилъат ва неъмат бериб, жоҳу мартабасин зиёдат қилди.

Ш е ъ р

Кичиликда адаб ўгранмаган эр,
Улу бўлса, бил андан хайр келмас.
Эгулур ёш ағоч нечук тиласанг,
Қури эгри ағоч ўтсуз тузалмас.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Мағриб мулкунда бир куттоб фақиҳин кўрдум: турш юзли, ачи сўзли, чиркин хулқли, ёмон тирликли, кўнгуллар озор қилинчи, оч кўзли ким-эrsa эди. Дағи суратин кўрган кишиларнинг айши талаф бўлур эди. Қуръон ўқуса, эшитганларнинг кўнгли қорарур эди. Дағи ой юзли ўғлонлар дағи зуҳра кўзли қизлар анинг жафоси элинда гирифтор бўлуб, қўрқусиндан имконлари йўқ эдиким, кулгайлар ё сўз-

лашгайлар. Бирининг гул яноқларина силлилар урур дағи бирининг нозук аёқларина шиканжа қўяр эди.

Алиқисса, эшиттимким анга бир бало келиб ёмон ишга мансуб бўлуб, маҳкам уруб сурдилар дағи куттобни бир солиҳ кишига бердилар. Эйлаким ўзи ҳалим дағи кўнгли салим эди. Чун ўғлонлар устундан ул бурунғи муаллимнинг ҳайбати кетти. Эмди бу муаллимни малак сийратинда кўрдилар, бири-бири билан дев сифат бўлдилар. Бу муаллим ҳилмина эътимол қилиб, илмни тарк этилар. Аксар авқотларин туруб ўйнамоқ билан кечурур эдилар дағи дуруст лавҳаларин бири-бирининг боши устунда ушаттилар.

Ш е ь р

Муаллим бўлмаса ҳайбатли, эй ёр,
Сақолиндан тутуб ўғлонлар ўйнор.

Бир неча кундан сўнгра ул масжид эшикиндан кечтим. Кўрдум: аввалги муаллимнинг кўнглин хуш этиб, бурунғи ерина кечуруб турурлар. Мужаррад ани кўрмак билан малул бўлуб, «ло ҳавл» деб айттим: бу иблисни нечун малоика уза муаллим қўюб дурурлар. Бир қари жаҳон кўрган эр эшитиб, кулуб айтти: «Эшитканинг йўқмиким айтиб турурлар.

Ш е ь р

Бир ўғлин бир малик мактабга берди,
Мурассаъ эрди олтун лавҳи нақши.
Муни лавҳинда ёзди котиб аввал,
Ота меҳриндан устод жаври яхши».

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир малик ўғлина отасиндан кўб мол ва неъмат мерос қолди; ул ўғлон фисқу фуруж қилмаға бошлади, мудбирликни пеша тутти. Филжумла, жамъи маосий ва мункардан нима қолмадиким, ул ани қилмади. Каррот бу насиҳатни анга айтур эдим: «Эй ўғил, дахл оқар сув дурур дағи айш юрур тегирмон, яъни кўб харж этмак ул кишига мусаллам дурурким, муайян дахли бўлғай.

Ш е ъ р

Чунки дахлинг йўқтурур харж арқун эт,
Қим кемачилар масални буйла дер:
Еғмаса ёмғур бир йил тоғ уза,
Ложарам Дажла бўлусар қуру ер».

Ақл ва адаб билан тирилгил, лаҳв ва тарабни қўй-
ғулким алиингдаги нақд кетса, кўб заҳматлар чекиб,
надомат егайсан, фойда қилмағай. Насиҳатимни қабул
этмайин, қавлума эътироз қилиб айтти: «Бу нақд роҳат-
ни келаси меҳнат ташвиши билан талаф қилмоқ оқил-
лар ройи дегул дурур, нечукким айтиб дурурлар.

Ш е ъ р

Фанилар қўрқубон ифлос алиндан,
Нечун заҳмат чекарлар бўйла ҳар дам.
Ғанимат тут бу шодий фурсатинким,
Букун тонгла учун оқил эмас ғам».

Букун мен мурувват садри уза ўтуруб, футувват ақ-
дин боғлаб хавос ва авом тилина инъом зикрин бира-
қиб турурман.

Ш е ъ р

Саховат бирла бўлса ҳарки машҳур,
Анга тушмас дароҳим боғламоқ бил.
Ёйилди чун кунаштек эйгу отинг,
Эшикинг боғлама доим карам қил.

Кўрдумки, насиҳатқа қобил дегул дағи маърифат
ўти анинг совуқ теурурина асар қилмас, мен дағи суҳ-
батин тарк этиб, саломат гўшасин ўлтуруб, ҳукамо
қавли билан амал эттим, нечукким айтурлар: «баллиғ
мо ладайка файн лам йақбалу мо алайка»¹.

Ш е ъ р

Нечаким ул саодатсиз эшитмас,
Анга сен айтадур панду насиҳат.

¹ Лозим бўлган сўзнигина айт, қабул қилинмаса, сенинг учун зарари йўқ.

Бўлусар ул яқинда элга муҳтож,
Чекиб ифлос алиндан кўб машаққат,
Алин-алга уруб айтқай жазодур,
Ўгут олмас кишига буйла меҳнат.

Бир муддатдан сўнгра кўрдум ани ул суратдаким
тасаввур этар эдим: пора-пора тўн кийиб, луқма-луқ-
ма тиланиб юрур эди. Ани ул ҳолатда кўруб, кўнглум
оғриди. Мурувват кўрмадим: бир фақирнинг жароҳати
устуна туз қўймоқни, ўз кўнглума айттим.

Ш е ь р

Саодатсиз киши ичса, эсирса,
Бўлур борин ичиб хусрони мажлис.
Ағоч ерга тўкар ёзин емишин,
Қолур қиш ложарам урёни муфлис.

Ҳ и к о я т

Бир малик ўғлун бир олим ким эрсага берди дағи
айтти: «Бу сенинг ўғлунг дурур. Мунга яхши тарбият
қилғил, нечукким, ўз ўғлонларинга қилурсан». Ул олим
бу малик ўғлина йиллар заҳмат чекиб саъй этти.

Ўғлон илму адабдан ҳеч нима ҳосил қила билмади,
дағи ул олимнинг ўғлонлари фазл ва балоғат билан
мунтаҳо бўлдилар. Малик ул олимни индаб айтти: «Не-
чук бўлдиким хилофи ваъда қилдинг дағи вафонинг
шартини ерина кетурмадинг?» Ул олим айтти: «Эй ма-
лик, тарбиятнинг тариқи бир тариқа бўлур ва лекин
истеъдод мухталиф дурур».

Ш е ь р

Дойим зару сийм тош ичинда мавжуд,
Лекин қаму тош ичинда йўқтур зару сийм,
Барчага тегар Суҳайл тоби лекин,
Бир ерда бўлур жароб, бир ерда адим.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир шайхдан эшиттимким, му-
ридина айтур эди: «Эй ўғил, бу одам ўғлининг хотири
уйлаким, ризққа мутааллиқ турур. Агар ризқ берганга
бўлса, малонка мақоминдан кечкай эди».

Ш е ъ р

Унутмади сени холиқ ўшул дам,
Лим эдинг нутфаи мадҳушу мадфун.
Сенга берди ҳаёту ақлу идрок,
Жамолу нутқу рою табъи мавзун.
Ани дойим ангадур чун билурсан,
Унутмайин берур ризқинг туну кун.

Ҳ и к о я т

Бир аъробий ўғлина айтур эди: «Ё буннайё иннақа масъулун йавмал-қиёмати мозо иктасабта ва ло йўқолу лиман антасабта»¹. Яъни: сенга сўрғайларким, амалинг не дурур дағи демагайларким, отанг ким дурур.

Ш е ъ р

Қаъба тўнун кийир оғирлаб халқ,
Санъатиндан дегул анга рағбат.
Ўлтуруб бир йил ул азиз билан,
Ҳосил этти каромату иззат.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: ҳукамо таснифларинда келиб турурким, ақрабнинг бола топқан ери маълум дегул, уйлаким, ўзга жониворларнинг маълум дурур дағи онасининг бағирсуғин ер, қорнин йиртиб, саҳроға чиқиб кетар. Айттим: «Мундан ўзга бўлмайисар, кичилик ҳолатинда онасина ул мунунг кабин қилса бор. Қиёс этким улғайса ўзгага не қилғай».

Ш е ъ р

Ҳар ким ўз аслина жафо қилса,
Ложарам эйгулук юзун кўрмас.
Чун зиёни тегар анинг элга,
Қанда кўрсанг, уруб белиндан кес.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир фақир эвдаши юклу эди.

¹ Насаб карнай чалингандан сўнг сўралмайди.

Муддати етти. Дағи бу фақирнинг умрунда ўғли бўлмиши йўқ эди.

Айтти: «Тангри таоло агар менга эр ўғил берса, бу устумдаги хирқамдан ўзга неким бор эса, фақирларга шукрона бўлсун! Иттифоқо хотуни эр ўғлон топти. Бу фақир ул ваъданинг шартина вафо қилди. Суфра барақти, турли-туман неъматлар тўкти. Еронларина ўғлининг шукронасин едурди. Бир неча йилдан сўнгра келдим, ул фақирнинг маҳалласина етиб, анинг ҳолин нечук эмиш деб сўрдум.

Айттилар: «Волий ҳабсинда ётур». Айттим: «Сабаб не турур?» Айттилар: «Ўғли ҳам ичиб, уруш этиб, киши ўлтуруб, шаҳардан қочди. Ул жиҳатдан отасин тутуб, алин, аёғин оғир занжир билан боғлаб ҳабсга бирақтилар». Айттим: «Бу балони ул тангридан ҳожат тилаб топти».

Ш е ъ р

Ул ўғлоннинг отаси бу балони ўз тилаб топти,
Туну кун беслади қуштек, кийик бекин югургунча,
Онаси тўқуз ой ўн кун кўтарди хайри бўлғай деб,
Ўилон топса эди яхши ул ўғлонни туғурғунча.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: тифл эдим, бир муҳаққиқ олимдан булуғият ҳаддин савол эттим эса, айтти: «Қитобларда мактуб дурур уч аломат билан. Аввал аломати ул дурурким, ўн беш ёшина еткай. Иккинчи аломати улким, андоминда қил биткай. Учунчи аломати улким, ихтилом воқе бўлғай, илло ҳақиқатда аломати бирдан ортуқ йўқ турур. Ул аломати бу турурким, ҳақ таоло ризосина жадду жаҳди ортуқроқ керак, анданким нафсининг ҳаззина бўлғай. Ҳар кимда бу сифат бўлмаса, ҳануз ул болиғ дегул, агар юз яшар бўлса».

Ш е ъ р

Эй ўзин кўрган ўзгадан устод,
Не эди аввалинг, қил охир ёд.
Илк бир қатра сув эди исминг,
Бўлди қирқ кунда сурати жисминг.
Эмди бўлдунг бу кун баҳодур эр,
Паҳлавони жаҳон сенга эл дер,

Ҳарки нафсин енгар баҳодур ул,
Паҳлавон бўлсанг анинг беки бўл!
Бўлмаса қирқ яшарда ақлу адаб,
Дегул инсон десанг ани не ажаб.
Эрлик ул иш дегул кўнгул ёққай.
Ё киши айбини кўруб чиққай.
Эр керак кўнгли кинадан холи,
Ўзи алчоқу ҳиммати олий.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир йил Ҳижоз йўлида аёғлар орасинда мунозаат тушти. Айтур: «Ман дағи ул суфрада яёғ эдим. Ҳосилул-амр бири-бирини тушуб, фусуқ ва жидол додин бердилар».

Можжара ичинда бир кишини кўрдум, қотиндағи нукарина айтти: «Ажаб дегулмиким шатранж бисотининг ож пиёдалари юқори сафқа етиб, фарзин бўлурлар яъни бурунғидан яхши бўлурлар дағи бариядағи ҳож пиёдалари мақсадларина етиб дағи баттар бўлурлар». Аларнинг ичинда ул шаррни бошлаган ҳожига мен айттим:

Шеър

Нечун сен буйла, эй ҳожи сафиҳ эр,
Қим ул бечора юк тортиб, тикан ер?
Кўнгулларни ёқарсан кўргузуб шарр,
Анга ҳожи дема, ҳожи тевадур.

Ҳикоят

Бир аҳмоқ кишининг кўзи оғрир эди. Байтор қотина бориб айтти: «Кўзума ул ўтдан чеккилким, тевалар кўзина чекарсан». Ул дағи чекти. Кўзи кўр бўлди. Буйруқ эяси бордилар. Буйруқ эяси айтти: «Байторға нима келмас, агар бу эшак бўлмаса эди, байтор қатина бормағай эди». Бу ҳикоятдан мақсуд улдурким, синамаған кишига улу иш буюрган керакким, сўнгра надомат егай.

Шеър

Мудаббир оқил эр бермас яқин бил,
Биликсиз эр элина мушкул ишлар.

Муаллимким, ҳасир ишлар туну кун,
Сақинма бориб ул эр атлас ишлар.

Ҳ и к о я т

Улуғлардан бир ким эрсанинг ўғли вафот этти. Отасина айттилар: «Ўғлинг турбаси сандуқи уза не ёзмоқ керак». Айтти: «Қаломи мажид оятининг иззати ва шарафи андан ортуқроқ турурким, мунунг бекин ерларга ёзмоқдан, неча замонлар турмоқ билан суртулур дағи халойиқ анинг уза ҳурматин билмайин кечарлар. Тиласангизким, тазкира ёзилғай, бу икки байт кифоят турур:

Ш е ъ р

Шод бўлур кўнгул неча кўрса,
Жумла саҳро юзли чечак тутмиш.
Келсанг, эй дўст, кўргасан илк ёз,
Туброқим устуна ёш ўт битмиш».

Ҳ и к о я т

Бармакийлардан бир солиҳ эр кечар эди. Қўрди: бир хожа қулининг алиң, аёғин боғлаб жафо қилур. Бу солиҳ эр айтти: «Эй ўғлим, ул дағи сенинг тангри таолонинг махлуқи дурур. Ҳақ таоло ани сенинг ҳукмунга асир қилиб дурур дағи сенинг фазилатингни анинг уза қўюб турур. Ҳақ таоло неъматининг шукрин кетурғил дағи мунча жафони анга раво кўрмагил. Бўлмасунким, тонг била қиёмат маҳшаринда ул сендан яхши бўлғай дағи сен уялғайсан».

Ш е ъ р

Эй хожа, қулунга кўб йигирма,
Чўқ жавр қилиб вабола кирма.
Сен ани юз аҳчаға олибсан,
Қудрат била худ яратмайибсан.
Бу жавру жафо неча бўлусар,
Сендан ҳақ анинг ўчун олусар.

Ш е ъ р

Жавр кўб қилма қулға, эй хожа,
Чунким ул ҳукмунга дурур мунқод,

Тонг била тонг тафарруж этгайсан,
Хожа занжир ичинда, қул озод.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир йил Балх шаҳриндан шомийлар билан йўлдош бўлуб чиқтим, йўл қатти ҳаромийли эди. Бир йигит бизга бадрақа бўлди. Қилич, қалқон ўйнар дағи чарх ўқин яхши отар дағи қатти ё чекар эди, уйлаким, ўн киши ёсин куч билан қурар дағи курашда уйла паҳлавон эдиким, ҳеч ким эрса орқасин ерга кетура билмас, аммо мутанаъим эди. Қўлкада бесланмиш, жаҳон кўрмаган, сафар жаврин чекмаган, исси-совуқ татмаган, харб кўсининг уни қулоғина тегмаган дағи муборизлар қиличининг барқини кўрмаган эди.

Шеър

Душманга асир бўлмиши йўқ,
Кўрмади черикда ёғганин ўқ.

Ул паҳлавон йигит билан ўйнай-кула келур эдик. Не ердаким қадимий девор кўрса, билак қуввати билан йиқиб кечар дағи қандаким бир уллу терак кўрса, ани панжа қуввати билан қўпариб кетар. Қувватина қувониб, бу байтни ўқур эди:

Шеър

Қандадур фил келиб сурату ҳайбат кўрсун,
Қандадур шер келиб панжада қувват кўрсун!

Биз бу ҳолда эдукким, ногоҳ бир тош ёниндан икки ҳиндий чиқиб етти дағи жонимизга қасд этти, алларинда бирар ағоч олиб ул паҳлавонга айттимким: «Не турурсан, вақти дурур».

Шеър

Бор эса кўргуз элинга бу кун эрликдан фан,
Ўз аёғи била гўр оғзина келди душман.

Кўрдум: ул паҳлавон йигитни: алиндан ўқини, ёсини бирақиб титрамакка бошлади. Мен ўз-ўзума айттим:

Шеър

Ул эрким ўқ отибан қил ёра, нишон урғай,
Ани урушта сақинма еринда бек турғай.

Мундан ўзга халос топмадиқим, қумошимузни дағи
силоҳимизни алар назаринда қўюб, саломат йўлун ту-
туб кеттик.

Шеър

Оғир ишга синамиш эр ия бер,
Қим арслонни тутуб келтурғай ул эр,
Йигитким филтек бўлса қавий тан
Урушда эрлик андин истама сан.
Уруш кўрган қарига чарб мафҳум,
Нечукким масъала оламга маълум.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир бой кишининг ўғлин кўр-
дум: отаси қабри уза ўтуруб, бир фақир ўғли билан
мунозара қилиб айтур эди: «Отам турбасининг сандуқи
уза алвон нақш қазилмиш дағи олтун билан хатлар
ёзилмиш, фарши кўк мармар, кирпичлари фируза дағи
сенинг отангнинг гўри бир неча жик кирпичдан дағи
бир неча ович туброқ устуна тўкуб турурлар». Ул фа-
қир ўғли бу сўзни эшитиб айтти: «Тек ўтурким, сенинг
отанг оғир тош остиндан тебрангунча, керак меним
отам жаннатга кирмиш бўлғай».

Шеър

Эшакнингким юки бўлса юнгулрак,
Юрур роҳат билан дойим било-шак.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир олимдан бу ҳадис маъно-
син савол эттим.

Ул айтти: «Бу ҳадис маънисин ул турурким, душман-
ларнинг саъбраги нафсинг дурур. Анинг учунким, ўзга
душманларга эҳсон қилсанг, дўст бўлур, аммо наф-
синга не қадар мудоро қилсанг, муҳолифатин ортту-
рур».

Ш е ъ р

Қўб еганлар ётур баҳоимтек,
Оз еганлар бўлур фаришта сифот.
Нафсин ўлтурган эр бўлур ғозий,
Эр эрсанг ҳосил эт анинг бекин от!

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдийнинг жидолли бир муддан бирлан бойлиқ дағи фақирлиқ баёни ичинда.

Бир ким эрса тариқат йўлининг муддаилариндан фақирлар суратинда эди ва лекин аларнинг сийратинда дегул.

Маҳфил ичинда ўтуруб, даъвийга туруб, шикоят дафтарин очти: бойлардан бошлаб сўзни бу ерга кетурдиким, фақирларнинг қудрати али боғли дағи бойларнинг иродати аёғи синиб турур.

Ш е ъ р

Сахийларнинг алинда бир дирам йўқ,
Ғанийларда дароҳим чўқ, карам йўқ.

Чун мен улуғлар неъмат билан бесланиб турурман. Анинг бу сўзи менга хуш келмади. Айтти: «Эй ёр, бойлар мискинлар дахли дурур дағи ўтурган фақирларнинг заҳираси дағи зоирлар мақсади, мусофирлар сиғинган ери дурур. Дағи оғир юклар мутаҳаммили, ўзгалар роҳати учун дағи онлар таом емакка алларини ул вақт сунарларким, мутааллиқлари дағи али алтиндағилари егайлар. Аларнинг эйгу фазласиндан йироқдаги, яқиндағиларга етқай, андан сўнгра ўзлари ерлар.

Ш е ъ р

Йўқсулға тегар ҳамиша мунъим карами,
Қурбону закоту вақфу турли неъмат.
Сен қайда алар йўлин юригайсанким,
Юз ғусса билан қилурсан икки ракаат.

Агар жуд қудрат билан бўлур эса, дағи сужуд қувват билан онларға мусаллам дурур.

Ш е ъ р

Одамийнинг шарафи ҳилму ҳаё, жуду сужуд,
Ким юриса бу сифатда севар ани маъбуд.

Яна неъмат эяларининг закотли моллари дағи ори
нафис тўнлари, сақланмиш ҳаёллари дағи фариф кўн-
гуллари бор дағи тоат қуввати латиф луқмалар ичин-
да дурур дағи ибодат сиҳати назиф кисват ичинда кў-
рунур. Бас заиф эрдан не қувват келгай, ё бўш алдан
не мурувват, ё синуқ аёқли кишидан не сайр, ё оч ким-
эрсанинг алиндан не хайр келгай.

Ш е ъ р

Гусса бирлан кеча ётур ул ким,
Эрта ёнинда бўлмаса дирҳам.
Ёз бўлса йиғар қаринчаки, то
Қиш фароғат бўлуб, емағай ғам.

Аммо фароғат билан фақирлиқ бир ерда топулмас
дағи тор элда жамият сурат боғламас. Бир ким эрса иш-
га таҳрима боғлаб турур дағи бир ким эрса ашоға мун-
тазир ўтурур, бу анга қачон ўхшағай.

Ш е ъ р

Машғул дойим ҳақ билан неъмат эяси муҳтарам,
Ризқи паришон одамий кўнгли паришон дам-бадам.

Бас буларнинг ибодати яқинроқ турур қабул бўл-
маға. Анинг учунким, жамъ ва ҳозир дурурлар, пари-
шонхотир дегул маишат асбоблари маҳсул дағи ўзлари
аврод ва ибодат билан машғул....

Айттим: «Тек турғилким, расул алайҳиссалоту вас-
салом ишорати ул тоифа фақрина дурурким, жафо май-
донининг эранлари дағи қазо ўқининг ўлгуси дурурлар.
Онларға дегулким, аброр хирқасин кийгайлар дағи ид-
рор луқмасин сотқайлар.

Ш е ъ р

Эй буюк унли табли холи бати,
Озуқунг йўқ сафарда неткайсан,
Зухду тақво сотиб, йиғиб олтун,
Тамаинг ул жинонға кеткайсан.

Маърифатсиз фақир қарор тутмас, ҳатто фақир куфрга етмайинча. Бу маълум дурурким, молсиз киши урғини ўрта билмас ё бир асирни халос эта олмас. Бас бизим абнои жинсимиз алар мартабаси билан қачон тенг бўлғай; кўрмассенмиким, ҳақ таоло Қуръон ичинда башорат қилур жаннатнинг неъматлариндан. Ҳатто билгайсан онларнингким, етар кифояти йўқ тиланмамак давлатиндан маҳрумдурурлар дағи фароғат мулки маълум ризқнинг хотами алтинда дурур.

Ш е ъ р

Кўрар мискин сувсамиш уйқусунда,
Тамомат ер юзин тутмиш оқар сув.

Не ердаким, бир заҳмат кўрган, машаққат чеккан кишини кўрсанг, ул ўзини оғир ишларга солғай дағи анинг тавобеъ уқубатиндан қўрқмайин ҳалолни ҳаромдан танимағай.

Ш е ъ р

Қачонким ит бошина бир кесак тушар бўлса,
Фараҳ билан секрир, ул ани сўнгак сақиниб.
Кўтариб икки киши жанозани кечса,
Тушар тамаъга хасис эр ани емак сақиниб.

Аммо неъмат эяси ҳақ таолонинг иноят назари билан манзур дағи ҳалол била ҳаромдан маҳфуз дурур; уйла сагинким, мен бу сўзни тақрир қилмадим дағи бурҳон кетурмадим. Инсофингдан таваққум бор. Ҳар кез кўрдунгмиким, ҳаромийни али боғли ё зиндон ичинда муфлисни юраги доғли, ё бир маъсумни пардаси ёрилмиш, ё бир мискиннинг қўли кесилмиш, илло йўқсуллуқ сабаби билан.

Арслон йигит эранларни зарурат ҳукми билан тешикларда тутуб, тубуқларни янчиб турурлар. Дағи муҳтамал дурур: фақир, ким эрсани нафси аммора мутолаба қилса ёмон ишларга, чун эҳсонининг қуввати бўлмаса, маъсият билан мубтало бўлур, нечукким, қорин билан фараҳ эғизак турурлар, яъни иккиси бир қориндан, модомким бу еринда бўлғай, ул аёғи устуна турғай.

Эшиттимким бир фақирни ёмон ишда тутуб, расвой қилмаға тиладилар. Ул фақир айтти: «Эй мусулмонлар,

олтунум йўқким, хотун олғайман дағи тоқатим йўқким
сабр эта билгайман... Дағи кўнгул роҳатлариндан хотир
жамъятиндан хожалардаким бор, анинг ҳусни ғайра-
тиндан субҳи содиқнинг али кўксунда дағи анинг мав-
зун қаддиндан сарви хиромон хижил бўлуб, аёғи балчиқ
ичинда қолиб турур.

Ш е ъ р

Ул дилрабо бу ушшоқ қони билан, кўрунгим,
Бармоқлари учини унноб ранг қилмиш.

Дағи муҳол эрур: анинг ҳусну жамоли билан булар
маноҳийга яқин келгайлар.

Ш е ъ р

Қанда ким оч ит топар эт, тиш урур сўрмас ани
Ким, бу солик ноқасими. ёки дажжол эшшаки.

Дағи онча мастурлар фақирлиқ сабаби билан фа-
сод ишларга тушуб, юз сувун елга бериб турурлар.

Ш е ъ р

Очлиққа қачон енгилса парҳез равон,
Тақвийнинг олур алиндан ифлос инон.

Бу сўзни ул фақир эшитти эса, тоқатининг инони
таҳаммул алиндан тушти, филҳол тили қиличин чекиб,
фасоҳат отина миниб, вақоҳат майдонинда чопиб, менга
йигириб айтти: «Эй фалон, ул қадар буларнинг васфин
муболаға қилдинг, дағи онча паришон сўзлар сўзла-
дингким, ваҳм тасаввур эткай: тирёқ айни ё арзоқ ха-
зинасининг мифтохи дурурлар. Ҳол бу дурурким, бир
овуч мутакаббину мутажаббир ва муажибу мағрур
муштағили неъмат дурурлар, сўзламаслар, илло сафо-
ҳат билан назар қилмаслар, илло кароҳият билан; дағи
уламони тиланчиликка мансуб қилурлар дағи фуқаро-
ни бошсиз-аёқсиз маъюбларга, ул сабаб биланким, мол-
лари дағи ғурур жоҳлари бор. Мажлисда ўтурмаслар,
илло барчадан юқори дағи ўзларини ўзгалардан ортуқ
кўрарлар. Дағи ул бошлари йўқким, кишига бош эггай-
лар. Ҳукамо айтур: ҳар ким тоатда ўксук бўлуб, неъ-

матда ортуқ бўлса, ул ким эрса суратда бой дағи маънида фақир дурур».

Ш е ъ р

Ҳаким узра ҳунарсиз эр дароҳим бирла фахр этса
Бил они кунни ҳар, ул гарча анбар ўкузи бўлса.

Айттим: «Аларнинг хорлуқин раво кўрмагилким, карам эялари дурурлар». Айтти: «Ҳато сўзладинг, дирам қуллари дурурлар дағи илк ёз булутти фойдаким, ёғмаслар дағи кунаш қурсаси дурурлар, ким эрсага дурурлар, ойдинлари тегмас. Иститоат оина миниб турурлар, сурмаслар дағи тангрилик учун бир қадам илгари юрумаслар, машаққат билан мол жамъ этиб, хисат билан тутуб ўтурурлар. Дағи ҳасрат билан қўюб кетарлар. Ҳукамо айтур: бахилнинг олтуни ул вақт ердан чиқар ким, они ерга қўйгайлар».

Ш е ъ р

Бир ким эрса минг машаққат бирла неъмат жамъ
этар,
Ер ани ўзга келиб, ул ёзуқин олиб кетар.

Айттим: «Неъмат эяларининг бахиллиқни билмадинг, илло гадойлик сабаби билан; йўқса, ҳар ким тамаъни бир ёни қўйса карим дағи бахил анга бир кўрунур дағи миҳак билурким, олтун не дурур дағи гадой билур — бахил ким дурур». Айтти: «Мен мунни тажриба билан айтурман, эшикларинда мутааллиқлариндан буюк бўйли, кучли кишилар қўярлар, ҳатто келган азизларга дастур бермагайлар дағи элларни ул азизлар кўксина қўюб айтқайларким, эвда киши йўқ турур. Рост айтмиш бўлгайлар».

Ш е ъ р

Анингким ақлу рою хайр иши йўқ,
Хуш айтти пардадор эвда киши йўқ.

Айттим: «Агар эшикда анинг учун қўюб турурларким, тиланчилар алиндан жонина етиб турурлар дағи муҳоли ақл эрурким, агар ёзидағи барча қумлар инжу бўлса, тиланчиларнинг кўзи тўлмағай».

Ш е ъ р

Аҳли тамаъ кўзи бу жаҳон неъмат билан
Тўлмас, нечукки, тўлмаса қатра билан қуйи.

Ҳотими Той ёзи ерда ўтурур эди. Агар шаҳар ичинда бўлса эди, фақирлар алиндан фиғона келгай дағи тўнини пора-пора эткайлар эди. Айтти: «Мен аларнинг ҳолина раҳмат қилурман». Айттим: «Балки молларина ҳасрат ерсан дағи ҳар байтдаким, бу маъний нуктасинда сўрар эдим, ул анинг дафъина машғул бўлур эди дағи ҳар шоҳким, тилар эдим, фарзин билан ёпар эди, ҳатто ҳимматининг кисинда неким нақди бор эди, ўйнади дағи наҳбатининг теркишинда неким ўқи бор эди — отти. Ёнимдағи кишига айттим:

Ш е ъ р

Эшитиб фасиҳ нутқини ушаниб сукут қилма —
Ким, анинг тилиндадур бас не ҳунарки бор ичинда.
Мутакаллим эр фасоҳат била сўзласа мусажжаъ
Эшикиндадур силоҳи, ел эсар хисор ичинда».

Оқибатул-амр далили қолмади, залил бўлди, эса таадди тилин узатиб, муҳмал сўзлай бошлади дағи жоҳил одати дурур ким, қачон хасмдан ашаға қолса, хусумат силсиласин тебратур, нечукким, санам йўнғуғчи Озор Иброҳим билан ҳужжатлашиб, чиқиша билмади эса, киришга турди. Айтти: (арабча:) Агар бу йўлингдан қайтмасанг, сени тошбўрон қиламан.

Ул менга сўкти, мен дағи анга. Ул меним ёқам йиртти. Мен анинг сақолин туттум.

Ш е ъ р

Ул менга, мен анга тутуб чекишиб,
Югурур оптимизча халқ кула.
Сўзумиз нуктасин таажжуб этиб,
Сўкушурлар эди латифа била.

Алқисса, бу даъвомиз қози қотина етти дағи анинг ҳукмина рози бўлуб, ташвишимиз кетти, ҳатто мусулмонлар ҳокими бойлар билан фақирлар орасинда не фарқ эткай дағи на маслаҳат раво кўргай деб. Қози иккимизнинг сўзин эшитти, ҳайратга қолиб, бир замон

тафаккурга бориб, яхши тааммул қилиб айтти: «Эй бойларға сано қилган, дағи фақирларға жафони раво кўрган, билгилким, не ерда гул бор, анда тикан бор, дағи не ердаким хамр бор, анда хумор бор дағи не ердаким ганж бор, анда йилон бор дағи не ердаким дурри самин бор, анда наҳанг бор дағи бу айш лаззати ортинда ажал тоқаси очуқ турур дағи жаннат неъматининг алнинда деви маккора ўтурур.

Ш е ъ р

Жаври душман не ажаб чекса кўруб толиб дўст,
Чунки дойим тикону гул, ғаму шодий биладур.

Кўрмассанми: бўстон ичинда ёш тол ағочини иси мушк бекин, дағи бир ағоч борким, қури қамиш бекин; бойларнинг дағи анинг бекин шокирлари бор, кафурлари дағи бор; фақирларнинг дағи собирлари бор, маҳжурлари дағи бор.

Ш е ъ р

Ҳар қатраким кўкдан инар бўлса эди холис дурар,
Мўнчоқ бекин бозор ичи тўлғай эди ори гуҳар.

Ҳазрати иззатининг муқарраблари фақир сийратли бойлар дағи бой ҳимматли фақирлар дурур. Дағи бойларнинг яхшироқи ул дурурким, фақирлар қайғусин егай дағи фақирлар яхшироқи ул дурурким, бойлардан кўз юмғай. Эй улким, бойларни ёмон сифатлар билан ёд қилурсан, анинг бекинлар дағи борким, қосири ҳиммат кофири неъмат, мол йиғарлар дағи емаслар дағи едурмаслар, масалан: ёғмур ёғмаса дағи жаҳонни тўфон тутса, онлар молларина ғарра бўлуб, бир фақирни меҳнатда кўруб, ҳолин сўрмағайлар дағи тангридан қўрқмайин айтқайлар:

Ш е ъ р

Очиндан бир фақир ўлса тушуб зор,
Биза андан не қайғу, чун бизим бор,

Онлар ичинда бир тоифа борким, дойим хизматқа белларин боғлаб дағи карамга алларин очиб турурлар. Толиби мағфарат, соҳиби дунё ва охират бу малик қуллари бекинким, ўзи дурур».¹

Ш е ъ р

Ота ўғлуна қилмади карамким, қилдинг элга сен,
Кунаштек биликли бўлдунг қўюб хайр ишлара асбоб.
Бу ёрли қулларин дойим фараҳда бесласин деб жон,
Қуюбтур Миср мулкинда сени ҳақ хожибул-хужжоб.

Алмақсуд, ул даъво бу ғоятқа етти, муболаға ҳадд
ва қиёсдан кечти. Қазо муқтазоси билан ризо бериб,
мозийдан кечиб, можаро узрини мудоро тариқи билан
ўртаға кетуруб, бири биримиз қадамина бош қўюб, сў-
зумуз бу икки байт билан хатм бўлди.

Ш е ъ р

Кишига қилма шикоят жаҳондан, эй дарвеш,
Туруб юруб қиладур шукри неъматини мавло,
Алингда чунким, аё хожа, молу неъмат кўб,
Едур, бағишла, тиласанг саодати уқбо.

Саккизинчи боб

СУҲБАТ АДАБИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳ и к м а т

Мол умр роҳати учун дурур дағи умр мол жамъ эт-
мак учун дегул. Бир оқилдан сўрдилар: «Давлатли ким
дурур дағи давлатсиз не дурур?» Айтти: «Давлатли ул-
ким, еди дағи едурди, аммо давлатсиз улким, мутафар-
риқ мол жамъ этти, емайин қўйди, кетти»..

Ш е ъ р

Харж этиб умрин, йиғиб олтун-кумуш улким емас,
Орттурадур молу мулкин ҳеч ўлғайман демас.
Дарду ҳасрат бирла ўлса устуна қилма намоз,
Ул кишиким, охиратнинг қайғусин ҳаргиз эмас.

Ҳ и к о я т

Мусо алайҳиссалом Қорунға насиҳат қилур эдиким:
(арабча:) Худо сенга эҳсон қилгандек эҳсон қил. Ул
эшиттингким, анинг оқибати не бўлди?

Ш е ъ р

Эй гарра бўлган молина бўлур вужудунг кал-адам,
Ҳасрат билан элтур сени ерга бу динору дирам.
Дунё матоиндан тилар бўлсанг таматтуъ олмаға.
Кўргуз халойиққа сахо чун ҳақ сенга қилди карам.

Араб масали дурур: бағишлағил дағи миннат этма-
гил, анинг учунким фойдаси сенга қайтур.

Ш е ъ р

Қанда ким соҳиб карам тикти саховат нахлини,
Кўклара чиқти бутоқлари анинг рифъат билан.
Гар емишвидан тиласангким, олиб завқ этмага,
Урмағил бичқи аёғи устуна миннат билан.

Ш е ъ р о х и р

Ичириб элга қошуқ бирла шўрба,
Чўмуч сопи билан кўзин чиқарма.

Ҳ и к м а т

Икки киши фойдасиз ранж чекти дағи тухумни шўра
ерга экти. Бирин улким, мол йиғди дағи емади; иккинчи
улким, илм ўқиди дағи амал қилмади.

Ш е ъ р

Сўзунг бу дурурки, мен фалон олимман,
Чун йўқ амалинг яна ҳамон жоҳилсан.

Мунунг масали ўшул эшакка ўшар: билмаски, юки
ўтунмидур ё дафтар.

Ҳ и к м а т

Илм дин беслемак учун дурур, дунё емак учун дегул.

Ш е ъ р

Қачонким олим эр илмин халойиққа юруб сотти,
Ул эр нақдин али бирлан ёнар ўтқа билиб отти.

Ҳикмат

Тақвосиз олим кўзсуз машъаладорға ўхшар.

Шеър

Умринким фойдасиз ишлара қилди талаф,
Ҳожат олмади тушурди ақчасин ул нохалаф.

Насиҳат

Мулк билик эялариндан жамол топар дағи дин мут-
тақийлардан камол тутар. Маликлар билик эяларининг
насиҳатина муҳтожрак турур, андонким, билик аялари
маликлар суҳбатина муҳтож бўлғай.

Шеър

Угут олғил биликли эрдан, эй шоҳ,
Биликли эр каломи тоза гулдур.
Амални ақл эясина буюрғил,
Нечаким, ул анинг шўғли дегулдур.

Ҳикмат

Уч нима доим қолмас: бири тижоратсиз мол, иккин-
чиси баҳосиз илм, учунчи сиёсатсиз мулк, аммо ёмон-
ларға раҳм қилмоқ, эйгуларға жавр этмак бўлур дағи
золимлардан афв этмак фақирларға зулм қилмоқ бў-
лур.

Шеър

Ёмонға эйгулук қилсанг, сунуб қўл,
Алингдан давлатинг олмоқ тилар ул.

Насиҳат

Маликлар дўстлуқина эътимод этса бўлмас дағи ўғ-
лонларнинг хуш овозинаким, ул бир хаёл билан мубад-
дал бўлур дағи бу йигитлик билан мутағаййир бўлур.

Шеър

Кўнгул берма ул уздангаки, макру ҳийласи чўқдур.

Ҳаромий кўзлари, қоши ажаб, ё кирпуги ўқдур.

Н а с и ҳ а т

Не сиррингим бор дўстларинга демагил! Не билурсанким бир вақт душман бўлғайлар, надомат емагил. Дағи не ёмонлиқким қила билур бўлсанг, душманига қилмағил! Не билурсанким, бир кун дўст бўлғай дағи, не розинг бўлса ким эрса қотинда очмағил.

Ш е ъ р

Сиррингни кўнгулда сақлағил бек,
Мушфиқ сенга йўқ жаҳонда сентек.
Айтма деб ани кишига айтма,
Турмаским, ани эшитса теб-тек.

Н а с и ҳ а т

Қачонким душман қаттиқ заиф бўлса, дўстлуқ кўргузур. Анинг мақсуди мундан ортуқ дегулким, душманлигин қавмий қилур. Вақтиким, дўстларнинг дўстлуғина эътимод бўлмаганда, душманларнинг ёлғон дўстлугиндан не ҳосил бўлғай. Дағи ҳар ким душманининг киччисин саҳл кўрғай, анга ўхшарким, оз ўтни сўндурмайин кўюб кеткай.

Ш е ъ р

Ўлтур букун, ўлтура билурсан, эй ёр,
Оз ўт бийиса, ёнар бу шаҳру бозор.
Ё кўрмаға қўйма душманингни зинҳор —
Ким, ўқ била йиқмаға букун фурсат бор.

Н а с и ҳ а т

Икки душман орасинда анинг беки сўзламак керак-санким, қачон алар дўст бўлса, сен ўртада уялмағайсан.

Ш е ъ р

Чу икки киши аро кириш ўтдур бил,
Сўз чўплагичи ўтун ёқар мустаъжил,
Тонг бирла бўлур алар бояғи беки дўст,
Васвос бўлур ул ўртада хору хижил.

Ҳикмат

Ул кишиким душманлар билан сулҳ қилур, дўстлар
ри андан озор бўлур.

Шеър

Алинг юв ул мунофиқ дўстданким
Юрур душманларинг бирлан бўлуб ёр.

Насиҳат

Қачонким бир ишни кечурмакда хотиринг мутарад-
дид бўлса, ул тарафни ихтиёр қилғилким, анда кўнгул
озори бўлмағай.

Шеър

Одамий кўнглин йиқар сўз сўзлама,
Сулҳ эясиндан хусумат кўзлама.

Насиҳат

Ул ишким олтун била биткай, анинг учун жонни ха-
тарға қўймоқ керакмас.

Шеър

Қачонким туганса алингдаги ол,
Қилич чексанг ул дам қининдан ҳалол.

Насиҳат

Душманни ожиз кўруб раҳм этмагил ким, қачон қо-
дир бўлса, сенга раҳм этмас.

Шеър

Душманингни кўруб фақири ҳақир,
Лоф уруб бурмағил бийик зинҳор.
Ҳар сўнгакнинг бўлур ичинда илик,
Текма, кўнглак ичинда бир эр бор.

Н а с и ҳ а т

Ҳар ким бир ёмонни ўлтургай, халқни анинг балосидан қуртаргай, дағи ани тангри азобидан халос эткай.

Ш е ъ р

Қарам қил кишига ва лекин боқиб,
Кўнгул йиққан эрга карам билмағил.
Анга раҳм қилган кишининг иши
Баний одам узра карам билмағил.

Н а с и ҳ а т

Душман ўгутун қабул қилмоқ хато дурур ва лекин эшитмак раво, ҳатто анинг хилофин ишлағайсан, ул айни савоб бўлур.

Ш е ъ р

Қил ҳазар душман сўзиндан, эй рафиқ,
Неким ул айтса, анинг сән аксин эт!
Кўргузурса соғ ёна йўл сенга,
Сен анинг сўзин эшитма, сўлга кет!

Н а с и ҳ а т

Ҳаддан оша ғазабланмоқ ваҳшат кетурур. Дағи вақтсиз лутф кўргузмақ ҳайбат кетурур. Ул қадар қаттилик этмағилким, сендан тўйғайлар. Ул қадар юмшоқ бўлмағилким, сени аёқ остинда қўйғайлар.

Ш е ъ р

Не қатти бўлким, эл сендан ушангай,
Не юмшоқ, қадринга нуқсон кетургай.
Не ўзгадан ўзунгни кўргил ортуқ,
Не уйла сўзлаким, исён кетургай.

Ҳ и к м а т

Икки киши мулкнинг дағи диннинг душмани турур: бири улким, султон бўлуб адл қилмаса; бири дағи улким, зоҳид бўлуб илми бўлмаса.

Ш е ъ р

Зулм этиб малик мулкин йиқар,
Зоҳиди нодон диёнатдан чиқар.

Ҳ и к м а т

Ёмон қилиқли киши бир душман алинда гирифтор
бўлуб турурким, анинг жавриндан бағри қон билан тў-
луб турар.

Ш е ъ р

Хулқи ёмон ким эрса қочса бало алиндан
Қуртулмағай нечаким, ул хулқ анинг биладур.

Н а с и ҳ а т

Қачон кўрсангким, душман чериси ичин аро ола
бўлуб тарғамаға бошладилар, сен жамъ бўл. Агар алар
муттафиқ бўлуб бир ерда турсалар, сен ўзунгни пари-
шонлиқдан сақлағил.

Ш е ъ р

Ўлтурғил дўстлар бирлан фароғат,
Қачон кўрсанг адуларинг аро ҳарб.
Алар барча келиб бир ерда турса,
Едургил сен аларға ўқ билан зарб.

Ҳ и к м а т

Қачонким душманнинг ҳийласи туганса, дўстлиқ
силсиласин тебратар дағи ул дўстлуқ билан уйла ишлар
этарким, ҳеч душман ани қила билмағай.

Йилон бошин душман али билан янчгилким, икки
кўркли ишдан ҳоли дегул. Агар ул ғолиб келса, илон
ўлтурдунг, вагар бу ғолиб бўлса, душмандан қуртул-
дунг.

Ш е ъ р

Эй лашкар ичинда белгили форис эр,
Душманни кўруб, заиф сен, қилма тараб,
Бир киччи киши кичиб равон жониндан

Арслонни уруб чиқарса мағзин не ажаб.

Н а с и ҳ а т

Ул ишким кўнгуллар озор қилур, сен они ишлама-
гил, ўзгалар ишласин.

Ш е ъ р

Аё келгин жаҳонга эйгулук эт,
Ёмон ишни ёмонларга қўюб кет.

Н а с и ҳ а т

Душман олина олданмағил дағи маддоҳ мадҳина
мағрур бўлмағилким, ул ол тузоғин қуруб турур дағи
бу тамаъ этакин очиб ўтурур. Аҳмоқ кишини ўксанг,
хуш келур; нечунким, аруқ қўйни урсанг, семиз кўру-
нур.

Ш е ъ р

Адиб эр мадҳина мағрур бўлма,
Анинг сендан футухи чўқ дегулдур.
Қачонким тобмаса сендан муродин,
Юз онча назм этиб, ул айбинг айтур.

Ҳ и к м а т

Ҳар кишига ўз ақли камол уза дурур, дағи ўз ўғли
соҳибжамол кўрунур.

Ш е ъ р

Яҳудий бир мусулмон эр билан сўзга келиб бир кун
Хилоф узра чекиштилар нечаким бор эди имкон.
Мусулмон онт ичиб тангри каломининг уза айтти:
«Яҳудийман, бу қавлимнинг ичинда бор эса нуқсон».
Яҳудий эр дағи онтлар ичиб Таврот уза айтти:
«Мусулмонман, агар бўлса, сўзумда, заррача ёлғон».
Агар бу ақл дунёдан чиқиб кетса, яқин билким,
Тасаввур этмагай ҳаргиз ўзин бир одамий нодон.

Ҳ и к м а т

Ун киши бир суфрада емак ер, дағи ортар,
Икки ит бир мурдор учун бир-бирин йиртар.

Ш е ъ р

Ғанидур улки қаноат ичинда сабри чўқ,
Жаҳонда сабру қаноат бекин майшат йўқ.
Ҳарис еса жаҳонни ҳануз очу фақир,
Ҳамиша аҳли қаноат бир ўтмаги била тўқ.

Ҳ и к м а т

Ул нимаким терк беткай кўб турмас.

Ш е ъ р

Олиб машриқ элининг туброқиндан,
Қилурлар қирқ йилда саҳни чиний.
Тузуб бир кунда юз кошон ичинда,
Сотарлар бир дирамға олтисини.

Ҳ и к м а т

Сабр билан боғда ғўра бишар, дағи ошиққан ким
эrsa юзи устуна тушар.

Ш е ъ р

Ўзуб кечти ошиққан отли эрни,
Юрубан бир киши арқун туну кун.
Кулук отлар ориб қолди, тевачи
Сурар эди тевалин арқун-арқун.

Ҳ и к м а т

Биликсиз кишига сукутдан яхшироқ йўқ, агар бу
маслаҳатни билса эди, биликсиз бўлмағай эди.

Ш е ъ р

Камоли фазл сенга чунки йўқтур,
Тилингни сақла оғзингда ўтур тек.
Қилур эрни тили дойим фазиҳат,

Чурук кўзни нечук қилса йўнгуллик.

Ҳ и к м а т

Ҳар ким ўзиндан олим билан мубоҳаса қилса, ҳатто билмағайларким олим дурур ва лекин жоҳиллиги маълум бўлур.

Ш е ъ р

Қачон сендан биликли эр очиб оғзин сўза келса,
Неча яхши билур бўлсанг сўзина эътироз этма.

Ҳ и к м а т

Ул кишиким ёвузлар билан ўлтурғай, эйгулук юзун кўрмагай.

Ш е ъ р

Нечун қури қамишдан шаккар тамаъ қилурсан,
Келмас бўри алиндан фарвачилик билурсан.

Н а с и ҳ а т

Халқнинг кизли айбин очмағил, онларни фазиҳат қилурсан дағи сен эътиқодсиз қолурсан.

Ш е ъ р

Эй жамоли мунир, шамс менгиз,
Тиласанг бўлмаға ҳамиша азиз.
Одамий айбини кўриб очма,
Эгри сўзни кўни деб онт ичма!

Ҳ и к м а т

Ҳар кишининг ким сурати кўркли дурур, сийрати кўркли дегул. Ташина эътибор йўқ, ори керак кўнгул.

Ш е ъ р

Кишининг фазлу миқдори бўлур маълум бир кунда,
Ва лекин нафси хубсини боқиб йиллар билиб бўлмас.

Н а с и ҳ а т

Ҳар ким улуларға сўқар, тили билан ўз қонин тўқар.

Ш е ъ р

Сен сени доим кўрарсан ўзгалардан артуқ эр,
Уйлаким, аҳвал киши бирни боқиб, икки кўрар.
Бош урушмағил урушчи паҳлавон қўчқор била,
Чун билурсанким, урушсанг ул сенинг бошинг ёрар.

Ҳ и к м а т

Арслон билан панжа тутмоқ дағи қиличқа юмруқ
урмоқ оқиллар иши дегул.

Ш е ъ р

Хуш этти муни ул адиби зариф:
Маликка бўлурми қаландар ҳариф.
Ўз али билан ўз қўлун синдурур,
Қавий бирла панжа тутушқан заиф.

Ҳ и к м а т

Эрдамсизлар эрдам эясин кўра билмас, нечукким,
бозор итлари ов итларин тиламас, йироқдан ғавғо қи-
лур, яқин келмас.

Ш е ъ р

Хасуд эр қандаким аҳли ҳунар бўлса, ани кўзлар,
Қатинда дам ура билмас, йўқинда ғийбатин сўзлар.

Ҳ и к м а т

Бўғиз балоси бўлмаса эди, қуш тузоққа тушмагай
эди, сайёд дағи тузоқни қурмагай эди. Ҳақимлар емак-
ни кичкич ерлар, обидлар ярим қорин, зоҳидлар садди
рамақ, қарилар ҳаттал-арақ, йигитлар кўтрулча табақ,
қаландарлар ҳар бири тўрт чанақ.

Ш е ъ р

Тонгсуқ латифа тингла, эй маърифат дабири,

Икки кеча уюмас улким бўғиз асири.
Бир тунла қўб емакдан қорни керила тўлғай,
Ё бир кеча дирамсиз бангию оч бўлғай.

Ҳ и к м а т

Хотунлар била машварат қилмоқ мусибат кетурур
дағи фосиқларға саховат қилмоқ маъсият бўлур.

Ш е ъ р

Киши этти бўригаким тараҳҳум
Қилур бўлса, этар ул қўйлара зулм.

Ҳ и к м а т

Ҳар ким душманина фурсат топиб ўлтурмаса, ул
ким эрса ўзининг душмани турур.

Ш е ъ р

Не турурсан боқиб, аё йўлдош,
Тош узадур йилон алигда тош.

Ҳ и к м а т

Бир жамоат мунунг аксин раво кўрдиларким, ёзуқ-
луларни ўлтурмакда тааммул қилмоқ яхшироқ, ул ҳукм
биланким, ихтиёр боқийдурур. Апар тааммул қилмайин
ўлтурса бўлғайким, бир маслаҳат фавт бўлмиш бўлғай-
ким, анинг тадоруки топулмағай.

Ш е ъ р

Тири эрни инган осон уруб ўқ бирла ўлтурмак,
Ва лекин бир ўлуни минг ким эрса тиргиза билмас.
Аё ўқ отқучи, яхши сақишлаб илк, андан от,
Билурсан ўқ қачон ёдан чиқар бўлса, яна келмас.

Ҳ и к м а т

Жоҳиллар аро агар ҳақим эр тушса, ҳикмат кама-
рин керак белиндан шешса, қачон жоҳил эр тил узатиб
сўзга келса, ажаб дегул ҳақим узра ғолиб бўлса, анинг
учунким, асли ёмон тош турур, жавҳарни синдирур.

Ш е ъ р

Жоҳил эр қилса жафо, бўлма мукаддар, эй ҳаким.
Не билур кўзсуз ким эрса қадрини наққошнинг.
Синдирур бўлса уруб олтун қадаҳни катта тош,
Синмас олтун қиммати, ортмас баҳоси тошнинг.

Ҳ и к м а т

Жавҳар балчиққа тушса, бурунги бекин нафис ту-
рур. Губор кўкка чиқса, бояги бекин хасис дурур. Дағи
тарбиясиз истеъдод хайф турур, дағи тарбият ғайр аҳ-
лина зоеъ турур. Кулнинг олий нисбати бор, анинг
учунким, жавҳари улвий дурур нор ва лекин ўз наф-
синда ҳунари йўқ, мартабаси тупроқ билан тенг дурур.
Шакар қиммати ўзундан дегул, анинг хосиятиндан ду-
рур.

Ш е ъ р

Эй ўзун кўрган неча бир дегасан —
Ким, фалон аллома муфти ўғлиман.
Бор эса бу қавлунга келтур далил,
Гул тикандан келди, Озардан Халил.

Ҳ и к м а т

Эрдам эяси холис мушкка ўхшар, нечукким, мушк
иси билан ўзини фош қилур, эрдам дағи эясин анинг
бекин кўргазур. Биликли эр аттор дўкони бекин дурур,
сўзламайин элга ўзин билдурур. Биликсиз киши табл-
боз бекин, ташиндан хушовоз, уни буюк турур ва лекин
ичи бўш.

Ш е ъ р

Жоҳиллар аро олим ўлтурса анга ўхшар,
Бир шамъи мунаввар кўзсузлар аросинда.

Н а с и ҳ а т

Азиз умрунг харж этиб, тотли жон бекин дўст ҳосил
эттинг, дағи бир саҳл сўз билан анинг кўнглун оғрит-
тинг.

Ш е ъ р

Эй неча кунлар керакким, гўра бўлса тотли ош,
Эй неча йиллар керакким, лаъл бўлса асл тош.
Сен ани бир сўз била синдурмағил, эй ёри чуст —
Ким, пиёла синса, мушкулдур яна қилмоқ дуруст.

Ҳ и к м а т

Ақл нафс алинда уйла гирифтор бўлуб турур, нечук-
ким, бир ожиз эр кучли хотун алинда гирифтор бўлса.

Ш е ъ р

Ул эв эшикинда истама хайру салоҳ,
Ким эбчи уни ул эвда қатти келгай.

Ҳ и к м а т

Сахий эрким, егай дағи бағишлағай, ул обиддан ях-
широқким, уруж тутуб, мол йиғгай. Ҳар ким халқ қа-
були учун тарки шаҳват қилгай, ул ким эрса ҳалолдан
ҳаромға тушгай.

Ш е ъ р

Утурса зарқ хилватда обид,
Қаронгу кўзгуда боқса, не кўргай.

Ҳ и к м а т

Қатра-қатра сайл бўлур, оз-оз йиғилса хайл бўлур,
яъни анлардаким, қувват эли йўқ турура, ушоқ тошлар
теришурлар, ҳатто фурсат вақтин золимдан ўчун олмоқ
учун.

Ш е ъ р

Ва қатрун ало қатрин изо интазамат наҳру,
Ва наҳрун ило наҳрин изо ижтамаат баҳру,¹

¹ Қатра қатрага қўшилиб дарё бўлур,
Дарё дарёга тутшиб денгиз бўлур.

Қўп бўлур чун озин-озин ашжор,
Ҳабва-ҳабва адас тўли анбор.

Ҳ и к м а т

Жон бир нафас ҳимоятинда дурур дағи дунё икки
адам аросинда, анларким, динни дунёга сотқайлар
эшак турурлар. Юсуфни сотиб не олғайлар?

Ш е ъ р

Қўзунг оч уйқудан, эй одам ўғли,
Сени кимдан кесиб, кимга тузубсан.
Хато сўзни эшитиб душманингдан,
Керакли дўст аҳдини бузубсан.

Ҳ и к м а т

Шайтон мухлислар билан чиқиша билмас дағи сул-
тон муфлислар билан.

Ш е ъ р

Бурч берма намоз қилмаған мудбирга,
Очлиқдан агар тушуб ўларман деса ул.
Ҳақ бурчин ўдамаған сенинг бурчунгдан
Не қайғуси бор, сен керак Рустам бўл!

Ҳ и к м а т

Анингким тирликинда ўтмакин емадилар, ўлганинда
зикри хайрин демадилар. Юзум лаззатин боғ эяси бил-
мас, уйлаким етимлар билур. Юсуфи сиддиқ.. Мисрда
қизлиқ йил тўйғунча емак емади, ҳатто очларни унут-
мағайман деб.

Ш е ъ р

Танаъум бирла роҳатга тирилган,
Не билсун очу муфлис ҳолини ул.

Тиласанг эйгу отинг мангу қолғай,
Аёқдан тушкан ални тутқучи бўл.

Ҳ и к о я т

Икки нима муҳоли ақл дурур: бири улким, ризқи мақсумдан ортуқ емак, иккинчи улким, ажали маълумдан бурун ўлмак.

Ш е ъ р

Бўлмиши йўқ қазо тағайюр ҳеч,
Куфр этмак билан киши туну кун.
Ел вакили фариштаға не ғам,
Бир қарининг чароғи сўнган учун.

Н а с и ҳ а т

Эй толиби ризқ, ўлтурким, егайсан, эй матлуби ажал, дағи не қолдиким, дегайсан.

Ш е ъ р

Ризқ учун жаҳд қил, керак қилма,
Берур ул биру бори азз ва жалла.
Бир кишини минг арслон ўлтурмас,
Келмайинча анга қазойи ажал.

Ҳ и к м а т

Толесиз сайёд тенгизда балиқ тута билмас, дағи ажалсиз балиқ қури ерда ўлмас.

Ш е ъ р

Елар дунёнинг ортинча ҳарис эр,
Улумин англамайин олтун ғамин ер.

Ҳ и к м а т

Хасуд ҳақ таоло неъматиндан бахиллиқ қилур.

Ш е ъ р

Хасуд эрга бало келсун демаким,

Анинг узра ҳасад оғир балодур,
Не лозим сен анга душман бўлурсан,
Ўчунгни чин ҳасад андан алодур.

Ҳ и к м а т

Иродатсиз мурид муфлис ошиққа ўхшар; амалсиз олим емишсиз ағочқа; илмсиз зоҳид эшиксиз эвга; маърифатсиз сайёҳ қанотсиз қушқа.

Мурод нузули... тартиби сурати мактуб дегул, омийи мутааббид яёғ манзил олди дағи ўсал олим от била йўлда уйқуға ўюб қолди.

Ш е ъ р

Кўрунгиз, ул мурассаъ сўзли олим
Сотиб илмин, олур элдан дароҳим..
Иши аъми, бекин дойим таманно,
Қачон бўлғай қуловуз сизга аъмо.

Ҳ и к м а т

Амалсиз олим болсиз занбурға ўхшар.

Ш е ъ р

Мурувватсиз аё занбури ҳикма,
Асал бермассан элга, бори тегма.

Ҳ и к м а т

Султон хилъати нечаким азиз эса, ҳар бир кишига ўз тўни андан азизрак турур.

Ш е ъ р

Не қадарким беклар оши тотли бўлса, эй қўноқ,
Ёрли йўқсулға қуру ўтмаги андан яхшироқ.

Н а с и ҳ а т

Суҳбат лавозиминдан бири улдурким, сўзни ўринда сўзлагай надим.

Ш е ъ р

Ҳикоят мустамеъларга кўра айт,
Агар бўлса, аларнинг сўзга майли.
Утурса оқил эр Мажнун қотинда,
Қеракмас сўзи, илло зикри Лайли..

Ҳ и к м а т

Ул кишиким, ёмонлар билан юригай, нечаким, анларнинг табиати мунга асар қилмаса, тухматдан холи дегул. Бир ким эрса ҳаммораға борса, намозға мансуб бўлмас, хамр ичмаги маълум бўлур.

Ш е ъ р

Сухбат этма ёмон киши бирлан,
Не қадар пок эсанг мунажжас этар.
Қунаш анча буюклиги бирлан
Бир аяча булут кўрунмас этар.

Ҳ и к м а т

Ёлгон сўзламак ул захм бекин дурурким, жароҳати битса нишони қолур. Юсуф... қариндошлари ёлгон билан мансуб бўлди, тўғри сўзларина эътимод қолмади.

Ш е ъ р

Хатоға нисбат этмас ким эшитса,
Сўзи дойим анингким рост бўлғай.
Ҳар эр ёлгон билан машҳур бўлса,
Ким они рост деб иқрор қилғай.

Ҳ и к м а т

Ажалли коинот зоҳир юзиндан одамий дурур дағи азалли мавжудот ит турурким, туз этмак ҳаққини билур, ул одамийдан яхшироқким билмас.

Ш е ъ р

Туз этмакни унутмас калб гар юз
Қувар бўлсанг, яна қайтармас ул юз,

Мунофиқ суҳбатингда неъматинг ер,
Чиқиб душманларингга ғайбатинг дер.

Ш е ь р

Бири давлат билан мағруру ғофил,
Бири меҳнат билан ранжуру соил.
Бу ҳолатда қачон бўлғайсан, эй қул,
Кечиб ўз ишларингдан ҳаққа машғул.

Ш е ь р

Тутар хушвақт бу зикринг бўлур ошиқлара мунис,
Агар бўлса алар балиқ ичинда уйлаким Юнус.

Ҳ и к м а т

Агар ул ҳукм қиличини чекса, наби ва валий бошин
ашаға чеккай, қачонким, лутфи ғамзасин ҳаракатга
кетургай, ёмонларни яхшиларга етургай.

Ш е ь р

Гар қилса хитоб қаҳрин ул маҳшарда,
Узр этмага анда анбиё не имкон.
Жаннат тамаин қилиб анинг лутфиндан,
Дойим тутар ашқиё умиди ғуфрон.

Ҳ и к м а т

Имом Ғаззолийға сўрдиларким: «Бу манзилатга не
билан еттингиз?» Айтти: «Ониким, билмас эдим, сўр-
маға ор қилмас эдим».

Ш е ь р

Ор кўрма билмаганин сўрмаға,
Сўрмайинча илм ўгранмас киши.
Илм ўқуб ҳар ким амал қилди эса,
Жаннат ичинда тафарруждур иши.

Ҳ и к м а т

Бир оқил эрдан сўрдилар: «Мунча фазилатким соғ
алда бор, нечун бир халқ юзукни сўл алга тутар?»
Айтти:

Ш е ъ р

Бу қазия олама маълумдур
Ким, ҳамиша мустаҳақ маҳрумдур.
Эй бани одам, сенга эркили илоҳ,
Ё фазилат берсун ул, ё иззу жоҳ»

Ҳ и к м а т

Ҳар ким ўгут эшитиб тутмаса, маломатқа тўш бўлур.

Ш е ъ р

Эшитиб тутмаса ҳар ким насиҳат,
Бўлур ул халқ аро дойим фазиҳат.

Ҳ и к м а т

Давлатлилар бурун кечканлар ҳикоятиндан ўгут олурлар. Андин бурунроқ ким, сўнграғилар анлар воқеаси билан масал кетургайлар.

Ш е ъ р

Эй нечаларни кўрубтур бу жаҳон,
Эй нечалардан дағи ортиб қолур.
Сен алардан олмасанг ибрат букун,
Тонг била сендан булар ибрат олур.

Ҳ и к м а т

Ҳақ таоло анингким иродати қулоғин оғир яратиб турур, ул нетқайким, эшитқай; дағи аниким, саодат каманди билан чекқай, ул нечук илгари келмағай.

Ш е ъ р

Мутаққайлар қоронғу тун кўзга
Кўринурлар қамар бекин ойдин.
Куч билан топмади ким эрса жоҳ,
Бермайин холиқи замону замин.

Ҳ и к м а т

Кўкдан ерга нисор инар, дағи ердан кўкка ғубор чиқар.

Ш е ъ р

Ҳар бир киши сифотин аюр деб масалда бор,
Жарра ичинда не эса ташидан ул сезар.

Ҳ и к м а т

Бир фақир муножот қилур вақти айтти: «Илоҳий, ёвузларга раҳмат қилғил, эйгуларга раҳматинг доим тегар». Аввал кишиким, тўнина тароз тикти дағи алина юзук кечуруб боқти. Жамшид эди. Айттилар: «Нечун барча зийнатни сўлға бердинг?» Айтти: «Соғға соғлиқи етар».

Ш е ъ р

Фаридун хаймасининг теграсинда
Насиҳат ёзмиш олтун бирла наққош:
Емонға эйгулик қил, эй сахий эр,
Саодат эйгуларга бўлди йўлдош.

Ҳ и к м а т

Бир ҳақимдан сўрдилар: «Тангри таборак ва таоло мунча турли ағоч яратиб турур. Текма бирининг бир оти бор, ҳеч бирини озод демаслар, илло сарвга мунда ҳикмат не турур?» «Ҳар бир ағочнинг дахли муайян турур. Маълум вақти билан бир вақт бўлурким, яшарур дағи бир вақт келур ким, куварур лекин сарвнинг ҳеч нимаси йўқ, аммо барча вақтта тоза дурур. Бу солиҳлар аломати бўлур».

Ш е ъ р

Эй булбули гулшани маъоний,
Сўзунг эшитиб кўнгул бўлур шод.
Ё нахл бекин сахий керак эр,
Ё сарв сифат ҳамиша озод.

Ҳ и к м а т

Барча кишининг экиши еса, тиши қамашар, илло қозиларнинг тотли еса қамашар.

Ш е ъ р

Гар еса қози олиб бартул сендан беш хиёр,
Ўн қовунлуқ ул сенга ҳосил этарга қил ёрор.

Ҳ и к м а т

Икки киши дунёдан кетти дағи ҳасрат надомат элти:
бир улким, йиғди дағи емади; бир дағи улким, билди дағи қилмади.

Ш е ъ р

Неъматни кўб бахил зоҳидни
Дойим эл таъна ўтина ўртар.
Минг эса айб бир сахий эрнинг
Қарами жумла айбини ўртар.

Тамом бўлди таржимаи китоби «Гулистон»...

Ш е ъ р

Бир насиҳат шартин ўш қилдуқ баён
Қим, истамас бўлса бизга не зиён.
Ул биликли ким, эшитиб иш этар,
Ложарам мақсудина осон этар.
Йўл учун озуқ ануқ этмак керак,
Чун бу манзилдан кўчуб кетмак керак.
Мунда дойим эйгулук эткан киши,
Жаннат ичинда тамошодур иши.
Муддати ҳижрат еди юз тўқсон уч
Йил эдниким, оз эди алимда куч.
Аввали шаввол эдиким, эй азиз,
Хатм ўлди бу гулистонномамиз.
Комил эр айб истамас, кўзлар ҳунар,
Муддаи кўзлаб ҳунар, айбин кизар.
Дам-бадам бу ранж ичиндадур ҳасуд,
Кўргузур доим мурувват аҳли жуд.
Ё илоҳий, сен муродин бер анга,
Қим бу мискинни дуо бирла анга.
Хайр уза тут бу китобат котибин,
Раҳматинг бирлан ғаний эт соҳибин...
Қил назар Сайфи Саройи ёрлиға,
Афв этиб ёзуқларини ярлиға.
Ул қўюб кетти жаҳонда ёдгор,
Бу гулистонни тари чўн навбаҳор.

Эмас афсона, чин ушбу битилмиш,
 Бу чин, афсонатек ишқда етилмиш.
 Айтгим оғлабон даврим жафосин,
 Бир эрнинг қиссаи ахчи вафосин.
 Темур Урганжа тортиб келди лашкар,
 Кўруб кўз—кўр, бўлиб қолди қулоқ—кар.
 Қўзутти жанг билан оламда тўфон,
 Оқитти сув текин ер узра кўп қон.
 Экинчи эвлари ёқилди ўтқа,
 Будаё соврилди, тупроқ бўлди бўтқа.
 Улиб қатти сўғишда Тўхтамишхон,
 Тири ойрилди тувфондин туғушгон.
 Суҳайл алпни элттилар асирға,
 Ҳама қолди бўлиб ожиз бу сирға.
 Сипоҳийлар қилолмай қолди чора,
 Фақат қолдирди бу ғам дилда ёра.
 Суҳайл ҳусни эрур Юсуфдин олий,
 Этар мот олмани юзининг оли.
 Бийик ардамлари бор, сўзи ширин,
 Бўлур ошиқ ани кўрганда Ширин.
 Вали жавр тоши ёғуб боши узра,
 Этипти бошини ҳам қоши узра.
 Уна йўқдур зулмкорларда парво,
 Кема мунғойсин этиб дарда даво.
 Фақат ҳолини кўрганлар этур оҳ,
 Учар атрофда қушлар дардли ҳамроҳ.
 Бўлиб мутриб гулистонларда булбул,
 Қилур минг турли нағма бирла ғул-ғул.
 Бошин эгмиш етиб олтун бошоқлар,
 Бошоқларни экинчилар машоқлар.
 Ингор дон эл учун шундан экинчи,
 Эрур бор экмакидин дур илинжи.
 Оғочларда шакар текин емишлар,
 Бу ерни эллари учмоқ демишлар.
 Суҳайл шу йўл ўза бормоқда ғамгин,

Севинчи қора кийган, кўзи намгин.
Унинг кўнглинда сўлғинлик ҳамиша,
Кўринмас унга гулзору на беша.

СУҲАЙЛНИНГ ЧОҲДА ЕТМИШИ

Пою илкин этиб занжир билан банд,
Оғочнида анга этдилар побанд.
Ва они ташладилар катта чоҳга,
Сира осмой алар гўш оҳу воҳга.
Гунаш дунё юзиндин чоҳга ботти,
Узулган гул текин тупроқда ётти.
У ётган чоҳ ича йўқ шуълаи нур,
Ўлангамас, тирига эрди бир гўр.
Ва лекин эрдами бор мув ўлмас,
Қавийларға ҳеч анда қўрқув бўлмас.
Фалак айланмаси-ла давр етғай,
Адолат урлуғумдин бахт битғай.

СУҲАЙЛНИНГ ТУШ ҚУРМИШИ

Азоб ичра ётиб зиндонда Суҳайл
Этарди ҳорғонида уйқуни майл.
Кўриб уйқуда ҳам қўрқувли тушдин,
Қолурди айрилиб ҳар дамда ҳушдин.
Бу тушда: бир пари боғда юрармиш,
Юриб боғ ичра у гуллар терармиш.
Деюб анга: «Суҳайл, не гул терурсен,
Ўзинг гулшанда кўркли гул эурсен?
Недур зотинг париму ё одамзод,
Манга айт одинги доим этай ёд.
Шукурлар этойин оллоға минг бор
Ки еткурди манга сентак кунаш ёр!»
Жавоб кутди бўлиб у ишқ аро маст,
Вале тақдир кулиб тез бермади даст.
Ғазолтек силкиниб қочти париваш,
Суҳайл кўнглига ташлаб катта оташ.
Суҳайл юрди рари қочган сорига,
Этай деб маҳвар дилкаш париға.
Еталмай кўргани рухсори моҳга,
Йиқилди югрубон пой узра чоҳга.
Уёниб билди шунда туш эконин,
Ва сизди ботғонин андуҳ тиконин.

ШОҲ ҚИЗИ ГУЛДУРСУН СУҲАЙЛНИ КЎРГОНИ ВА УНИ СЕВИБ ҚОЛГАНИН БАЕНИ

Улан узра қурулған хаймада шоҳ,
Зафардан шод бўлиб ётмишди огоҳ.
Бор эрди шоҳ қизи, Гулдурсун оти,
Тилим эврилмас айтмоға сифоти.
Эмас гул юзи Гулдурсундин ортиқ,
Анинг кўнглинда ишқ тенгиздин ортиқ.
Этурди фасли гул сайри хиёбон,
Неча маҳрамлари бирлан хиромон.
Шу он келтирдилар чоҳга Суҳайлни,
Гулдурсун боқибон тўхтатти сайлни.
Суҳайлни кўрди-ю айланди биртек,
Кунаш гирдинда юрган мисли ертек.
Узин — гул билдию булбул — Суҳайлни,
Ани севдию таслим этди майлни.
Ва не чора қисин булбул қафасда,
Керак гул ғунчаси озод нафасда.
Севар булбул гулин, гул булбулин ҳам,
Нечун гул айласин булбул кўзин нам.
Гелиб Гулдурсун кўнглина бу сўзлар
Кежиб кунларки бунга чора излар.
У излаб чора, яхши чора топти,
Солиб ичина ғурниқ эви ёпти.
Эвини истади посбонга бермак,
Кечин бориб Суҳайлни ўлди кўрмак.

ГУЛДУРСУННИНГ ЧОҲГА ТУШУБ СУҲАЙЛ БИЛАН СУЗЛАШГОНИ

Кечин бўлгач бориб босбонга ўтру,
Узин хоҳишин айтди анда ўтрав.
Эпи еб исригач бир онда посбон,
Чоҳ ичра боқди тез хуршиди тобон.
Не кўрсинким, бўлиб тупроқда беҳол,
Суҳайл ётур топтолмиш янгли гул ол.
Кўриб Гулдурсун оғлаб ҳолиға юз,
Чоҳ ичра кирди, қўйди юзина юз.
Суҳайл бошин кўтариб кўрди қизни.
Қул эрмас, подшоҳ деб сизди ўзни.
Унгинда тушдакин кўрганга у шод,
Алам тоши синиб, дил бўлди озод.
Алар юз қўйишиб бир-бир юзиңа,
Узоқ боқиштилар бир-бир кўзиңа.

Гулдурсун айтди анга: «Мен фидойинг,
Суҳайл айтди анга: «Ўлдим гадойинг.
Сенингсиз манга оламдур қоронғу,
Ўлимда солмағай бизлара ғулғу.
Агар минг жоним ўлса сенга тортиқ,
Бўлурму дўсту ёрлиқ шундан ортиқ».

СУҲАЙЛ БИЛАН ГУЛДУРСУННИНГ ЧОҲДАН ЧИҚИБ ҚОЧГАНЛАРИ БАЕНИ

Бу кеч сенгаю менга келди бир гез,
Деди Суҳайлга Гулдурсун: «Туруб тез,
Чиқиб чоҳдин узоқларга қочайлик,
Бу ерда ағламай кўнгил очайлик».
Суҳайл кийди туруб арвад қумошин,
Чиқарса кимса йўқ, чоҳдин у бошин.
Алар қўйди иккиси йўл сари пой,
Боқиб турганда йўлга зар сочиб ой.
Бирикиб кетди ошиқлар узоққа,
Илинмай йўл уза қўйғон тузоққа.
Алар кўп юрдию саҳроға кирди,
Гунашдин саҳро узра дўзах эрди.
Йўқ эрди сув, емакка анда утмак,
Агар бўлганда ҳам ақчаси лак-лак.
Учиб келмас эди қушлар бу ерға,
Топилмас эрди сув ташна ҳар эрға.
Йиқилди ташна Гулдурсун очиндин,
Кўмак кимдин келур, чўл ичра кимдин?!
Суҳайл борди топарға сувға, донға,
Вале дармон беролмай қолди жонға.
У ёлғиз саҳро ичра қолди ёлғиз,
Бўлиб ташна қуруб қолғонтек илдиз.
Менга яхши деди ёр бирла ўлмак,
На лозим ғам билан дунёда қолмак!
Шу сўзни айтти тиғ урди ўзиға,
Кўринмай қолди кенг олам кўзиға.
Суҳайл оҳидин шу дам қўпти бўрон,
Анингтеким бўзулди чархи даврон.
Алар узра тўкилди, кўмди тупроқ,
Бу сирни танҳо саҳро билди кўпроқ.
Анга келди шараф мард ўлмагиндин,
На келғай эрди қўрқуб қолмагиндин?!
Ўлурму севги ҳам бил, шундан ортиқ,
Ки иккиси қилур жонини тортиқ.
Хотин содиқ, ани севгил азиз эр,

Ҳар оғир ишда ҳам доим сени дер.
Унга дўст бўл, уни севгил, кўнгил бер,
Унинг сўз баҳридин гувҳарларин тер!
Келиб кўнглима Мажнун, Лайли ёди,
Дафотар устуна сўз сели ёғди.
Бўлур бу битикким тарихга ёдгор,
Бу ёдгоримда ёлғон йўғу, чин бор.
Битийган номани эллар ўқуғай,
Суҳайлнинг тарихини тоза билғай,
Илоҳо асрагин Сайфи Саройинг,
Халос айлаб зулмдин кенг саройинг,
Ёди юз тўқсон олти навруз ойн,
Хатм этти буни Сайфи Саройн.